

DRIEMAANDELIKS JEUGDTIJDSCHRIFT VOOR KUNST - WETENSCHAP EN
ARBEIDERSBEWEGING - ONDER REDAKTIE VAN KOOS VORRINK

UITGAVE ARBEIDERS-JEUGD-CENTRALE
ABONNEMENT F 1.50 P. JAAR LOSSE NUMMERS 50 CT

REDAKTIE EN ADMINISTR.: AMSTERDAM
REGULIERSGRACHT 78^{II} TEL. 30691 POSTGIRO 54638

EEN EN ANDER OVER MUZIEKINSTRUMENTEN EN ORKESTEN

DOOR PAUL F. SANDERS

TER INLEIDING

Een eigenschap van een beschaving die oud begint te worden, is het streven naar steeds grotere verfijning der middelen waarvan de kunst zich voor haar uitingen bedient. In uiterste tegenstelling daarmee staat de primitieve cultuur, die zich in haar middelen richt naar de ogenblikkelijke behoeften. Een neergaande beschaving zoekt naar steeds kunstvaardiger en kunstmatiger techniek, vergetend, dat deze geen invloed vermag uit te oefenen op kunstvormen die voor geen ontwikkeling meer vatbaar zijn. Een cultuur, die in opkomst is, vervormt haar kunst door en met de vooruitgang der techniek.

In onze tijd, een tijd van kentering, van overgang van een ten toppunt gedreven verfijnde beschaving naar de cultuur ener nieuwe mensheid, geeft deze gang van zaken aanleiding tot merkwaardige verwarring. De bewuste vernieuwers, beu van de verfijning, moe van een techniek, die zich zoekt te volmaken ter wille der volmaking zelf, niet uit noodzakelijkheid, maar uit overdreven bewondering voor de technische prestatie, die bewuste vernieuwers trachten voor hun kunstuitingen slechts die middelen aan te wenden, welke strikt noodzakelijk zijn om hun bedoelingen duidelijk weer te geven. In zoverre is hun kunst primitief te noemen. De verfijningen daarentegen trachten diezelfde middelen aan te wenden uit zucht naar sensatie, zonder innerlijke noodzakelijkheid dus. Duidelijk zien wij dat in de toepassing van de nieuwste produkten der instrumentenbouw, in gebruik bij de z.g. Jazz-musiek. De Jazz vindt zijn oorsprong bij de Amerikaanse negers. Daar drukt deze muziek oorspronkelijk eenvoudige gevoelens uit met simpele middelen, en kan zij van een robuuste elementaire kracht zijn. Maar daar is het de Europees geschoolde verfijning niet om te doen. Belust op een direkt sukses, heeft men de bij de negers gevonden middelen toegevoegd aan de bestaande, tot amusement van een publiek, dat gewend

om voor kunst te betalen, gaarne bereid is elke sensationele nieuwigheid, die zijn belangstelling op een of andere wijze vermag te prikkelen, te aanvaarden. Noodzakelijkerwijze zal, van cultureel standpunt bezien, het resultaat dier toepassing negatief blijven, zolang het uiterlijk nieuwe gewaad slechts povere, uitgemergelde gedachten omhult. In het eenvoudige voorbeeld van de nog onbegrepen, tweeslachtige plaats, die de Jazz in de muziek van het ogenblik inneemt, zien wij beknopt de gehele ontwikkeling der muziek, van de beginne tot aan onze tijd, terug.

DE OUDHEID

Niemand weet hoe oud de kunst is. De vreugde in het instrumentale samenspel moet zo oud zijn als de kunst zelf. Ze was aanwezig in het allereerste streven om een gemeenschappelijke gemoedsbeweging gemeenschappelijk tot uiting te brengen. Of dat geschiedde door een spontaan ritmies handgeklap van een menigte, door het slaan van de speren op de schilden, of door meer kunstmatig slaan op trommels of met bekkens, is om het even. Zodra de volkeren op een hoger cultuurplan kwamen, werden die uitingen bewuster, systematischer, geordender. De verworven techniek vervulde daarbij direkt een rol van betekenis. Weliswaar bleef het ritme (dat wij het eerste element in de muziek kunnen noemen; de oudste ons bekende instrumenten zijn slaginstrumenten) overheersend, maar daarnaast wijst het ontstaan der melodische instrumenten op het optreden van een nieuw element in de muziek: de melodie. Hoe dat geschiedde kunnen wij slechts gissen. Het ligt voor de hand aan te nemen, dat de ontdekking van het eenvoudige feit, dat het blazen in een hol riet geluiden geeft, hoger of lager van toon naar gelang van de lengte van het riet, de grondslag heeft

Afb. 1

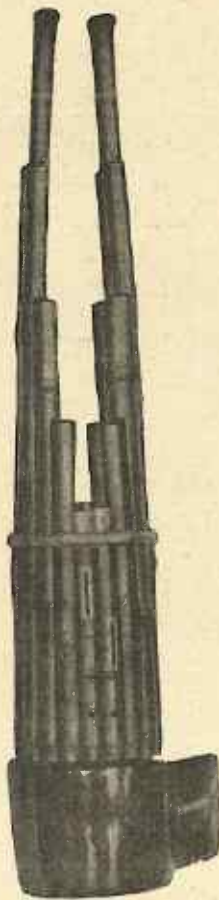
Pansfluit

gelegd tot de uitvinding der blaasinstrumenten. Het was een kleine, maar uiterst belangrijke stap in de richting der ontwikkeling dier instrumenten om tot het inzicht te komen, dat het geluid anders van sterkte en timbre werd, wanneer de ingeblazen lucht door een zachte of harde wand werd geperst. Rietsoorten leverden de zachte, dierhorens de harde wanden. Die tegenstelling bleef in de loop der tijden gehandhaafd, ook toen de metalen ontdekt waren en men tot de vervaardiging van houten en koperen blaasinstrumenten gevorderd was. De mensen hebben op dit punt al heel vroeg een grote inventieve kracht aan de dag gelegd.

Het was b.v. uitermate ongemakkelijk, dat men op een riet van bepaalde lengte slechts een enkele toon kon voortbrengen. De eerste weg naar de onafhankelijkheid op dit punt was de vinding van de *Pansfluit* of *Syrinx* (afb. 1), een instrument, dat uit 'n aantal saamgebonden rietjes van verschillende lengten bestond. Volgens de Griekse sagenleer hebben wij deze uitvinding te danken aan de herdersgod Pan, die buitengewoon veel van dans en muziek hield. Eens achtervolgde hij 'n schone

preutse nimf, *Syrinx* genaamd, die echter eensklaps, juist op het moment dat hij dacht haar te hebben ingehaald, door de hulp van een haar beschermende godin in riet veranderd werd. Pan sneed het af en maakte er de *Pansfluit* van, waarop hij 's avonds, als de kudden in veiligheid gebracht waren, tedere en vrolijke wijsjes blies. Dat wij hier met een zeer oud instrument te doen hebben blijkt wel daaruit, dat ook bij de Chinezen een verhaal omtrent de uitvinding van een dergelijk instrument voorkomt. Hoang-Ty, die 2700 jaar vóór Chr. keizer werd, interesseerde zich zeer voor alle kunsten en wilde wetten vaststellen o.a. voor de muziek. Te dien einde gaf hij opdracht aan de grote geleerde Ling-Lung om zich met de problemen der muziek bezig te houden. Ling-Lung begaf zich naar de landstreek Si-yung en dacht diep na over de geheimen der muziek, en toen hij daar op een hoge berg, aan welks voet uitgebreide velden met riet en bamboes lagen uitgestrekt, zat te peinzen, verscheen de wondervogel Fung-Hoang, die altijd pleegt te komen, wanneer aan de mensen een weldaad moet worden bewezen. En hij hoorde de vogel zingen en onderscheidde bij de zang van het mannetje en het wijfje ieder zes verschillende tonen. En toen kwam hij op de inval uit het bamboes fluiten te snijden van verschillende lengten, waarop hij de tonen van de vogel kon nabootsen.

Een aanzienlijke verbetering onderging de fluit opnieuw, toen men zich helemaal wist los te maken van

Afb. 2

Afb. 2

Seng, chinees mond-orgel

Afb. 3

Arabies dubbel-klarinet

Afb. 3

de lengte van het materiaal, door het aanbrengen van gaten, die met de vingers werden afgesloten. Men had reeds lang te voren ontdekt, dat het geluid van een gewone rieten fluit van toonsoogte verandert, wanneer in de fluitwand een barst of gat ontstaat en dat de lucht, die men in een buis, waarin verschillende gaten zijn aangebracht, blaast, ontsnapt door de opening die het dichtst bij het mondstuk gelegen is (evenals het water, dat men door een pijp laat stromen, begint weg te vloeien uit de eerste opening, die het in die pijp op zijn weg tegenkomt). Wanneer men dus wist welke toon een fluit voortbracht, welker wand geen gaten bevatte, had men alleen maar te berekenen hoeveel korter de fluit moest zijn om een bepaalde hogere toon voort te brengen, of m.a.w. hoeveel korter de luchtkolom in het instrument moest zijn, om bij het aanblazen de gewilde hogere toon te verkrijgen. *) Aldus waren de plekken, waar gaten in de fluitwand geboord moesten worden, bepaald. Met een eenvoudige vingerbeweging was men nu in staat de gewenste fluittoon te doen horen.

De daaropvolgende verbetering was het aanbrengen van een klep tot het doen klinken van de op een na laagste noot, dat is dus de noot, voortgebracht door het sluiten van de opening, die het verste van het mondstuk verwijderd was en daarom met de vinger (pink) zo goed als niet bereikbaar. Die uitvinding is echter al van veel jongere datum.

In het voorafgaande werden slag en blaasinstrumenten genoemd. Dat zijn de voornaamste groepen instrumenten, die de oudheid kende. Strijkinstrumenten waren er in het geheel niet. Wel snaarinstrumenten, die met de vingers getokkeld werden.

De diverse gedaanten, die de instrumenten der oudheid hadden, zijn het duidelijkste na te gaan, wanneer men de muziek der grote oude cultuur-volkeren apart beschouwt.

CHINA

Uit het bovenstaande verhaal omtrent het ontstaan der *syrinx* blijkt, dat China al heel vroeg een muziek-cultuur kende. Inderdaad hield de wetenschap, en niet in het minst de wijsbegeerte, zich aldaar van ouds met de muziek bezig. Men vindt reeds muziektheorieën in geschriften, die vijftig eeuwen oud moeten zijn. Er zijn weinig volkeren geweest, bij wie de muziek zozeer

*) Het is n.l. een natuurwet, dat hoe groter de geluidsbron is, des te lager is de voortgebrachte toon. Een piccolo geeft veel hogere tonen dan een gewone dwarsfluit; een contrabas is het grootste strijkinstrument en klinkt het laagst; grote torenklokken klinken veel dieper dan kleine enz.

Afb. 4

Fluitist, harpist en zangers op een relief in een grafmonument

tot de onontbeerlike levensbehoeften behoorde. Een uitspraak als van Confucius, een der grootste Chinese wijsgeren (± 500 v. Chr.): „Wilt ge weten of een volk goed geregeerd wordt, luistert dan naar zijn muziek”, is wel een unikum.

De instrumenten hangen natuurlijk ten nauwste samen met de muziek. Een korte uitwijding daarover is dus noodzakelijk. De muziek der Chinezen is eenstemmig. Naar hun mening drukt zij menselijke gewaarwordingen, in al hun schakeringen, uit. Naar die gewaarwordingen richt zich de expressie; bij droefheid of smart klinkt ze gedrukt en laag, bij vreugde helder en hoog, bij gramschap donker en dreigend. Een samenklank van dergelijke uiteenlopende gevoelens, die dus ieder hun eigen toon hebben, achtten zij uit de boze. Vloeiende melodie, zoals de westerse muziek die kent, heeft de Chinese niet. Het is meer een aaneenrijging van korte motieven, die slechts uit enkele noten bestaan, en telkens op andere toonhoogte en met ritmische veranderingen herhaald worden. Aan de beschrijving van een dodenfeest is het volgende ontleend: „Nadat drie trommelslagen en een klokkenslag het begin der geestenmuziek hebben aangeduid, laten de zangers de eerste lettergreep horen; dan pauzeren zij, terwijl de aangegeven toon achtmaal door de instrumenten wordt herhaald. Daarna wordt weer een toon gezongen, die op dezelfde wijze door de instrumenten wordt overgenomen; enz. tot aan het einde der melodie”.

De reeds genoemde syrx, bij de Chinezen *seng* of *cheng* genaamd (afb. 2) is vervaardigd uit een kalabas met 12 tot 24 pijpen van bamboes. In de tuit wordt geblazen en de klankgaten worden met de vingers gesloten. Het oude China kende nog andere soorten fluiten en ook trompetten; voorts een groot aantal pauken en trommels, allerhand uit een mengsel van koper en tin vervaardigde gongs en tamtams (d.z. op bepaalde toonhoogte afgestemde metalen platen) en klinkende stenen, die volgens toon-

hoogte naast elkaar hingen en met een klepel bespeeld werden. *King* heette dit instrument. Er was er een, die 16 verschillende tonen bevatte, *Nio-King* genaamd, die uitsluitend door de Keizer bespeeld mocht worden.

Tot het voornaamste snaarinstrument der Chinezen behoorde een soort gitaar met 5 tot 25 en meer snaren van ineengedraaide zijde. De Japanners, wier muziek sterk verwant is met die der Chinezen, doch die veel minder afgesloten bleven en daardoor ook andere invloeden ondergingen, maakten van 't snaarinstrument een veelvuldiger gebruik. Zij kenden gitaren met 3 en 4 snaren, die met de vingers of met een *plectrum* (staafje) bespeeld werden, en een harp met 13 snaren, die ter bespeling plat op de grond werd gelegd. Verder hadden zij ook fluiten. Als merkwaardigheid diene, dat de muziek bij hen bijna uitsluitend door vrouwen en meisjes beoefend werd.

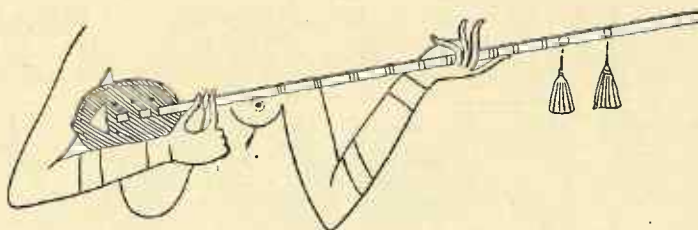

Afb. 5 Harpiste, wandschildering in een Egypties grafmonument

INDIË

Hoewel de muziek ook bij de Indiërs tot voor betrekkelijk korte tijd nog niet zelfstandig optrad, maar altijd verbonden was met lithurgiese handelingen, met poëzie en toneelspel (dans), kwam ze daar vroeger tot een hoger stadium van ontwikkeling. Dat bewijzen de grotere uitdrukingskracht der overgeleverde melodiën, het sterke gevarieerde ritme, het toonstelsel en de instrumenten. Deze waren, naar men aannam, van goddelijke oorsprong. De beoefening der muziek was aanvankelijk alleen in handen der priesters. Maar ook al heel vroeg in onze jaartelling schijnt er een vrij ontwikkelde wereldlijke muziekbeoefening te zijn geweest. Men leest van lentefeesten, waarbij de jeugd zich met luiten, fluiten, cymbalen (bekkens) en trommels naar de dansplaats begaf; van reizende muzikanten — die wij naderhand in de middeleeuwen ook in Europa zullen ontmoeten — die van plaats tot plaats trokken om feesten op te luisteren; van kleine orkesten, in dienst van vorsten.

Op de afbeeldingen vindt men het allermest de *Vina*, een bamboesriet met twee uitgeholde kalebassen ter versterking van de klank en zeven stalen snaren. Dan had men twee gitaarsoorten: de *sitar* met zes en de *magoudi* met vier snaren; vervolgens de *sarinda*, een soort viool met drie

Afb. 6 Luit, naar een afbeelding in een graf te Thebe

snaren, die met een primitieve strijkstok bespeeld werd. Onder de slaginstrumenten waren trommels van uiteenlopend model: langwerpige, ronde en platte, die alle met de hand beslagen werden, evenals de houten pauken. Voorts waren er nog schellen, klokken en tamtams. Onder de blaasinstrumenten waren naast fluiten ook trompetten en bazuïnen. Een volledig Javaans orkest (*gamelan* genaamd), bestaat voornamelijk uit slaginstrumenten (soorten gongs, handtrommels en xylofoon, d.i. een uit afgestemde metalen of houten staafjes of plaatjes bestaand instrument) en een enkelsnarig strijkinstrument; soms vindt men ook een fluit en hobo.

Een merkwaardige bijzonderheid der Indiese volkeren is dat er geen gespecialiseerde instrumentenindustrie bestond (en zelfs nu nog niet bestaat), zoals wij die kennen. De vervaardiging berust deels op traditie; dan maakt een en dezelfde handwerksman alle soorten instrumenten (blaas-, strijk- en slaginstrumenten); deels — dit vooral bij de natuervolkeren — maakt iedereen zijn eigen instrument met de middelen waarover hij beschikt.

ARABIË

Voor de geschiedenis der instrumenten hebben van alle volkeren de Arabieren de grootste betekenis gehad. Zij waren de uitvinders van de luit (afb. 6), die in de 14de eeuw over Spanje en Zuid-Italië naar West-Europa kwam en daar grote invloed zou uitoefenen op de gehele muziek-ontwikkeling. Zij leerden het Westen ook het eerst de strijkinstrumenten kennen: de *rebab* en de *kemendjeh*, de eerste twee-, de andere eensnarig. Voorts hadden zij mandoline's, hobo's, piccolo-fluiten, dubbel-fluiten (zie afb. 3), trompetten, triangles, bekkens, hand- en ketelpauken.

EGYPTE

Hoewel in het oude Egypte de muziek als kunst niet bijzonder hoog stond aangeschreven, heeft dit land ook grote betekenis gehad voor de ontwikkeling der muziekinstrumenten, vooral door zijn belangrijke invloed op de Griekse cultuur.

Egypte schijnt de bakermat te zijn geweest van de *harp* (afb. 4, 5, 9). Oorspronkelijk was dit een soort schietboog van tamelijk grote middellijn met zes snaren bessen. Eerst later werd de boog vervangen door een klankkast (paukenharp) en kreeg ze de vorm van een driehoek. Het grote verschil tussen de harp enerzijds en de luit- en vioolachtige snaarinstrumenten

anderzijds is, dat de harp voor iedere toon 'n snaar heeft, terwijl op elk snaarvanluitenviool (*rebab*), gitaar en mandoline vele tonen voortgebracht kunnen worden, naar gelang van de plek waar men de snaar met de vinger neerdrukt op 't onder de snaren aangebrachte grijpbord (*toets*

genaamd). Hierbij geldt als regel dat de voortgebrachte toon hoger wordt, naarmate men de snaar inkort. Hoe dichter de vinger dus naar het midden van het instrument op de snaar gedrukt wordt, des te hoger klinkt de aangestreeken of -getokkelde toon.

Met de ontwikkeling van de Egyptiese harp nam ook het aantal snaren toe. Er zijn er gevonden met 30 snaren. Verwant is de lier, die 3 tot 8 snaren had.

De Egyptenaren kenden voorts nog de fluit, de dubbele fluit, de trompet (in bazuïnvorm), bekkens, handpauken (afb. 10) en systrum (afb. 7). Dit laatstgenoemde werd op de wijze van onze tamboerijn geschud en gaf een helder tinkelend geluid.

Omdat ik hier in het bijzonder het Europese orkest en zijn instrumenten wil behandelen, kan ik niet uitwiden over andere volkeren, wier invloed op onze muziek, altans aanvankelijk, zonder betekenis bleef of zelfs in het geheel niet aanwijsbaar is. De Negervolkeren hebben bijvoorbeeld naast slaginstrumenten ook reeds vroeg fluiten en snaar-instrumenten. In de laatste jaren is veel wetenswaardigs bekend geworden over een zelfstandige muziekkultuur der Incas, de oude bewoners van Peru en omstreken.

Ook bij hen was de muziek ten nauwste verbonden met de sages en werd haar oorsprong toegeschreven aan een geschenk der godheid aan de mensheid. Godsdienst, eredienst, muziek en dans gingen overal tezamen. Muziek is de band die de individuen in één ritme verenigt. Muziek schiep de stemming, waaruit de extase ontstond, die toestand van geestdrift en helderziendheid, waarvan in de geschiedenis van alle volkeren wordt bericht. Dans en muziek waren de uitingen waardoor de mensheid zich altijd aan de dagelijkse beslommeringen trachtte te onttrekken. En tot dezelfde uitingen komen de uiteenlopendste volkeren bij geboorte en bruiloft, dood en natuurrampen. Het zijn de verschillen in geordendheid dier uitingen, die de verschillen in cultuur uitmaken. De een danste om de krijgsgod te eren, die de overwinning schonk, de ander om de geesten te verdrijven, die ziekte en dood brachten. De een sloeg op de pauken bij extatische vreugde, de ander roffelde op de trom om de gang der doden naar de onderwereld te begeleiden.

Er is nog een algemene opmerking te maken: de instrumenten der oude volkeren werden alleen in de open lucht ge-

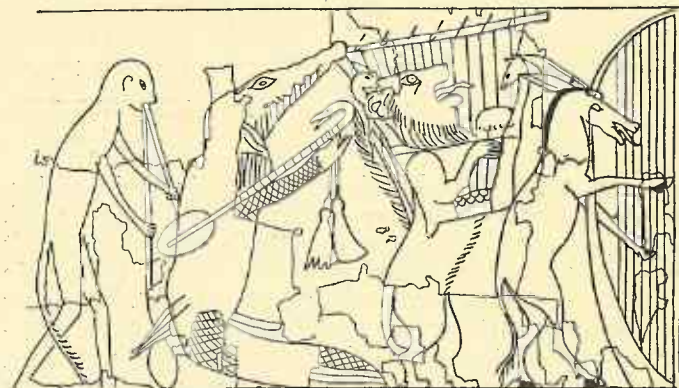

Afb. 7 Systrum, Abessinië

Afb. 8

Egyptiese danseressen met harp, tamboerijn en handtrom

Afb. 9

Egyptiese karikatuur van een konsert (hobo luit, lier, harp) gevonden op een papyrus-rol

bruikt. De bekoring van het samen doen klinken van instrumenten van verschillend klank-karakter, de klankkleurmenging in onze muziek, kende de oudheid niet. Zij kent slechts een versterking van de klank door het samenspel van een groot aantal instrumenten van gelijk karakter. De voorbeelden daarvan vindt men op talrijke afbeeldingen en geschriften.

DE JODEN

Het oude testament vormt op dit punt een onuitputtelijke bron. Ik bepaal me bij een aanhaling uit psalm 150:

Looft hem (God) met bazuïngeschal,
Looft hem met psalter en harpen,
Looft hem met tamboerijn en reizangen,
Looft hem met snarenspeel en pijpen,
Looft hem met helklinkende cymbalen...

Op een bas-relief van een Assyries monument vindt men de afbeelding van een troep Joodse gevangenen, die in een triomftocht worden meegevoerd. Voorop gaat een harpist, gevolgd door

Afb. 10
Egyptiese
trommel-
slager

een fluitspeler en de bespeler van een soort cither. Dan komen drie harpisten, weer een fluitspeler, nog twee harpisten, een tamboerijnspeeler en een zevende harpist. Dit orkest van elf muzikanten wordt gevolgd door een koor van zes vrouwen en negen kinderen die ritmies in de handen slaan.

Bij de inwijding van de door koning David gestichte en door koning Salomo ingewijde tempel werkte een enorm koor en orkest mede; volgens de geschiedschrijver Flavius Josephus werden 40.000 harpen, 40.000 cithers en 20.000 zilveren trompetten bespeeld... „en het was alsof slechts één man op de trompet blies, en wanneer zij zongen, alsof men slechts één stem hoorde...”

Ook al nemen wij aan, dat deze getallen sterk overdreven zijn, het feit dat het mogelijk geweest is een groot aantal geschoolde instrumentalisten en zangers bijeen te brengen wijst erop, dat er onder de oude Joden een bijzonder ontwikkelde muziekkultuur geweest moet zijn. De laatste aanhaling bevestigt tevens, dat ook de Joden slechts eenstemmige muziek kenden. (Wordt vervolgd).

DE HATERS

DOOR MARIE W. VOS

Wij kunnen nooit diep genoeg minnen
Hen, die ons leerden de Haat.
Die hun liefde moesten verwinnen,
Iets teeders doen sterven van binnen
Om ons te bezielen tot Daad.

Wat dezen ons hebben gegeven
Dat wordt hun nooit weder vergoed.
Zij hebben de schade bedreven
Aan hun zielen, om ons te doen leven,
Zie, daartoe zelfs hadden zij moed.

De lauwen, die niet kunnen minnen
Noch haten, die vallen hen aan.
Die preeken de liefde en spinnen....
Hoe de grooten hen van onze tinnen
Meelijdende gadeslaan.

Maar wij die die vurige harten,
Die leefden voor Liefde te vroeg,
Hebben voelen omsmelten in Smarten
De liefde- in de haatvlam, de zwarte,
Wij minnen hen nimmer genoeg.

BIJ STORMWEER OP DE VLAKTE

DOOR M. G. WARFFEMIUS

De komende Zondag zou dan de tocht ondernomen worden: op de fiets het eiland rond. 't Zou een kalme dagtocht worden; na 't ontbijt zonder haast vertrekken en na de middag — in elk geval voor 't eten terug. De kaart behoefde bij dit uitstapje niet geraadpleegd te worden, want de tocht ging hoofdzakelijk door streken zonder wegen: langs het Noordzeestrand naar het Amelanders gat; de hoek om; langs de Zuiderzee terug naar Oosterend en dan langs de enige straatweg van het eiland naar West terug. 't Was maar zestig kilometer, langs een baan, vlak en hard als asfalt; en rustig als een heipadje. 't Zou dus een pracht van een Zondagse tocht worden.

De Zondag kwam.

De grote witte wolken, door een zachte westenwind van de zee uit langs een helder blauwe lucht over 't land gedreven, zouden zeker in de middag de hete Augustuszon temperen tot een behaaglijke warmte.

Met z'n drieën trokken we om half tien 's morgens weg. Mijn vriend Arie, wiens gastvrijheid ik daar in „'t hoge Noorden" genoot, had het plan bedacht. Hij kende de kaart en het land, naar hij zei. En in vol vertrouwen in zijn beweren, dat het een rustig, kalm, net Zondagstochtje zou worden naar de onbewoonde streken, had zijn vrouw zich laten overhalen, mee te gaan genieten van de rust in de eenzame natuur.

Bij 't wegfietsen gaf zij nog enige aanwijzingen voor 't middagmaal, dat tegen zes uur toch zeker klaar moest zijn. Om een uur of vijf uiterlijk zouden wij terug zijn.

Zeven uur voor zestig kilometer, was dat nog een tocht of een dagje aan 't strand?

Even voor de zeevaartschool verlieten we de straatweg en sloegen links af en kort daarop namen we rechts de *Long Way*.

Dit smalle fietspad — van West-Terschelling naar 't Badhuis — is aangelegd toen het Engelse soldatenversje „It is a long way to Tipperary" nog beroemd was. Bij 't aanvoeren van schelpen en teer tot verharding van 't mulle zand, kwamen de arbeiders elke dag verder van huis en zongen elke dag met zinrijker betekenis: it is a long way. Nu het pad klaar is heet het officieel of in elk geval algemeen: de *Long Way*.

Toch is het pad niet lang. Bij paal 9 komt het aan zee. Ongeveer zes K.M. fietsten we achter elkaar langs dennen-aanplantingen en steile duinhellingen, hier en daar klimmend tot op de hoogten, die ons een wijd overzicht gaven over

het golvende landschap; dan weer daalden we met versnelde vaart tussen de beschuttende duinen. Van de westenwind merkten we weinig. Wel dreven grote witte wolkenpakken vrij vlug over onze hoofden heen; maar wie let bij 't begin van de tocht op de wind, als hij voor de wind weg rijdt? Ik altans was zo behoedzaam niet; doch ik was de organisator van de tocht niet. Daarbij kwam, dat het enige dagen uit het westen gestormd had. De stormbal was echter naar omlaag gehaald en de wind was tot kalmte gekomen. 't Was heerlijk weer in de zonnige duinvalleien.

We traptten tegen de laatste hoogte bij 't Badhuis op en daar voor ons lag de zee. Witte kuiven tot aan de horizon, hel verlicht door grote zonplekken, die snel naar 't oosten voortschoven, achtervolgd door donkere schaduwvlekken.

Geen schip, geen badgast, geen strandjutter was te zien. Eenzaamheid; verlatenheid; de natuur alleen was hier. En toch; wat een onrust; wat een wilde jacht van de krullende golven, van de vluchtende zonneglanzen daaroverheen; en van de jagende wolkenvlokken omhoog. De zee beefde en trilde en roerde nog van de voorbij storm, zoals ons hart na een boze driftbui nog jaagt en siddert van de ontroering, die wij beleefden.

Met de fiets op ons nek of duwend en sjoerend aan de karren, zakten we de duinhelling af, staken schuin de brede strook mul zand over en kregen op het natte zand de vaste grond te pakken.

Hoe kalm en groots is het ritme van de natuur. Langs de smalle en ellendig verharde kunstwegen jaagt de jachtige mens in zelfverheffing voort met een kort, zenuw-slopend ritme: voort; halt, stoppen, verkeersagent, rechtshouden, voort, voort, voorbij, remmen; voort, voort.....!

Hoe rustig en groots is het gebaar in de natuur. Een vijftig meter brede baan; volkomen vlak, eenvoudig. In de grote ruime kring der wijde horizon ebt alle menselijke zelfverheffing weg. De rust in ons hart komt terug. En rustig ondergaan we de ontroering van het grootse ritme der beweging in de natuur. Wat zijn de kleine mensen-beweginkjes bij de bewegingen der zee!

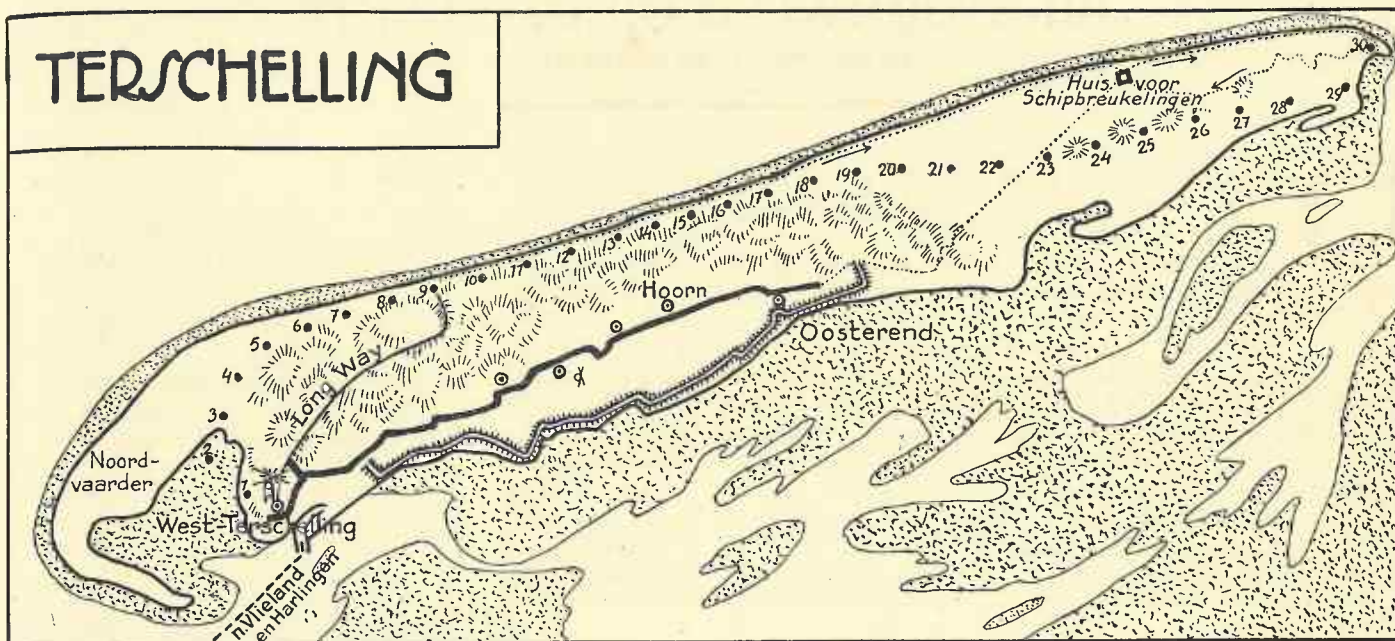
Wat had het de vorige dagen gestormd! Het water was tot aan de voet der duinen geweest. Tot hoog tegen de helling van het duin lag het aangespoelde wrakhout en de resten der overboord geslagen deklasten. Nog was het water niet geheel van het brede strand afgelopen. Hier en daar lagen nog grote strandplassen, die met sterke stromen leegliepen. Die stromen slepen

Afb. 1

De Brandaris

TERSCHELLING

diepe geulen uit, waardoor onze prachtige fietsbaan onderbroken werd. Voor die geulen moesten we onze vaart minderen, afstappen, dan met de fiets in de hand een flinke stap er over heen nemen.

Naar het Oosten werd het strand breder. De leegstromende strandplassen werden talrijker en de zeewaarts stromende geulen breder. Schoenen en kousen moesten uit en de fietsen werden telkens zorgvuldig hoogboven 't water overgedragen. Dankwamen enkele van die kleine, ondiepe plasjes onze weg versperren. De brutaalste van ons nam de moeite niet meer voor die onnozele gootjes af te stappen en snorde door 't water heen, de benen hoog van de trappers geheven. 't Water spette in twee fonteinën langs de wielen. 't Gaf pret en vreugde en vond spoedig navolging; zodat het stroompje al heel diep moest zijn, of een gevaarlijk hoge uitgeschuurde kant moest vertonen, voordat wij er voor afstapten. Vrolijk ging het over deze hindernissen verder.

Ongemerkt was de wind toegenomen. Met lange slingers rukte hij het vuilwitte schuim van de op 't strand geworpen golven af en joeg dat in flarden en vlokken langs ons heen naar de duinenvoet. Onder 't voortjagen krompen de rafels ineen en stierven weg, echter door immer nieuwe schuim-flarden gevolgd. Ontstaan, voortjagen en wegsterven volgden elkaar zo regelmatig op, dat deze veranderlikheid een steeds zich-zelf-gelijk-blijvend spel voor de ogen was.

In onze vrolijke vaart dachten wij niet aan wind en terugtocht, behalve dan mijn vriend Arie, de leider en organisator.

— 't Gaat fijn, zei ik, toen ik hem weer eens op zijde kwam.

— Ja, maar.... hoe komen we terug!

— Och, spotte ik, vanavond, als de maan opkomt, zal de wind wel gaan liggen.

Hij gaf niets ten antwoord, maar beiden dachten we aan ons warme Zondagsmaal, dat om zes uur zou klaar staan.

Na paal 17 weken de duinen langzamerhand naar rechts en hielden tenslotte op, zodat wij, behalve de

Noordzee links, niets anders voor ons hadden dan een eindeloze zandvlakte. De gehele kring van de wijde horizon was afgesloten door zand; er was niets te zien dan het naakte, lichte, blinkende zand, met daarboven de grote witte wolkengevaarten in de hoge lucht. Af en toe zagen we rechts van ons, boven de verre horizon witte schuimfonteinën opstuiven; de uiteenwaaiende golfkuiven van de Zuiderzee, die zelf nog achter de horizon verborgen was.

Bij paal 20 kwamen we langs het wrak van de Arad. Twee masten met kraaiennest en wat touwwerk staken boven de golven uit. Een oorlogsruië; 't overblijfsel van een Hongaars schip; 14 Maart 1919 des 's middags 4 minuten over 12 op een mijn gelopen en doormidden gebroken; nu een stip op de wrakkenkaart van onze kust.

Na even te hebben stilgestaan bij dit, in deze woestijn zeldzame, doch gruwelijke spoor van menselijke beschaving, gingen we verder. 't Landschap bleef gelijk; doch voor ons verscheen aan de horizon een zwart vlekje, dat zich langzamerhand ontwikkelde tot een huisje op palen. Het was het schipbreukelingenhuisje. Bij paal 25 legden we de fietsen in het zand neer en trokken te voet op het huisje af. Terschelling-Holland staat er op geschilderd en een handwijzer er buiten tegenaan geslagen wijst de richting aan naar Oosterend, het naaste dorp. Wij klommen de ijzeren ladder op en duwden de deur open. 't Was een vierkant hok met banken langs de wanden. Aan de achterwand hing een bord met in vele talen het verzoek, de ruit stuk te slaan en te bellen. Een telefoonlijn verbond het huisje met Oosterend. Wij hebben aan dit verzoek niet voldaan, doch op de banken ons neergezet en wat boterhammen opgegeten.

Wat gierde de wind door de palen en langs de lantaarn, die buiten aan een touw te zwaaien hing. Het gehele huisje stampde en trilde als een boot onder stoom.

— Hoe komen we terug?

Niemand antwoordde op deze belangrijke vraag. Wij moesten nog vijf palen oostwaarts en dan langs de zuidkant van het eiland terug.

Afb. 3 Het wrak van de Arad

— Misschien vinden we daar langs de Waddenzee wel enige beschutting.

't Was een dwaze opmerking, want het land was totaal vlak, zonder enige verheffing of begroeiing, waarachter we de hevige tegenwind zouden kunnen ontvluchten.

We hadden echter geloof in onze hoop en konden toch ook niet vijf K.M. voor het eindpunt de tocht opgeven! Bovendien, verder gaan was mogelijk en aangenaam, terug nu bijna onmogelijk en wanhopig moeilijk.

Er werd niet gepraat of een oplossing overwogen. Stilzwijgend pakten we onze rugzakken, die zo goed als zonder proviand nu waren, daalden de ijzeren treden van de ladder af en zochten onze fietsen op.

Roekeloos gingen we verder.

In de eindeloze vlakke gaf de kustlijn de richting aan. We fietsten vlak langs de roerige zee en waren spoedig aan het Westgat.

De doorgang tussen Terschelling en Ameland is maar smal. De vuurtoren van Ameland staat met zijn witte en rode ringen duidelijk voor je. Als er mensen aan de eveneens verlaten overkant geweest waren, had je ze willen aan roepen, al zou je je wel vergist hebben in de afstand. De stroming door dit smalle gat is echter hevig. Het water uit de Zuiderzee stroomt met geweldige kracht tussen de twee eilanden door. De diepste plek in de Zuiderzee is maar 8 M.; de wadden zijn nergens dieper dan een paar meter; doch het Amelandergat heeft een diepte van 20 Meter. De geweldige vloed- en ebstroom, die afwisselend hier in- en uitloopt, schuurt langs de Noordoostpunt van Terschelling. Het strand vlak bij de zee was bij paal 30 dan ook niet meer zacht glooiend, maar had de helling als het talud van een gegraven kanaal. Ook met kalme zee is pootjesbaden daar onmogelijk. Een goede meter uit de kant verlies je al de grond onder de voeten.

Het strand lag vol drijfhout. Kisten, vaten, tonnen, planken, flessen, doosjes, stokken, allerlei rommel bijeen. Genoeg hout om een reusachtig Paasvuur te stoken. We vonden een slinger met wel zes groene glazen drijfbollen uit een stukgeslagen net. Merk-

Afb. 4 Het schipbreukelingen-huisje bij paal 25

waardig was de verzameling flessen. 't Schijnt, dat op zee de vaste gewoonte bestaat, geen fles overboord te gooien, of er eerst een kurk op te slaan. Alle mogelijke modellen lagen daar. Flessen van reuk- en haarwater met Franse opschriften; flessen van bier of limonade van Engelse en Duitse fabrieken, flessen van levensmiddelen met opschriften in onvertaalbare talen. Alle landen der wereld hadden hun bijdragen ingezonden voor de tentoonstelling op dit onbewoonde oord.

We gingen zo'n beetje strandjuttten. 's Mensen nieuwsgierigheid wordt altijd geprikkeld door wat de geheimzinnig grote, onbekende zee aanbrengt als berichten van de voorbijvarende schepen. Enkele sierlike modellen namen we een eindje mee en smeten ze weer weg. Enkele zeldzame schelpen, de grote tafelmesheften, namen we mee. Toen we van het strand opkeken, zagen we een troep van wel twintig zeehonden het Westgat uitzwemmen. Nieuwsgierig staken ze de grote zwarte koppen boven het water uit en keken met haast menselijke belangstelling naar de vreemde verschijningen op het strand.

't Was half drie. We moesten terug! We liepen met de fietsen in de hand een klein eindje Z.-Oostwaarts en hadden de storm op zij.

Daar kwamen we voor een twee à drie meter brede geul, die met grote kracht het vloedwater afvoerde van de enorme vlakke tussen Noord- en Zuiderzee. De stroom had zich reeds zo diep ingeschuurd, dat de loodrechte kant ongeveer 40 c.M. boven zijn oppervlakte uitstak. Met de kracht van een bergstroom woelde hij voort. De steile kant kalfde onophoudelijk af en het instortende zand werd onmiddellijk weggevoerd. Mijn vriend stapte er in, maar durfde niet naar de overkant te gaan. De hindernis was onoverkomelijk.

Er werd krijgsraad gehouden.

Binnendoor langs het Wad konden we niet gaan. Tenminste niet van deze plaats af. Dan maar terug in Westelijke richting, het Noordzeestrand rechts laten

Afb. 5 Warffemius rust uit in het huisje

Afb. 6 De haven vanaf de Brandaris gezien

liggen en proberen zo spoedig mogelijk de Zuiderzee te bereiken.

Van fietsen was geen sprake!

Hoofd voorover, half geleund op de fiets, gingen we verder. Spreken was alleen mogelijk als we stilstonden, dicht bij elkaar. Doch wij hadden goede moed. Vanwaar deze kwam, lijkt mij nu onbegrijpelijk.

Ik schreeuwde mijn vriend in 't oor:

— Regen en wind kan ons niet schelen.

Hij gromde terug:

— 'k Zou de idiote dichter van deze nonsens met zo'n Westerstormpje wel eens aan het Westgat willen zien; wat hij dan van de wind zou dichten!

We trokken verder; soms bijeen, dan elk een eigen weg om de plassen heen zoekend en ver uiteen dwalend. Het water op het zand was niet weggelopen en ook niet in het zand gedrongen. Het overstroomde mulle zand zat nog vol lucht. Daardoor was op sommige plekken het vlakke zand een verraderlijke brei geworden, waar mensen en fietsen in wegzonken. Af en toe zakte de fiets tot aan de as in de pap. Namen we de fiets op de nek, dan zakten wij zelf soms tot aan de knie in de grond weg. 't Werd een zware, vermoeiende tocht. Terwijl het zand, waarover we voortgingen, nog nat was, woei het droge zand je in neus en mond en ogen.

Er is een oud verhaal, dat zegt, dat eens aarde en water van elkaar gescheiden werden. Deze plek van ons land was echter blijkbaar aan die algemene genesis ontsnapt. De aarde was in de lucht en woei als fijn, prikkelend zand pijnlik tegen de huid; terwijl de lucht uit het water onder de voeten omhoog borrelde en het land eigenlijk nergens was. Onze voeten verloren herhaaldelijk hun steunvlak en zogen zich vast in een brei van de drie elementen: water, lucht en aarde.

't Was meer dan hoffelijkheid — want noodzakelijkheid, tegenover de enige vrouw uit ons gezelschap, dat

elk der beide mannen om beurten twee fietsen voortsleepte of soms de fiets neerkwakte en door en om de plassen terug liep om de achterblijfter te helpen door haar van de fiets te ontlasten. Zo zwoegden wij voort, totdat onder de kring van de horizon, en Noordzee, en Westgat, en Zuiderzee verzonk en wij in het middelpunt van een sirkel stonden, van waaruit alle richtingen aan elkaar gelijk waren. Wij wisten alleen, dat wij tegen de wind op moesten. In de verte voor ons kwam een licht, droog duintje boven de horizon uit. Daar zouden we vaste grond vinden; zo hoog zou het vloedwater niet geweest zijn. Dat was dus het naaste doel. Het was bedriegelijk als alle naaste doeleinden. Toen wij er eindelijk waren, hadden wij niets gewonnen. Voor ons en om ons was het zand met plassen en geulen; alleen in de verte was een nieuw vluchtheuveltje; een nieuw naaste doel en de weg er heen was gelijk. Een rij losstaande duintjes was het enige werkelijk vaste land in deze baai.

Er werd weer raad gehouden en als enige uitkomst besloten wij opnieuw naar het Noordzeestrand te trekken. Daar was langs de zee een begaanbare weg, al zou de wind het fietsen beletten. Wij waren echter te ver in de wildernis doorgedrongen, dan dat wij eenvoudig konden omkeren. Wij veranderden een weinig van richting en koersten opnieuw op het schipbreukelingenhuisje af.

Onderweg kwamen wij sporen tegen van andere slachtoffers. Wij waren niet de enige roekelozen, die tevergeefs de strijd tegen wind en zand hadden ondernomen. Een viertal fietsen stond op een klein droog plekje bijeen, aan de windzijde alreeds een d.M. onder 't zand gestoven. De tassen met lege proviandpapieren en een lege thermosfles hingen gapend aan de frames en stuurstangen. Hoeveel heviger voel je de verlatenheid, als je staat bij de herinnering aan het leven! Wij volgden het voorbeeld van onze voorgangers nog niet, maar zeulden verder met de fietsen. Om over zessen hesen we ons zuchtend en zwoegend de ijzeren sporten van de ladder van het schipbreukelingenhuisje op en vielen op de banken neer. Gelukkig, dat wij te zamen waren. 'k Geloof zeker, dat elk afzon-

derlik van vermoeidheid in slaap gevallen was. Wij hadden ruim drie en een half uur gedaan over 5 K.M.

Wat nu?

Eerst werd het laatste restje brood opgegeten en toen opnieuw de moeilijke vraag gesteld: „Wat nu?”

— „De fietsen moeten we kwijt, want met die dingen komen we nooit verder.”

De sterkste van ons pruttelde tegen, maar onderwierp zich aan de noodzakelijkheid, dat twee de strijd, gedeeltelijk dan, opgaven. Dus werden de fietsen het huisje ingehesen en langs de wanden gezet. De deur werd dicht geschoven en wij daalden af.

Nu konden we iets vlugger voortkomen. Over de richting behoeften we niet meer te beraadslagen; de telefoonlijn van het reddingshuisje naar Oosterend wees ons de weg. Door plassen en stromen ging het nu van het ene duintje naar het andere, totdat ten slotte het duinenlandschap een meer aaneengesloten geheel vormde.

Dat Terschelling een eiland is, bleek ons nu op zijn minst genomen een weinig overdreven. In 't Noord-Oosten bestaat Terschelling uit vele eilanden; elk eiland is een duintje in wording en daar tussen ligt geen water, geen land, doch een ledige wildernis.

In de duinen kwamen we een weinig op adem; de maan kwam op en de wind ging liggen.

We trokken kousen en schoenen aan; want het helm en de duindoorn beletten het barrevoets-gaan. Moeizaam beklommen we de hellingen en dwalend om de hoogten gingen we verder langs de telefoonlijn; totdat we aan de eerste tekenen der beschaving kwamen . . . we stuitten op prikkeldraad. Waar het prikkeldraad begint, heerst de mens weer: dit is van jou en dat van mij. Nu kwamen we weer op verboden terrein; verboden door onze prikkeldraad-samen-

leving. Het schijnt, dat wij van een andere beschaving waren, want geen onzer maakte bezwaar de prikkeldraad-wetgeving te overtreden. Ook deze wildernis zouden we wel te boven komen.

Langzaam naderden we nu de Zuiderzeekust. Op het begroeide wad vonden we een gebaad voetpad, dat ons naar Oosterend voerde. De volle maan rees als een gouden munt boven de zee. In de verte, 20 K.M. voor ons uit, zwaaide de Brandaris zijn machtige stralen.

Hoe rustig was het nu in de natuur. We genoten evenwel maar matig van de wijde rust en stilte. In ons woelde onrust: hoe komen we deze laatste 20 K.M. nog door.

's Zondags vertrekt de laatste bus om 9 uur van Oosterend naar West. Wij moesten dus voort, haastig voort, zou dit laatste redmiddel ons niet ontschieten.

Wij kwamen om kwart over negen te Oost aan en begrepen, dat we lopen moesten.

Er was echter nog één uitkomst. De eigenaar der bus woonde niet ver; volgens inlichtingen de eerste weg links na een nieuw gebouwd huis. De maan gaf niet veel licht, maar we hebben de eigenaar gevonden.

Een oude pake was tuis, die vertelde, dat zijn dochter zo dadelik met de laatste bus van West tuis zou komen. We kregen stoelen en tee en na een klein half uurtje riep de kleindochter: „daar hei je mem”.

Mem was bereid ons nog weer naar West te brengen en om elf uur waren we weer tuis. 't Maal was klaar!

We hadden ervaren, dat het eiland niet om te trekken was.

De volgende dag zijn we te voet opnieuw op stap gegaan om de fietsen te halen, die 25 K.M. wijd achter gelaten waren.

Tot zonderlinge dingen kom je, als je vakantie hebt.

Afb. 7 Kaap met drenkelingshuisje en wegwijzer op de Noordvaarder

Afbeelding 1

Ontginning van oerbos in Sumatra voor rubber-aanplanting¹⁾

DE VOLKS-RUBBERKULTUUR IN NEDERLANDS-INDIË

DOOR J. L. VLEMING JR.

Op Java, waar de bevolking niet over de daarvoor geschikte woeste gronden te beschikken heeft, wordt geen of nagenoeg geen rubbercultuur uitgeoefend door de Inheemse tani (landbouwer).

Op de Buitengewesten, in het bijzonder in bepaalde streken van Sumatra en Borneo, waar dit wel 't geval is, wordt de kultuur van dit meerjarige handelsgewas van steeds groter betekenis. De rubbertuintjes zijn over 't algemeen zeer klein van omvang, omdat ze, in algemene zin gesproken, door één gezin worden aangelegd, in tegenstelling tot de Europese rubbercultuur-ondernemingen, die honderden H.A. groot zijn, en die in de Buitengewesten door arbeidskrachten, werkend op koelie-kontrakt met *Poenale Sanktie* (arbeidskontrakt onder dwingend verband) worden aangelegd, onderhouden en getapt.

Toen in 1922 de uitvoer van bevolkingsrubber ten opzichte van 1921 steeg van ± 6 miljoen K.G. op ± 18 miljoen K.G. (droog) en het zich liet aanzien, dat deze stijging in 1923, 1924 en volgende jaren nog

belangrijk zou toenemen (de uitvoer was in 1923 ± 36 miljoen K.G.; in 1924 ± 56 miljoen K.G., en in 1925 ± 85 miljoen K.G. droog) sloeg de Europese ondernemers de schrik om het hart. In de van hen afhankelijke en de zich in hun dienst stellende Europese pers, begon nu een ware *hetze* tegen de inlandse rubberplanters. De meest fantastische verhalen over: smijten met geld, rijden en rossen in auto's, aankoop van luxe artiekelen, werden de lezers opgedist en domme Jan-Publiek slikte alles, hetzte mee tegen de *sloebbers*, die door de stijgende rubberprijzen bezig waren rijk te worden.

Het feit dat deze volkskultuur slaagde, kreeg internationale betekenis, omdat ook de Engelse rubberplanters — groot-ondernemers van de Malaya-States (schiereiland Malaka met Singapore als hoofdplaats) zich bedreigd gevoelden door de opkomende inlandse konkurrent in Nederlands-Indië. — Natuurlijk vonden de groot-ondernemers elkaar onmiddellijk zoals ze dat in dit tijdsbestek steeds zullen doen als het geldt een gemeenschappelijk belang tegen de opdringende onderliggende groep.

Op 21 Februarie 1924 had te Djocja (Midden-Java)

¹⁾ Foto's van het Koloniaal-Instituut te Amsterdam.

Afbeelding 2 *Het oogsten van bibit (jonge plantjes) voor het aanleggen van een nieuwe tuin*

Afbeelding 3 *Rubbertuintje; onder de bomen is „oebi” (een knolvrucht) geplant*

een vergadering plaats van grootondernemers-belanghebbenden bij de rubbercultuur in Nederlands-Indië, van de kollega's afgevaardigden uit de Malaya-States en van het Departement van Landbouw, Handel en Nijverheid te Buitenzorg. Daar werd besloten, dat onmiddellijk een onderzoek zou worden ingesteld naar de omvang van de volks-rubbercultuur, naar de verwachtingen van verdere bijplant van bomen, om kort te gaan, naar alles wat van belang was om te weten.

Op 9 Oktober 1924 werd daartoe te Batavia opgericht het *Native Rubber Investigation Committee*, dat bij het voornoemde onderzoek de leiding nam, terwijl de Directeur, hoofd van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel voorzitter werd.

Middelertijd gingen de handlangers van het Europese groot-kapitaal, anoniem en niet-anoniem, door met het schrijven van hetz-artikelen om de Regering (Minister De Graaff, G. G. Fock) er toe te brengen de opkomende volks-rubbercultuur belemmeringen in de weg te leggen. Zo schreef de bekende Dr. Broersma, propagandist voor Indiese groot-ondernemers-belangen een artikel over de Djambi-rubber, een aangelegenheid die — aldus zijn betoog — de hoofdschotel had gevormd in de jaarlijkse konferentie (1924) van de Gouverneur-Generaal met de Hoofden van Gewestelijk Bestuur (de Residenten).

Hij noemde deze volkskultuur roofofbouw, waarvan het Gouvernement geen sent voordeel had¹⁾ en toch gemakkelijk 2 miljoen gulden uit een uitvoerrecht kon halen zonder de inlander gevoelig te treffen.

Dr. O. de Vries, een andere spreekbuis van de groot-ondernemers uitte zich op dezelfde wijze toen hij in Maart 1924 op een Landbouw-Vergadering in Soekaboemi over de volks-rubbercultuur sprak. Zie hier enkele typerende grepen uit het verslag:

Door de geweldige opgroei van deze volkskultuur blijkt, dat *the fittest* (de flinksten) — bedoeld worden de Europese rubber-ondernemers — het in de rubber-industrie niet houden kan tegen „de Hunnen” (bedoeld worden de Inlandse rubber-tuintjes-bezitters)..... „In de Straits (Engelse rubber-ondernemers) is men tot de konklusie gekomen, dat zelfs het aandrijven van de restriktie-schroef (beperking van de produktie van 40 op 50 pCt. geen redding meer zal brengen als de Nederlands-Indiese bevolkingsrubber ongestoord doorgaat”..... „In de Straits zijn de aanplantingen van de Maleiers geregistreerd. Voor elke nieuwe aanplant moet een zeker bedrag aan plantgeld in de Staatskas worden gestort bij „vooruitbetaling”.... „Toen een hooggeplaatst ambtenaar voor gasten een huurauto wenste op de avond der jubileumfeesten, was er in heel Djambi geen te krijgen —

de „tappers” hadden ze alle gehuurd tot voor f 50.— per uur”.... „De rubber is een van onze grootste uitvoer-artikelen. Het is niet billik dat de Europese ondernemers zwaar in de beurs moeten tasten, als zij met rubber winst maken, terwijl de Inlanders, die er zeker geld mee verdienen, vrij uitgaan en de algemene kas niet helpen vullen van wat tans hun overvloed is. Wij juichen daarom zeer toe, dat er in regeringskringen over gepraat wordt om een uitvoerrecht op inlandse rubber te heffen”.....

En inderdaad, de f 2.000.000.— en nog heel wat er bij zijn weer „gehaald”. Het uitvoerrecht op bevolkingsrubber is in 1925 tot stand gekomen bij begrotingspost voor Nederlands-Indië van 1925, toen een post als inkomsten werd opgevoerd onder het hoofd: „Uitvoerrecht van caoutchouc, dat niet uitmaakt het produkt van ondernemingen tot de geregelde aanplant van caoutchouc leverende gewassen”.

Als raming van opbrengst van deze belemmeringsbelasting werd f 500.000.— genoemd.

Het voorstel zelf was voorzien van een toelichting, die van begin tot eind onwaar of scheef is te noemen, terwijl de raming van f 500.000.— ergerlik onjuist was, want in werkelijkheid was de opbrengst van deze belasting in 1925 ruim f 6.000.000.—²⁾ en in 1926 nog enige miljoenen guldens meer. Weliswaar werd de post in de Volksraad in 1924 afgestemd, doordat alle Inhemse Volksraadsleden, dus en de konservatieve en de vooruitstrevende, te hoop liepen en met de vooruitstrevende Europese afgevaardigden een meerderheid vormden, maar in de Tweede Kamer werd een sociaal-demokraties voorstel van gelijke strekking verworpen. Na aanneming in de Eerste Kamer, waar ook onzerzijds een motie was gesteld, werd ook deze schandelijke belasting in 1925 weer ingepast in het raam van de lands-ontvangsten.

Wat is nu de waarheid inzake de volks-rubbercultuur?

In 't voorjaar van 1924 heb ik een reis gemaakt door één van de meest belangrijke volks-rubberkultuurstreken van Indië t.w. Palembang (Zuid-Sumatra). Ik heb daar een ontzaglijke hoeveelheid feitenmateriaal verzameld en als tegenhanger van de hetz-artikelen in de grootondernemers-pers, dit materiaal in eerste instantie gepubliceerd in de *Indische Courant*. Mij bleek toen, dat zo een rubbertuintje door één dorpsgezin wordt aangelegd. Het bos wordt gekapt

¹⁾ De meest schandelijke onwaarheden doen bij zulke hetz-kampagnes opgeld.

²⁾ Door mij afgeleid uit begrotings-gegevens.

Afbeelding 4 Het tappen van een rubberboom; bij iedere tap wordt een klein stukje van de bast weggesneden. Uit de wonde vloeit „de latex”, die in een napje wordt opgevangen.

Afbeelding 5 Inlandse tapper met tap- en bereidings-ingrediënten

en gedeeltelijk verbrand, twee rijstoogsten worden op het opengelegde terrein (ladang) verbouwd en inmiddels worden de rubberplantjes uitgepoot. Na ± 4 jaar is zo een aanplant tapbaar, met dien verstande, dat dit natuurlijk nog niet voor 100 pCt. het geval is. In de streek die ik bezocht, had een normale rubbertuin 600 à 1000 bomen, die natuurlijk niet allen even voordelig in tap komen. De eigenaar van de tuin en de tapper delen samen de opbrengst, zodat ik besijferde dat bij een rubberprijs van f 40.— per picol (61.5 K.G.) in een normale volksrubbertuin tapper en eigenaar ieder f 240.— per jaar inkomen hebben. En als nu de rubberprijs abnormaal hoog stijgt, op f 100.— per picol — op 't ogenblik is de prijs $\pm$ f 60.— per picol — dan is dus het inkomen van de tapper en de eigenaar nog slechts een f 600.— per jaar.

De deskundigen-hetters, die hun berichten lanseerden over de slempartijen van de Inlandse bevolking in de rubberstreken, wisten dit alles natuurlijk zeer goed, maar zij bereikten met hun bedriegelijke campagne hun doel, en kweekten de stemming die nodig was om door een uitvoerrecht deze volkskultuur in z'n opkomst te belemmeren en van de meerdere bate „te halen” wat er te halen viel.

In een latere publikatie van de afdeling Landbouw van het Departement van Landbouw, toen staande onder leiding van Prof. v. d. Stok, tans te Wageningen, werd mijn zienswijze over het wezen van de inlandse rubberkultuur volkomen bevestigd.

Ook in *Ecom. Stat. Berichten* van 26 Mei 1926 treffen we van de hand van de heer M. B. Smits uit Buitenzorg een zeer gedocumenteerd artikel aan over dit onderwerp, waarbij hij gebruik maakt van allerlei officieele gegevens over in- en uitvoer. Aan de hand hiervan trok hij de volgende konklusie:

„Uit bovenstaande cijfers en beschouwingen moge blijken, dat altans tot het jaar 1925 er geen sprake van is, dat de Inlandse rubberkultuur de toestanden

in Djambi of West-Borneo totaal zou hebben ontworicht. De sensationele krantenberichten, betreffende roekeloze geldverspilling blijken hoogstens betrekking te hebben op alleenstaande gevallen. De bevolking blijkt integendeel ekonomies haar meerdere inkomsten te hebben benut”.

Ook deze Gouverneur-Generaal heeft het vorige jaar in de Volksraad door zijn Regeringsgemachtigde de zelfde verklaring laten afleggen, maar... de onware perskampagne van de groot-ondernemers en hun handlangers heeft zijn werk inmiddels verricht. Dat de kloof Indië-Nederland er weer breder door geworden is, dat de haat van intellektuele Inlandse zijde er weer door is toegenomen, omdat hier een uitzonderings-belasting werd gemaakt voor een opkomende volkskultuur, die het meest belemmerend werkt op het ogenblik dat in feite steun, inplaats van belemmering nodig is, interesseert de groot-kapitalisten van de Ondernemersraad minder dan het feit, dat van de „Kromo” weer een nieuwe bate is „gehaald”.

De tegenwoordige Regering over Nederlands-Indië zal m.i. verstandig doen, deze in alle opzichten onrechtvaardige belasting zo spoedig mogelijk uit de weg te ruimen. Zij geve er zich ernstig rekenschap van, dat haar nieuwe politiek inzake de opkoopvergunningen voor Inlandse rubber, gewantrouwd wordt. In de Inlandse kringen vreest men in dit verband nieuwe pogingen om deze opkomende volkskultuur te belemmeren. Laat de Regering ingaan op de aandrang van Inlandse zijde en van onze p.g. Stokvis, ook dit jaar weer in de Volksraad uitgeoefend, en van Regeringswege in de centra voor volksrubber- en teekultuur goede regeringsfabrieken oprichten voor opkoop en verwerking van bevolkingsrubber en bevolkingstee. Laat men de Inlandse bevolking vooruit helpen; dat is regeringsplicht.

Het spreekt vanzelf dat de bevolking, ook wat de rubberkultuur betreft, nog ontzaglijk veel kan leren

Afb. 6 De „fabriek” in een volksrubbertuintje in Palembang

van betere methoden, die toegepast kunnen worden bij het uitplanten van de bibit (jonge planten), bij het schoonhouden der tuinen en bij het tappen der bomen.

Omgekeerd hebben de partikuliere groot-ondernemers ook geleerd van de volksrubberkultuur. Zij zijn b.v. met hun wiedz-systeem — de tuinen werden vroeger geheel schoon gehouden — volkomen overstag gegaan. Wordt de snede in de bast van de boom iedere dag over een te groot oppervlak gemaakt, dan wordt de boom overtapt en ziek, waardoor dus een aanplant ontijdig vernield wordt. De bewerking van de vloeibare latex (het sap dat uit de boom getapt wordt) geschiedt bij de Inlandse rubber-produsenten zeer eenvoudig en met de meest primitieve hulpmiddelen. De „fabriek” bestaat veelal uit niet meer dan een afdakje. De vloeibare latex wordt in een petroleum-blik daarheen gebracht en met behulp van wat aluin vindt de coagulatie (stollen van de latex) plaats.

De gecoaaguleerde koek wordt met behulp van een fles, op een plank uitgerold tot een lap van ± 1 c.M. dikte (sheet). Chinezen en Inlanders kopen deze rubber op, die dan in daarvoor speciaal ingerichte fabriekjes — in Singapore bestaan reeds grote fabrieken voor dit bedrijf — wordt nabewerkt.

Daar door een wisselwerking van allerlei minderwaardige handelspraktijken bij de opkoop (valse gewichten, enz.), de Inlandse produsent ook minderwaardige praktijken is gaan toepassen en b.v. opzettelijk zand en water in zijn produkt mengt, is nabewerking om rubber te krijgen, die op de markt gebracht kan worden, maar al te dikwijls noodzakelijk.

Omgekeerd zal 't natuurlijk ook voorkomen dat het geknoei met gewichten of anderszins bij de opkoop zijn oorzaak vindt in knoeierijen van de Inlandse produsent.

Er zijn echter ook volksrubberstreken in Indië, en dit is een verheugend verschijnsel, waar een schoon produkt geleverd wordt, dat zonder meer op de veiling verkocht kan worden, en waar dan ook de tuinen nu

Afb. 7 Een tapper die vlug „rijk” wil worden en vandalisme op de boom pleegt

reeds op geen lager peil staan dan die van goede Europese ondernemingen.

Ook op dit terrein is nog een grote, maar mooie taak te vervullen.

Als men er zich rekenschap van geeft dat de Inlandse rubberkultuur van Nederlands-Indië in 1925 reeds in staat was voor $\frac{1}{5}$ à $\frac{1}{6}$ deel te voorzien in de gehele wereldbehoefte aan rubber, dan begrijpt men welk een invloed de ontwikkeling van deze kultuur op de wereldmarkt kan hebben.

Op deze „markt” wordt door de belanghebbenden „in het groot” gevochten; hier staan wat rubber betreft, de Engelsen als produsenten (ze hebben rubber-ondernemingen in hun koloniën in de Malaya-States en op Ceylon) tegenover de Amerikanen als konsumenten. Hier wordt strijd gevoerd met middelen, waarbij zand en watervervuiling om het gewicht te verzwaren, kinderspel is.

Met angst zien en Engelse- en Nederlandse-groot-ondernemers een de wereldmarkt veroverende, altans voor een deel beheersende volksrubberkultuur opkomen en samen beramen zij tegen-maatregelen, die dan weer indruisen tegen de belangen van de rubber-behoevende fabrikanten in Amerika. De belangen van de Inlandse produsent tellen in deze belangenstrijd eenvoudig niet mee.

Het grootste deel van het wereldverbruik van rubber komt op rekening van de Verenigde Staten van Noord-Amerika, wat hoofdzakelijk komt door de enorme vlucht die de automobielen-industrie daar te lande heeft genomen. De produktie van motorvoertuigen bedroeg in 1913: 378000 stuks, in 1918: 1.153.000 stuks, in 1922: 2.575.000 stuks; in 1923 reeds ruim 4.000.000 stuks. Alleen aan buitenbanden voor motorvoertuigen werden verder in 1923 ruim 34.000.000 stuks afgeleverd.

Afbeelding 8

Rubbermarkt te Pringin (Zuider- en Ooster-afdeling van Borneo)

En wat een verscheidenheid van nieuwe artikelen, van rubber vervaardigd, komt er niet in de handel? Denkt maar eens aan de crèpe-zolen, aan de rubberhakken, aan rubbervloerbedekkingen en het vele speelgoed van rubber

Zoals dat destijds geschied is met de indigo-kultuur en tans weer gaande is met de zijderupsteelt, kan plotseling de gehele natuurlijke rubberkultuur inzakken, als de wetenschap er in slaagt langs chemiese weg rubber te bereiden, die voldoet aan de eisen, welke aan een goed produkt gesteld moeten kunnen worden. Want de wetenschap staat voor niets, zij breekt af wat is, bouwt op wat komen zal en, hieraan bezig zijnde, worden alweer de grondslagen gelegd voor de afbraak van wat nog uitgroeien moet. Steeds nieuwe vindingen worden gedaan, die het leven op aarde voor de gehele mensheid gemakkelijker en mooier kunnen maken. Aan ons de taak, er aan mede te werken, dat dit ook inderdaad het geval zal zijn.

NASCHRIFT

Dit artikel was reeds geschreven toen in Januarije van dit jaar grote beroering kwam in de rubberwereld, omdat van de zijde van de Engelse Regering een mededeling was gelanseerd, dat de restriksiebepalingen (het schema voor de oogstbeperking) van Malaya-States (Schiereiland Malakka en Ceylon) aan een nader onderzoek zouden worden onderworpen.

In kringen van deskundigen vreesde men niet veel goeds van dit onderzoek voor wat betreft de buitensporig hoge rubberprijzen en inderdaad deze simpele mededeling van de Engelse regeringstafel werd het sein, dat de rubberprijzen weliswaar aanmerkelijk naar beneden gingen, maar toch niet zó of bij de tans

geldende opbrengsten, blijft nog een zeer behoorlijke winst over.

Immers, als de kostprijs voor een goedwerkende rubberonderneming gesteld kan worden op 30 à 40 sents per half K.G. en de rubberprijs zakt op de wereldmarkt eens even in tot f 0.70 per half K.G. om dan weer te stijgen tot f 0.75 per half K.G., dan moest dit geen reden zijn tot 't aanheffen van een soort jammer in de kapitalistische pers met als motto: er moeten maatregelen genomen worden om de Ned. Indiese Rubberkultuur te beschermen. Van alle kanten leest men berichten, die allen de angst tot uiting brengen, dat het uit is met de enorme dividenden van 40, 50 en 60 pCt. welke in de laatste jaren zijn uitgekeerd.

En al deze angstige aandeelhouders en hun woordvoerders zijn 't er over eens, dat ook de inlandse rubberproduksie „in de te nemen maatregelen" moet worden betrokken. Wij weten wat er nu gaat gebeuren. Als niet duchtig opgepast wordt, dan wordt tans voorbereid de inlandse rubberkultuur dusdanig in zijn opkomst te beperken, dat deze geen „kwaad" meer kan doen aan de instandhouding en de verdere uitbloei van de Europese rubberkultuur. Dat er ook in de kringen van laatstgenoemden reeds zijn die inzien dat het treffen van dergelijke maatregelen in dit tijdsbestek ernstige bezwaren meebrengt, stemt tot blijdschap. Daar heeft men voldoende inzicht gekregen in koloniale verhoudingen om te weten dat de inlandse bevolking zich niet alles meer laat welgevallen.

Ik neem het schrijven van dit naschrift te baat, om mede te delen dat Amerika in de eerste 10 maanden van 1927 produseerde ruim 41½ miljoen buitenbanden voor auto's en ruim 45.8 miljoen binnenbanden.

PINKSTERFEEST

WIJ WAREN

Wij waren een groet in het wijd gebouw
Aan alle makkers, groot en goed.
De oogen blonken in gave gloed;
De handen trilden in makkertrouw.

Wij waren een vonk in het vlammenmeer,
Naast ons de makker, hel en puur.
De golven droegen het toekomstvuur,
De branding bruischte van lichtbegeer.

Wij waren een stam in het vlaggenbosch,
Naast ons de makker, stoer en stout.
Een wind van verwachting woei door 't woud
Zijn toppen brandden in vreugde los.

Wij waren een stem in het groote koor,
Naast ons de makker, vol en schoon:
Hoe klonk gelofte in elke toon,
Hoe zong gelooven door ieder woord.

Wij waren een droom onder 't tentendak,
Naast ons de makker, rijk en zacht. —
Tot morgen de droomenvreugd der nacht
In schater van nieuwe weelde brak.

O makker in leed of zorgen, zoek
Dit gouden blad uit het levensboek.

DE OUDE WETER

Makkers, uw bonte stoeten
Trekken voorbij, voorbij
Een feest is dit ontmoeten
In 't laatste levenstij.

Wij wisten, tijd zal komen,
Dat zachtheid openbloeit,
Dat 's levens wondre stroom
Gelukkig' land doorvloeit.

Wij vonden in moeizaam werken
Hoe, langs de strijdensbaan,
Het volk tot kloeke, sterke
Daden zou opwaarts gaan.

Toch, toen in alle landen
De doffe donder kwam
Werd klein in onze handen
De lichte wetensvlam

Makkers, uw dappre voeten
Daavren voorbij ons hart
Het feest van dit ontmoeten
Heeft 't oude hoofd verward

Uw wakkre vlaggen reten
Vaneen de nevels wijd,
Dank, dat ons weiflend weten
Nog groeit tot zekerheid.

DE OUDE DROOMER

Makkers, uw jonge oogen
Zij blinken van geluk
Hun zonnige vermogen
Straalt alle duister stuk!

Heel diep in wist ik komen
Wat u is weggeleid;
Ik heb in wondre droomen
't Verlangen uitgeleid.

Ik heb de maats doen schouwen
Het verre vreugdland,
Dat zij in 't wilde, rauwe
Getijde hielden stand.

Toch toen de Dood ging rijden
Al menschlijkheid verzond
Kwam vrage: of droomeweide
Wel ooit zijn bloesem vond.

Makkers, uw jonge oogen
Zij blinken hel vandaag
Hun zonnig alvermogen
Verbleekt de donkre vraag.

Dank, dat gij zijt gekomen,
Dat, bloem in avond laat,
Nog eens die schoone droom
Ons blinkend opengaat.

VERZEN VAN HANS WISPEL

DE OUDE VECHTER

Makkers, mijn jonge makkers,
Wij stonden in wilde wind,
Die aanstort van den akker
Voor nieuwe bloei begint.

Wij stonden in stout verweeren,
Hoe zwaar het duister hing.
Nu vlecht uw jong begeeren
't Kleed der bemoediging.

Wij stonden in somber dreigen
Als donker dennenbosch;
Nu blinken voorjaarswijgen,
Nu breken juichend los

De els en berketinten,
De wilde kersebloem;
Een nieuwe adem wint en
Draagt geur van nieuwe roem.

Makkers, mijn jonge makkers,
Wij voelen jonge kracht
Aanstroomen van den akker.
Dank, dat gij dit ons bracht.

Zoo, als van voorjaarsstruiken
Het bosch staat, licht beglansd
Zoo heeft thans uw ontluiken
Ons oude hart omkranst.

DE JONGE GENOOTEN

O, makkers, oude, die gingen
Met zuiver geloof in den strijd,
Dit is het schoonst, dat ons zingen
Nog uwe harten verblijdt.

Wij vonden de open weide
Waarheen uw weten ons wees
Waarheen uw kracht ons geleidde
Die hoog in uw droomen rees.

Gij hebt de paden gehouwen
Voor deze blinkenden gang
Straks zullen wij verder bouwen
Op onze lippen de zang:

De hooge van kameraadschap,
De luide van makkermoed,
De wuivende wijze van maatschap,
Die allerwegen ons groet.

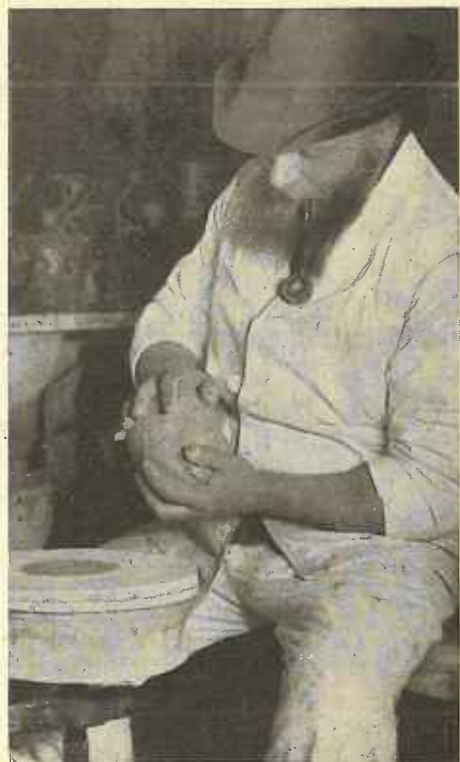
Stort dan in ons over uw weten
Zend door ons rijk uwen droom
Wil ons het vechten heeten
Weifeloos, zonder schroom.

Zoo, makkers, zullen we schrijden
Tot grooter kennis en kracht,
Dat menschheid rijst tot de wijde
Landouw uwer droomepracht.

Reeds ruischt door het ritme der rijen,
Reeds juicht door hun jubeling,
Reeds straalt door het bloeiend verblijen,
Der toekomst zegening.

De golven van liefde slaan hooger
Bedecken wat droef was en zwart
Wij vinden in makkers oogen
Het groot geluk van ons hart.

Genooten, oude getrouwe,
Toch heeft ons het meest verheugd:
Dat wij voor u nog bouwen
Die roode poorten van vreugd.

KUNST VAN HEDEN DOOR J.W. DE GRUYTER

I. BIJ LANOOPY, DE POTTENBAKKER

(GEBOREN 16 MAART 1881 — ST. ANNALAND, ZEELAND)

Afb. 1 en 2 Aan de draaischijf

Hij woont te Epe, vèr van 't rumoer der grote steden en vlàk bij de hei, de bossen — omgeven van de volle weelde en sterkende stilte der natuur. En zò, juist in dèze omgeving moet ge hem zien, moet ge hem begrijpen. Ge moet hem niet zien als een beschaafde, als een kunstzinnige, ge moet hem niet zien als een denker of intellektueel, zelfs moet ge hem niet allereerst begrijpen als „artiest”, hoezeer dan ook zijn pittoresk uiterlik, z'n rossige baard en d'onmisbare pijp, fluwelen broek en zachtviltten hoed, tot zulk een vizie zouden uitlokken. Neen! ge moet hem zien als een brok natuur, als deel uitmakend van het hemi omringend natuurleven. In Lanooy is een *natuurlike* kracht, een *natuurlike* drang om iets schoons te scheppen. Hij is geen „beschavings-mens”, zoals bijv. Prof. Roland Holst dat is, of zo op andere wijze Chris Lebeau dat is — bij laatstgenoemden speelt het intellekt mede een grote rol bij het tot stand komen van hun werk, een rol zowel ten goede als ten kwade. Ten goede, omdat dáárdoor hun werk een hogere graad van *geestesbewustzijn* vertolkt en direkter verbanden schept met het kultuurleven van hun tijd, met mede-mens en maatschappij. Ten kwade, omdat dáárdoor eveneens hun werk soms te opzettelijk wordt van bedoelingen, omdat het verfijnde of speelse of vernuftige intellekt er iets te gekunstelds, iets te weinig van-zelf-sprekends aan geeft. Bij Lanooy vindt men dat zelden, zo ooit; Lanooy — ik herhaal het — is bovenal: een natuurwezen, bezeten door de drang om iets moois voort te brengen. Heel zijn arbeid ademt een frisse en gezonde geest, met voelt de harteklop van het warme leven daarin en daarachter. Het scheppen is bij hem geen schuchter en bedachtzaam te-werk-gaan, het is evenmin een zoeken naar de meer abstrakte en volmaakt-gestylde vormen van de kunst; het is bij hem veeleer een onmiddellijk worstelen met de klei, als 't ware met de aarde-zelf, een worsteling vaak snel en lenig,

vaak heftig en hartstochtelik, maar altijd overtuigd en overtuigend. hij werkt soms met plotselinge vlagen en maakt dan weleens een veertigtal ontwerpen voor allerhande voorwerpen op één avond. — Het scheppen is bij Lanooy een wezenlike *drang*, het is een gedreven-worden om volle, sterke, vanzelfsprekende en levende vormen te vinden, maar *bovenal* is het: een lust tot schone kleurenkombinaties! De *kleur* is bij Lanooy het sterke punt; zijn kleuren, zijn blauwen en groenen vooral, zijn werkelijk-ongeeven-aard.

Nu zal misschien een leek in 't midden brengen: wat al drukte over 'n pottenbakker! Het gaat er toch om, dat men een goede en bruikbare, liefst niet-alte-dure pot, of schotel, of kom, of schaal maakt, en daarmee uit! Maar ho wat! zó eenvoudig is de zaak niet. Men kan feitelijk van twee standpunten uitgaan bij het beoordelen van zo'n voorwerp. Men kan allereerst zeggen: is het bruikbaar en (voor mij) betaalbaar? en de nadruk valt dan op de nuttigheidsdoeleinden van het voorwerp — of men kan zeggen: is het mooi? en de nadruk valt dan op de (min of meer persoonlijke) kunstwaarde van het werkstuk als zodanig. Nu zal men hier weer op aanmerken: ten eerste, kan een ding niet mooi zijn en bruikbaar (als ook „betaalbaar”)? en ten tweede: verschilt de zogenaamde „kunstnijverheid” juist niet hierin van de zogenaamde „beeldende kunst”, dat bij een voorwerp van sierkunst allereerst de *bruikbaarheid* en bij een schilderij of beeldhouwwerk allereerst de *schoonheid* in aanmerking dient genomen te worden?

Het lijkt mij zeer de moeite waard om op beide vragen even in te gaan, zodoende allicht bij menige lezer enige verheldering brengend in een vraagstuk dat wel zeer eenvoudig lijkt, maar inderdaad vrij ingewikkeld is. Ten eerste dan: kan een sierkunstvoorwerp niet mooi en bruikbaar zijn? Het antwoord is, natuurlijk: *ja!* Maar — er is een maar bij. Daar zijn

Afb. 3 Een kijkje in de oven

Afb. 4 Beschilderen van een pot

om mee te beginnen vele graden van schoonheid, als 't ware vele trappen en treden stijgend van het dagelijks-aardse leven tot de hoge edele droom van de kunstenaar. En nu hangt het er maar vanaf: welke graad verlangt ge? Ge wilt dat een ding „goed” is en „aardig”, meer niet, dat het een aangenaam kleurakzent geeft in uw woonkamer en daarenboven..... niet al te duur is? Welnu, daar zijn de laatste jaren zeer vele *aardewerk-fabrieken*, die langs machinale weg veel méér en goedkoper waar kunnen afleveren dan een pottenbakker als Lanooy dat begrijpelijkerwijze kan, terwijl deze fabrieken tevens onder goede leiding van somtijds bekende kunstenaars staan en dan ook inderdaad heel fijne en fleurige dingen maken. Echter, het is nog niet, nog lang niet, wat een Lanooy, of een Brouwer of Hobbel ons geven kan! (Terloops maar nadrukkelijk zij hier vermeld, dat Lanooy niet *de enige* zelfstandig-werkende pottenbakker is — ik bespreek hem hier, omdat hij vrijwel algemeen erkend wordt als *de meest bekwame* onder deze pottenbakkers. Het zou echter onrechtvaardig zijn, een naam als die van Willem Brouwer, alsook die van bijv. Colenbrander, die zoveel te betekenen heeft in de geschiedenis van de pottenbakkerskunst, zonder meer te verzwijgen).

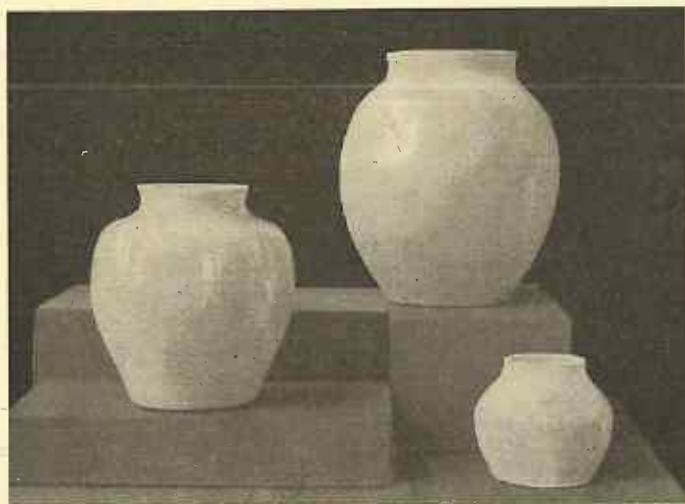
De lezer begripte mij goed — het is niet, dat ik een „goed woord” wil doen voor het handwerk oftewel het edele ambacht: men zou tenslotte met evenveel recht een „goed woordje” kunnen doen voor de machinale produktie-wijze. Het is mijn bedoeling alleen, een *duidelijke grenslijn* tussen beide te trekken. Ook het machinaal geproduceerde voorwerp kan schoon zijn. Het kan schoon zijn door de zuiverheid der gebruikte grondstoffen en het kan schoon zijn door de juistheid der vormen en onderlinge maatverhoudingen. De machine kan echter *niet*, kan *nooit* geven wat de handarbeider geeft. Het ambachtelijk handwerk heeft altijd iets meer persoonliks en verrassends

dan het machinaal geproduceerde voorwerp. Dat „zit 'm” in heel kleine verschillen, in nauw-merkbare onregelmatigheden bij het door vrije handen gevormd voorwerp, onregelmatige gevoeligheden die een veel bewogener, spontaner, vaak schilderachtiger en men zou mogen zeggen: *menseliker* aanzien geven aan het voorwerp. En juist deze kleine, soms bijkans onna-speurbare verschillen zijn voor het meer geoefende oog van een „kenner” zeer gróte verschillen — hoe vaak trouwens zijn niet de wezenlijkste dingen in het leven juist de subtielste, de fijnste.

Men dient dus beide vormen van pottenbakkerskunst scherp te onderscheiden, men dient te begrijpen dat de schoonheid van beide soorten anders is — ik laat nu in 't midden welke soort als zodanig hoger staat of belangrijker is, want natuurlijk behoeft het handwerk *volstrekt niet in alle gevallen* verkieselijk te zijn boven het machinaal geproduceerde. Men dient dan ook beide groepen van kunstenaars te steunen of te waarderen, en degenen die, als Lanooy, zich in algehele toewijding aan het ambacht geven en dit ambacht tot de allerhoogste bloei pogen op te stuwen, en degenen, die zich meer geroepen voelen hun kunstenaarsdrang aan te passen bij de eisen van de moderne samenleving, zodoende trachtend het schone voorwerp binnen 't bereik der massa te brengen. Beiden verrichten onmisbaar werk en schenken ons de heerlijkste resultaten.

Wanneer men zó de zaak beschouwt, zal men ook beter gaan begrijpen, waarom een pul van Lanooy soms zo schrikwekkend kostbaar is niet alleen in geestelijke maar ook in materieële zin.

De heer Lanooy tracht in 't minst niet te „konkurreren” tegen de prijzen van fabrieksaardewerk en zulk standpunt is juist. — Men vergeve mij deze uitweiding over finansiële aangelegenheden, maar bij het publiek schept een en ander verwarring. Men begrijpt deze verschillen in prijzen niet, omdat men zich te weinig het ontstaan van zulk een voorwerp indenkt — men beseft te weinig wat daar zoal aan vast zit! En dit brengt mij allengs op de tweede vraag: in hoeverre dienen wij een onderscheid te maken tussen kunstnijverheid en beeldende kunst? — Een onderscheid is er ongetwijfeld,

Afbeelding 5 en 6

Pottenbakkerskunst van Lanooy

maar dit is wel zèer betrekkelijk. Wanneer Lanooy zegt, dat pottenbakkerskunst *het gezamenlike vak is van schilderen en beeldhouwen*, dan konstateert hij op zijn wijze een waarheid — daar valt niet tegen te redeneren. Want waarom zou de schilderkunst „vrij” zijn, naarmen altijd beweert en de pottenbakkerskunst „gebonden”, het prakties nut en de mensheid dienend? Het is hoogstens een kwestie van een tikje meer of minder. „Vrij” in volstrekte, d.i. anarchistiese zin, is geen enkele kunst — of mocht het áltans niet zijn! Ook de schilderkunst is dat niet, was dat van-huis-uit *in 't geheel* niet. (Men is te vaak geneigd te vergeten, dat geheel onze zgn. vrije schilderkunst ontstond uit de — zeer gebonden — boekverluchting, uit de kunst der middeleeuwse miniaturen namelijk, dat zij dus in oorsprong als 't ware slechts een vergroot boek-ornament of boek-illustratie was en wat dat betreft òók „sier-kunst” of „toegepaste kunst” is.) En het is dan ook geen ongerijmdheid van Lanooy, dat hij voor zijn potten en vazen en schalen met hun sobere weligheid van vormen en onovertroffen diepte van glanzende kleuren, eenzelfde aandacht vergt en eenzelfde prijs vraagt als de schilder voor zijn schilderij, de beeldhouwer voor zijn beeld.

Intussen: Chris Lanooy is schilder en hij is beeldhouwer. En gaarne zelfs zou hij het een enkele maal willen doen voorkomen, alsof dit hoofdzaak voor hem is en het pottenbakken bijzaak. Betekent dit het eeuwenoud en „menselijk al te menselijk” liedje van te-willen-zijn-wat-men-niet-is, of niet *ten volle* is? Ik meen van niet — want Lanooy's schilderen en beeldhouwen berust op iets: hij kan inderdaad wat, al mogen deze uitingen voor ons niet dezelfde graad van belangrijkheid hebben als zijn onvolprezen aardewerk. Maar bovendien, en hier vooral wil ik de nadruk op leggen, er is onmiddellijk verband tussen de *schilder* Lanooy met zijn royale toets en liefde voor sterk-sprekende kleuren, de *beeldhouwer* Lanooy met zijn breed-knend aanzetten van een vogel of diertje in klei, en de *pottenbakker* Lanooy die ik hier te bespreken heb. Daar is verband, zekere eenheid, men voelt in al wat hij doet hetzelfde gulle gebaar dat tevens waardig is en vaak niet zonder virtuoze zwier van mannelijke zelfverzekerdheid. Men voelt met andere woorden dat het schilderen en beeldhouwen hem *innerlike nood-*

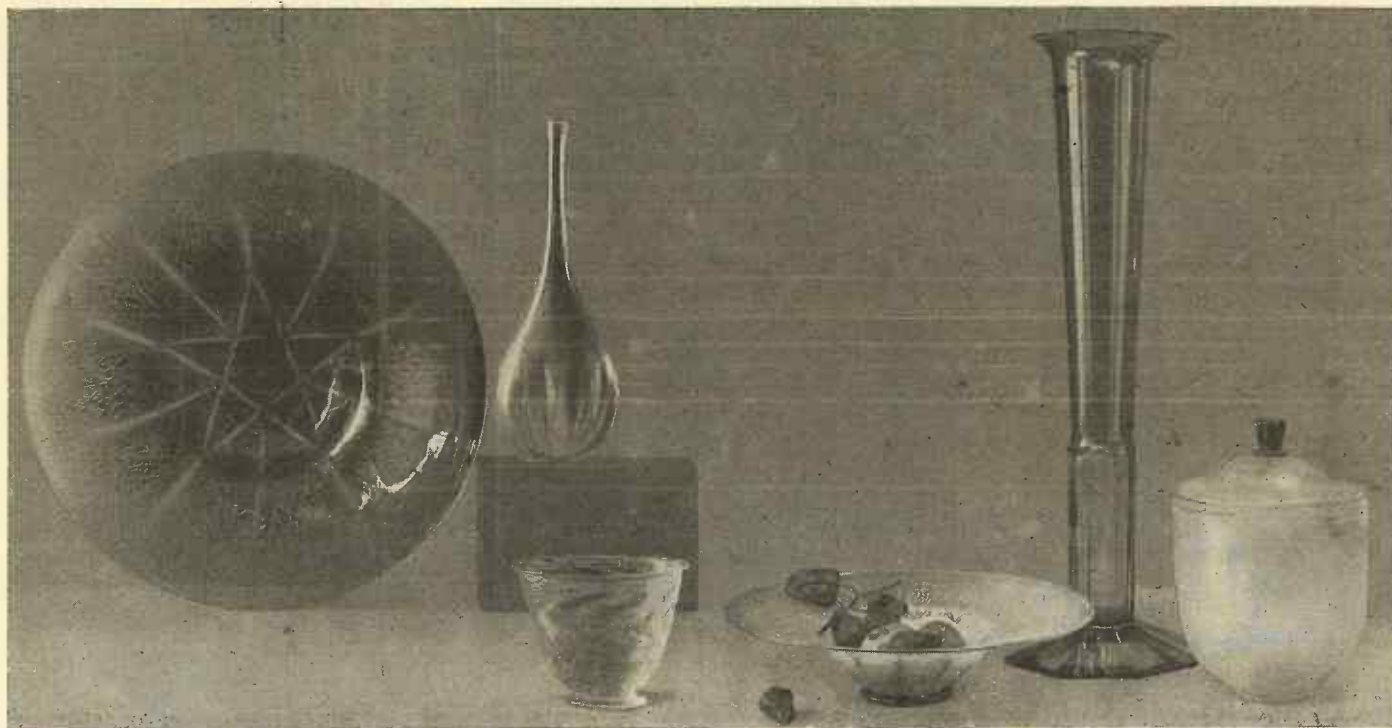
zaak is, inspiratie voor het vervaardigen der potten.

En wanneer ge u een beeld wilt vormen van Lanooy aan de arbeid, moet ge hem dan ook eerst zien *schilderen*, daarbuiten bij Epe (vroeger werkte hij in Den Haag, daarna een 27-tal jaren in Gouda). Hij doet aldus „motieven” op, die hij later verwerken zal in zijn ceramiese produkten — men zou kunnen zeggen: natuurindrukken, als daar zijn „boomschors”, „heide”, „paddestoelen”, „rijp op mos” enzovoorts. Men heeft Lanooy een kleurenwellusteling genoemd en dat is juist, mits men dan tevens begrijpt dat het hem evenzeer te doen is om de *toon-waarden* en om wat hij zelf de *aspekt-waarden* van het ding noemt als wel om de meer primaire kleurwaarden.

En wat zal ik tot slot nog zeggen van hetgeen er zo al volgt op dat schilderen in de bossen of op de landen? Het ontwerpen van de pot is het geheim van de kunstenaar, dát is onzichtbaar en onzegbaar, maar wat zal ik zeggen van het zichtbaar tot-stand komen van de eigelijke pot bij deze pottenbakker? — Allereerst dan moeten de grondstoffen worden bereid en het zij terloops vermeld dat Lanooy vrijwel alle grondstoffen uit het buitenland laat komen. Aan klei ontbreekt het ons waarlijk niet in deze kleistreek, men zou eerder geneigd zijn te zeggen: dàar stikken we in! Maar deze Hollandse klei is naar Lanooy ons vertelde te „jong”, te veel „van-alles-wat” om allerfijnste resultaten op te leveren.

De bereide klei wordt dan nog eens goed met de handen gekneed (afb. 2) en daarna geworpen op de houten draaischijf, die de pottenbakker met z'n voet in beweging brengt. Dan gaan de modellerende vingers aan 't werk, vele lezers hebben dat misschien wel eens gezien — eenmaal gezien — vergeet men het boeiend schouwspel niet zo terstond! (afb. 1). Het is heerlijk achtereenvolgens de verschillende „grepen” gade te slaan en het model te zien groeien en rijzen en worden, dik-buikig en stoer of lang en slank, of ook — wanneer 't een schaal moet zijn — zich openplooiend als 'n grote bloem in de zon. En heerlijk moet het zijn voor de kunstenaar, dit scheppend wroeten in de klei, dit dwingend bezielen van de stof in een schoon gebaar en naar eigen wil. . . .

Hiermede hebt ge al 't voornaamste gezien van wat er te zien valt, maar feitelijk is de taak van de ceramist

Afbeelding 7

Glaswerk van Copier

pas goed begonnen. Het vervaardigde model wordt met metalen draad van de draaischijf losgesneden en moet vervolgens drogen, hetgeen van enkele dagen tot drie weken kan duren, al naar de temperatuur van de omgeving en de vetheid of schraalheid van de stof. Dan gaat het de oven in. Lanooy heeft vele verschillende ovens voor aardewerk, glas („fritten”), zgn. „grès”, enzovoorts — en dat deze ovens heel wat groter zijn dan ge mogelijkerwijs vermoeden zou, moge bijgaande afbeelding (3) aantonen. *Waterdamp* en *rook* zijn de twee grootste vijanden van de pottenbakker en wanneer een nieuwe oven de eerste malen gebruikt wordt, kan 't ook gebeuren dat hele partijen aardewerk door één of beide elementen totaal vernield worden. — Wanneer nu de potten uit de oven worden gehaald, is de steen nog poreus („biskwie” noemt men haar dan) en kan aldus de aan te wenden kleuren nog opnemen. Anders gezegd: de potten zijn nu klaar om *beschilderd* te worden, *verluchtigd met edele stoffen* (afb. 4). Ook dit vereist weereen enorme studie, maar langs proefondervindelijke weg heeft Lanooy natuurlijk gedurende zijn pottenbakkersbestaan een aanzienlijke scheikundige kennis vergaard. Het „palet” de kleurenkeus is wel enigszins beperkt, maar toch niet zó beperkt als men zou menen; daar zijn zeer vele zuurstof verbindingen die 'n rijke verscheidenheid van kleuren en kleur-kombinaties opleveren, terwijl ook bepaalde glazuren weer een nieuwe tint aan het voorwerp geven ik zal op dit alles tans niet dieper ingaan, maar een en ander bij elkaar genomen, merkt ge wel dat er heel wat kijken komt, vóórdat zo'n simpele pul geschapen is!

En met deze gedachte tot slot nemen wij afscheid van Lanooy, de in de grond kinderlik-eenvoudige, maar tevens zo zelfverzekerde, ongemeen-levenskrachtige kunstenaar.

II. BIJ COPIER, DE GLASONTWERPER

(GEBOREN 1901, LEERDAM, ZUID-HOLLAND)

Ik weet niet of er onder mijn lezers of lezeressen ook zijn, die een bezoek ooit brachten aan de glasfabriek *Leerdam* — een fabriek, waar wel 'n ruim veertien honderd man aan 't werk is, dag in en dag uit bezig om glas te maken, glas te blazen of te persen.

Geén klein bedrijf, zult ge opmerken. Inderdaad niet en daarenboven moet ge niet menen dat dit de enige glasfabriek hier te lande zou zijn! Er bestaan, nevens Leerdam, vier andere fabrieken, die zich toeleggen op het vervaardigen van zogenaamd kristal en van witglas, hetgeen dus zoal zeggen wil: tafelglas, verpakkingsglas, medisijsinglas, ballons voor gloeilampen, enzovoorts. Dan zijn er een 16-tal fabrieken voor het produceren van flessen, waarvan echter tans maar zeven op volle kracht kunnen werken tengevolge van de slechte ekonomies-industriele toestanden; toch vinden ook nu nog vermoedelijk 4.000 arbeiders in deze fabrieken werk. — Dan is er nog één spiegelglasfabriek, in staat per jaar een 300.000 vierkante meters spiegelglas, en één vensterglasfabriek, in staat per maand een anderhalf miljoen vierkante Franse voeten vensterglas af te leveren. De kwajongens gaan dus — wat dit betreft — hun gang maar, men zou al tans zeggen: zo'n ruitje meer of minder

De glasfabriek *Leerdam* is inmiddels méér dan „glasfabriek” alleen: zij is tevens geworden, dank zij haar kunstzinnige en ondernemende leider P. M. Cochius, in de loop der jaren al meer en meer een *belangrijk centrum van moderne kunst-nijverheid*. In een tijdperk namelijk van platvloerse handelsgeest toen de stijlloosheid der vorige eeuw slechts verergerd scheen door de machinale produktiewijze op grote schaal van gebruiksvoorwerpen, in dit tijdperk van algemene vervlakking was de heer Cochius een der

Afbeelding 8

Copier aan de werktafel

eerste industrieelen, die de noodzaak gevoelde een nauwer samenwerken te zoeken tussen kunstenaar en fabrikant. Zodoende schiep hij de eerste nieuwe mogelijkheden om het *nuttige* voorwerp te veredelen tot het *schone* voorwerp — een idealistische levensdaad, waarvoor wij hem ten zeerste dankbaar zijn en zullen blijven! En dat dit zoeken zijnerzijds een vinden ook was, bewijst het feit, dat vanaf 1915 de welbekende bouwmeester De Bazel verschillende glasserviezen ontwierp voor Leerdam, en dat tans een aantal zeer goede, ja voortreffelijke sierkunstenaars aan deze fabriek verbonden zijn. Ik noem de namen o.a. van Copier, De Lorm en Lanooy, die wij zo juist als pottenbakker besproken hebben. — En alhoewel ik hier allerm minst streef naar volledigheid, mag toch de naam niet verzwegen worden van de zo geniaal-veelzijdige Chris Lebeau, die in het buitenland — dus niet bij *Leerdam*, maar in Bohemen — veel boeiende proefnemingen doet met glas en kristal, waarvan de verbazingwekkende resultaten mij wel eens te buitensporig, al te „ongewoon” toeschenen, maar die toch wel zéér verrassend kunnen zijn. In ieder geval is Lebeau ook op het gebied van glas-kunst van een opmerkelijke en oorspronkelijke begaafdheid.

Ik zal mij nu verder bepalen tot een bespreking van de glasontwerper Andries Copier, deze zo gevoelige, eenvoudige maar uitermate bekwame kunstenaar. Hij heeft, niettegenstaande zijn nog jeugdige leeftijd, reeds ongelooflijk veel bereikt. Naar mijn oordeel zelfs is hij, sedert de Bazel's dood in 1923, zonder twijfel de beste van al deze glasontwerpers. Tevens is hij degeen, onder wiens leiding te Leerdam het glaswerk naar de ontwerpen van de overleden De Bazel nog steeds wordt uitgevoerd. En tenslotte is hij kundig vervaardiger van houtsneden en verzorgt hij alle artistieke reclames van de glasfabriek Leerdam. Ook dit laatste doet hij op een wijze, waar stellig niets op aan te merken valt.

Oorspronkelijk een leerling van Jac. Jongert, is hij reeds sedert lange tijd werkzaam geweest aangenomende fabriek. Trouwens, in het plaatsje zelf werd hij geboren en we mogen wel bijna aannemen, dat hij na-

Afbeelding 9
Met de blaaspip
wordt een klompje
vloeibaar glas
uit de oven ge-
nomen

gedacht heeft over het glas, over de schier oneindige mogelijkheden van dat glas, wellicht vanaf het eerste moment dat hij rustig in zijn wieg lag. . . .

In ieder geval: hij kent het glas, *hij kent het door en door!* Alle geheimen van het vak, alle zogenaamde glasblazerstruks. Hij weet presies, wat men doen kan door het blazen, of door het draaien van de zogeheten „pijp”. Hij is volkomen op de hoogte van wat bereikt kan worden door reeds gevormde produkten weer plaatselijk te verhitten en te bewerken: een hals in te deuken of een rand om te buigen. De rijke verscheidenheid der grondstoffen begrijpt hij en hij versmaadt allerm minst gebruik te maken van de meest uiteenlopende oppervlakte-bewerkingen. Kortom, hij benut alle mogelijkheden die de glastechniek oplevert. Zo bijv. allerhande soorten „craquelé” of het kostelijke zogenaamde „ijsbloemen-glas” (de benaming is zeer juist gekozen), waarmede hij vaak wonder-fraaiere resultaten bereikt. Zo ook het meer algemeen bekende „irisé”, dat verkregen wordt door het glas enige tijd bloot te stellen aan metaal-oxyde dampen, niet ná de voltooiing van het produkt — waardoor het irisé de buitenkant van dat produkt bedekken zou — maar tijdens de bewerkingen zelf, zodat het irisé geheel en al in 't glas wordt opgenomen. Dit irisé (van het woordje *iris* is *regenboog*) geeft, zoals men weet, eigenaardig glanzende regenboogtint-effecten, maar het moet altijd met zekere terughouding aangewend worden, omdat het anders iets te opzichtigs en goedkoops aan het voorwerp verleent. Geen wonder dan ook dat De Bazel, die vòór alles een sierlik-strénge, klassiek-sobere vòornaamheid zocht in zijn werk, van deze soortgelijke „effect”-middelen niet zeer gediend was. Copier echter gunt zich als 't ware met de jaren al meer en meer vrijheid. Vertoonde in 1923 zijn eerste servies — het zogenaamde „smeerwortel-servies”, omdat namelijk de vormgeving gebaseerd was op de bloemkroon van de alledaagse smeerwortel (men ziet

Afbeelding 10 De glasblazer aan het werk

dus dat de schoonheid in 't leven niet vèr te zoeken is!) — vertoonde dit servies een aan De Bazel nog verwante doelmatige eenvoudigheid en enigszins koele, smaakvolle juistheid, in zijn later ontworpen „peer-servies” (uit 1927 en geïnspireerd op de vormen van 'n peer) is hij veel oorspronkelijker van vormgeving — moderner, direkter en tevens naar mijn inzien *verbeeldingrijker*. Ook en vooral de kleur van dit laatste servies is opmerkelijk: een vreemd en prachtig *rouwpaars*, dat toch niet zwaar lijkt, integendeel licht en zwevend en dat zodoende de ongrijpbare uitvloeiende doorzichtigheid van het glas geen schade aandoet maar slechts doortrekt van een diepe en tere kleurweelde. Edeler glas dan dit laat zich ternauwernood denken!

Het is echter vooral in zijn *Unica*, dat Copier de meest suggestieve wonderen verricht; hier is hij niet onmiddellijk gebonden aan de nuttigheidsdoeleinden van het voorwerp en kan hij dus zijn fantasie een vrijere teugel laten — kan hij zich laten drijven op de verrukkende hemelgolven van de verbeelding.

Deze Unica-produkten zijn namelijk in de eerste plaats bedoeld als *sier-vazen* of *sier-kommen*; de schoonheid om-zich-zelfs-wille is hier dus voorop gesteld, waarmede natuurlijk niet gezegd is, dat deze schone voorwerpen onbruikbaar zouden zijn! Ook duidt de naam reeds op het feit, dat van elk dezer ontwerpen slechts één enkel produkt wordt uitgevoerd; dit produkt, in tegenstelling met de massa-produkten, wordt daarom „Unicum” genoemd, hetgeen zeggen wil: éénling. Copier is tans ook begonnen van enkele zijner Unica-ontwerpen méerdere produkten te laten uitvoeren, hetgeen mijn demokraties hart ten zeerste toejuicht. Deze produkten worden dan genoemd: *Serica-Unica*.

Zo heeft hij dan die betoverende hoge vazen geschapen met de lang-uitgerekte, nauw-merkbaar-zichtoespitsende halzen, waarvan men zou mogen zeggen,

Afb. 11 Het afknippen van het nog warme en weke glas

dat zij naar de eeuwigheid reikhalzen. En dan die brede blanke kommen en schalen, met de effen mat-witte ondergrond gelijkmatig verbroken door wonderlijke ornamentaties, die vaak de schijn verwekken als waren zij zó-maar-toevalligerwijs ontstaan, maar die in waarheid volkomen berekend zijn! Bij Copier duidt de ornamentatie dan ook altijd op *organiese éénheid* met de vormen van het glaswerk en veel, dat willekeurig schijnt, dat aandoet als een speelse gril van de materie zelf, werd van te voren terdege nauwkeurig bepaald.

En de edele vormen, de sidderende verfijningen van dit glaswerk worden duizendmaal sprookjesachtiger voor ons, wanneer wij bedenken *hoe en wáár zij tot stand kwamen* . . . hoe deze tere en broze kostbaarheden geboren werden uit een sfeer van „zwoegen en zweten”! Hoe deze stille en lichtende schoonheid ontbloede in roezige donkerten van een grote fabriek.

Veel zal ik niet meer kunnen zeggen van dat *ontstaan* — maar toch iets, een enkel woordje! Ik bepaal mij dan tot een beknopte beschrijving van hoe een *geblazen* voorwerp ontstaat. Het wordingsproces van het *geperste* glaswerk is natuurlijk weer geheel anders.

Men moet zich dan voorstellen: een grote werkruimte, waar een menigte arbeiders zich bewegen om en nabij reusachtige kegelvormige ovens. Elke oven bevat, straalsgewijze geplaatst, *eenveertiental potten* en iedere pot heeft een opening aan de buitenwand van de oven. Door deze vierkante openingen, de „werk-gaten” genaamd, wordt het „glasgemeng” ingebracht. Het „gemeng” is meestal een samenstelling van zand, soda en kalk voor 't gewone witglas of van allerzuiverst zand, potas en een loodverbinding „menie” voor kristalglas, dit wil dus zeggen voor alle tafelserviezen, Unica, enzovoorts. Dit gemeng wordt dan door twee onder de oven gestookte kolenvuren gesmolten bij een temperatuur van 1400 gr. Celsius. Na het smeltproces, hetgeen van 20 tot 24 uren duurt, komen de werklieden en steken door 't werk-gat de blaaspipen in de vloeibare massa van glasgemeng (afb. 9). Dat is dan een wondervreemd kijkspel — diestoere jongelieden of oudere mannen, fel beschenen

door de laaiende gloed, en die dan terstond weer verdwijnen in het schemerduister van de werkplaats, met aan 't einde van hun blaaspijp *een gloeiend klompje glas!*

Dit klompje glas, dat de blazer uit de pot gevangen heeft, zal nu worden: de kelk of schaal of karaf of wat-dan-ook. Eerst blaast hij even door de pijp — terloops gezegd: een smeedijzeren buis, van iets meer dan één meter lengte — waardoor het klompje hol wordt. Dan rolt hij 't met de pijp heen en weer op een metalen plaat en maakt het aldus langwerpiger. Het is alsof hij 't kneedt en walst. Nogmaals blaast hij in de pijp totdat de glasmassa voldoende omvang heeft om — gehouden in steeds rollende of draaiende beweging — verder afgewerkt te worden in een houten vorm of in de zogenaamde „paraison”. Telkens brengt de blazer de pijp weer even aan de mond en men ziet het produkt iedere keer zwellen (afb. 10), terwijl de glaswand al dunner en doorzichtiger wordt. Inderdaad, het is juist zoals Jan Luyken lang geleden reeds gedicht heeft:

„Een klompje gloeiend glas gekreegen
Werd door geblaas en snel bewegen
Gevormd, gelijk het buigzaam wasch
Tot eene roemer of een glas”.

Inmiddels zijn we zover nog niet, want tal van bijzonderheden moeten nog geschieden — een voetstuk bijv. moet worden aangezet, of een hals lang uitgerekt. Maar de meest verbazingwekkende van al deze bewerkingen is wel deze, dat het (nog warme en weke) glas soms met een grote schaar wordt afgeknipt (afb. 11). . . . men moet het meermalen gezien hebben vóórdat men er in geloven gaat!

En al deze werkzaamheden worden verricht met een snelle vaardigheid, waar men geen woorden voor vindt. maar degen, van wien alles tenslotte toch uitgaat, dat is en blijft: *Andries Copier*. Want wat, waarde lezer, zou een orkest waard zijn, hoe onvolprezen dan ook samengesteld, zonder het toverstafje van de dirigent?

7^e JAARG. No 2
SEPTEMBER 1928.

opgang

DRIEMAANDELIJKS JEUGDTYDSCHRIFT
VOOR KUNST, WETENSCHAP EN
ARBEIDERSBEWEGING — REDAKTEUR
KOOS VORRINK

UITGAVE ARBEIDERS-JEUGD-CENTRALE
AMSTERDAM-REDAKTIE EN ADMINISTRATIE
REGULIERGRACHT 78 · TELEF. 30591 // 30691

INHOUD VAN DIT NUMMER

Een halve Eeuw, door	N. J. Swierstra
Een en ander over muziekinstrumenten en orkesten, door	Paul F. Sanders
Twentse Boerderijen, door	Jan Jans
Tabak en Tabakskultuur in Ned.-Indië, door	J. L. Vleming Jr.
Landbouw-industrieën, door	G. Oosterhuis
Lot en zijn dochters, gedicht, door	Marie W. Vos

BERICHT AAN DE ABONNEES

1. Wij verzoeken dringend alle klachten omtrent bezorging regelrecht naar ons kantoor te richten, daar wij anders niet voor onderzoek en verbetering kunnen instaan
2. Wij wijzen in antwoord op sommige klachten van abonnees over het in het algemeen te laat verschijnen van ons blad, erop, dat de exploitatie van „OPGANG”, in verband met de buiten elke verhouding lage prijs, steeds aan allerlei stagnatie onderhevig is. Ons inziens voor een algemeen cultureel tijdschrift, dat geen nieuwsblad wenst te zijn, geen bezwaar. Wij hopen en vertrouwen dat de abonnees met deze verklaring gerustgesteld zijn

LEZERS EN LEZERESEN VAN OPGANG

BEWAART ONS TIJDSCHRIFT ZUINIG - ZORGT DAT HET NIET SCHEURT OF VLEKT. AAN HET EINDE VAN HET JAAR VORMEN DE VIER AFLEVERINGEN EEN PRACHTIG BOEK, WAARIN GE MET GROOT GENOEGEN TELKENS WEER ZULT LEZEN EN PLATEN KYKEN! - MAAKT PROPAGANDA VOOR OPGANG!

DRIEMAANDELIKS JEUGDTIJDSCHRIFT VOOR KUNST - WETENSCHAP EN
ARBEIDERSBEWEGING - ONDER REDAKTIE VAN KOOS VORRINK

UITGAVE ARBEIDERS-JEUGD-CENTRALE
ABONNEMENT F 1.50 P. JAAR LOSSE NUMMERS 50 CT

REDAKTIE EN ADMINISTR.: AMSTERDAM
REGULIERSGRACHT 78^{II} TEL. 30691 POSTGIRO 54638

EEN HALVE EEUW

1878 - 7 JULIE - 1928

*In donkere dalen, uit vunzige holen,
Op de grijsgrauwe hei, in 't stinkend moeras,
In sloppen en stegen waar zwaar de lucht is,
Uit de eeuwen - eeuwenlange ellende.....
Heffen zich bleeke gezichten,
Gaan vuisten omhoog,
Komen vermagerde lijven overeind.*

*Het eerste licht van den morgen valt over hen -
Rechter gaan de lichamen overeind -
Hooger heffen zij de hoofden naar den kant der zon;
Zij strekken de armen uit, opengespaakt de oogen*

*Open gaan de monden - zij willen spreken -
Roeder wordt de gloed der zon over hen -
De lichamen krijgen een schok -
In drommen staan zij, als dennen in 't woud -
Een roep weerklinkt - de drommen bewegen zich -
„Voorwaarts, voorwaarts!” - klaroenen klinken,
Wuivende vanen wapp'en vooraan -
De schitterende zon werpt haar glans overal,
En in den juichenden morgen
Trekken de juichende scharen:
„Voorwaarts, voorwaarts!” dondert de kreet,
„Wij willen mensch zijn!”*

P. J. TROELSTRA

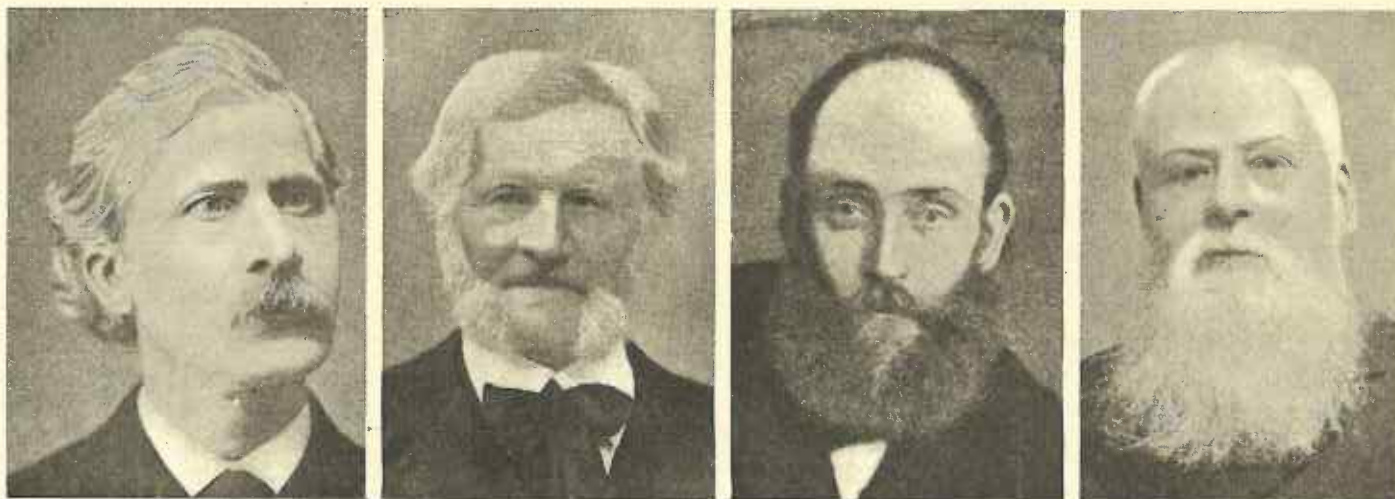
Beter dan enig artikel het dezer dagen zal kunnen doen, heeft in 1893 de man, die reeds zoveel jaren meer dan iemand anders de verpersoonliking is geweest van ons socialisties streven, in zijn lied *De Propagandist*, waarvan het bovenstaande een fragment is, het geweldige en grootse geschetst ook van de gebeurtenis, die wij in dit artikel hebben te herdenken. Op het eerste gezicht is het zo'n simpel feitje. Daar komen in Amsterdam enige mannen bijeen, een dertigtal. Gebeurt zo iets niet alle dagen? Zij richten een vereniging op. Ook al niets bijzonders. En toch, toen daar op Zondag de 7e Julie van het jaar 1878 deze mannen bijeenkwamen, vermoedelijk in een cafeetje aan het Damrak te Amsterdam, hoek Mandenmakerssteeg, toen stonden zij op de grens tussen twee werelden.

Reeds had de ellende van het arbeidende volk, die ook in ons land in de 19e eeuw groot moet zijn geweest, tengevolge gehad, dat een begin van vakbeweging was ontstaan. Reeds was men gekomen tot de oprichting van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond, dat zich ook flauwtjes met de politiek bezighield. Ja zelfs Patrimonium was al opgericht in 't voorjaar van 1877. Maar aan deze gebeurtenissen zal wel niet vreemd zijn geweest de groei van de socialistiese beweging elders, in landen waar de industrieele ontwikkeling de tegenstellingen vaak scherper had doen uitkomen en waar dientengevolge de klassenstrijd iets eerder een meer georganiseerde strijd was geworden. Ten minste toen Patrimonium in Sept. 1877 haar eerste openbare vergadering hield, sprak er iemand die betoogde dat de Hollandse werklieden het beter hadden dan de Duitse en dat er geen loons-

verhoging nodig was zolang er nog sterke drank gedronken werd. Hoezeer wij ook tegen alcoholgebruik zijn, een dergelijke uitdrukking lijkt op een bespottig. Te meer, daar het juist de misstanden van het kapitalisme zijn, die het alcoholisme het meest in de hand werken. Het is wel duidelijk, dat altans Patrimonium zich vooral ten doel stelde de arbeiders van de socialistiese beweging af te houden.

Een van de beschrijvers van de Nederlandse vakbeweging tussen 1866 en 1878 (D. Hudig Jr.) zal het dan ook wel niet zo ver mis gehad hebben, toen hij schreef: „Het behoeft niet meer te worden herhaald: machteloze vermoeidheid hing over de arbeidersbeweging. De vakbeweging lag lam, de politieke onderleiding van het Werkliedenverbond maakte het al niet veel beter. Over Amsterdam wordt geklaagd door de leiders van het Werkliedenverbond; als het te Amsterdam zo slecht ging, kon het in de provincie niet beter zijn. Toch was er iets nieuws aan het groeien, nieuws dat ook de vakbeweging zou aangrijpen. Maar het kwam niet uit de toonaangevende kringen van het Werkliedenverbond. Onder hun leiding was de bezieling uit de beweging geweken. Als er nieuws moest komen, zou het uit een andere hoek zijn.”

Die andere hoek was de groep van mannen, welke op die gedenkwaardige Julie-Zondag in het jaar 1878 bijeenkwamen en die het scherp zag, dat de bevrijding van de arbeidersklasse het werk van de arbeiders zelf moet zijn, wat zij in hun programma dan ook duidelijk zeiden. Op de grens van twee werelden stonden zij. Want *achter zich* lieten zij die lange, donkere tijd, haast zonder hoop, waarin de arbeider slechts nu en dan in machteloze woede aan zijn ketenen kon ruk-

Van links naar rechts: H. Gerhard, Klaas Ris, W. Ansing, P. J. Penning

ken, zonder dat hij tot het inzicht kwam, dat goed georganiseerde strijd op politiek en ekonomies terrein hem uit zijn ellende zou kunnen verlossen en tegelijkertijd de mensheid tot een hoger stadium opvoeren. En *vóór* hen strekte zich uit het tijdperk, waarin diezelfde arbeidersklasse — o, zeker, onder vallen en opstaan — langzaam maar zeker zou voortgaan op de weg „waarlangs historie ons opwaarts voert.”

Het Werkliedenverbond nam geen *personen* als leden aan, doch alleen *verenigingen*. Daardoor mochten zij, die van geen enkele vereniging lid konden zijn, ook geen lid worden van het Werkliedenverbond. Hierin poogde reeds in 1877 de Amsterdamse smid *Ansing* verandering te brengen. Hij wilde het mogelijk maken, dat naast de groepen van mensen van één en hetzelfde vak, ook *gemengde groepen* zich bij het Werkliedenverbond konden aansluiten. De voornaamste leider van het Werkliedenverbond, *Heldt*, verzette zich hiertegen. Hij was een besliste tegenstander der sociaal-democratie en begreep heel goed uit welke hoek hier de wind woei. Evenwel, het voorstel van smid *Ansing* werd aangenomen. Maar het Centraal Bestuur, onder leiding van *Heldt*, voerde dit besluit niet uit, waarop de Amsterdammers tot een nieuwe stap overgingen en op 26 Mei 1878 eenvoudig een gemengde vereniging oprichtten. De smedenvereniging *De Volharding* (voortgekomen uit een nog andere smedenvereniging *Recht voor Allen*) nam het initiatief. En toen het Centraal Bestuur nog een stapje verder ging, door aan de gemengde vereniging moeilijkheden in de weg te leggen, namen deze mannen van de daad weer een nieuw besluit: zij konstitueerden zich op 7 Julie tot de eerste *Sociaal-Democratische Vereeniging* in Nederland.

In het mooie boek van Vliegen *De Dageraad der Volksbevrijding*, waarin ook deze periode wordt beschreven en dat iedere A. J. C. er eigenlijk moest lezen, staan helaas slechts een dertiental genoemd van de mannen, die dit pionnierswerk indertijd hebben verricht. Het zijn: *H. Gerhard*, *K. Ris*, *W. Ansing*, *P. H. A. Schröder*, *B. J. Penning*, *P. J. Penning*, *J. Heuperman*, *Maagdenberg*, *Seelhorst*, *v. Keulen*, *Sauer*, *J. Mater* en *J. C. Lebeau*. Helaas vindt men

van slechts vier van hen een portret in het werk van Vliegen.

Het was een ontroerend moment, toen op het laatste kongres van de S. D. A. P. onze partijgenoot *Gerhard* — pas gehuldigd bij 't bereiken van de 70-jarige leeftijd — zelf diep onder de indruk de herinnering aan deze mannen nog eens opriep, zoals hij ze in zijn jeugd gezien en gekend had. Klein in aantal, maar moedig en vastberaden, vol van geloof in de heiligheid van hun strijd, zeker van de overwinning....

De arbeidersklasse, maar vooral de arbeidersjeugd van nu, die dank zij het werken van deze mannen, onder zo geheel andere omstandigheden leeft dan die welke zij kenden, kan hen niet genoeg eren. Want zij hebben de fundamenteën gelegd en zij hebben het kunnen merken. Haat, laster, verdachtmaking, broodroof, het is hun deel geweest. Zij hebben geleden, op alle mogelijke manieren. Door de kortzichtigheid van hun mede-arbeiders en door de hardheid van die „boven” hen stonden. *Ansing* en *Maagdenberg* werden van de werf, waarop zij werkten, door hun mede-arbeiders verdreven. Met zulke oproermakers konden ze niet samenwerken. De patroon van *Klaas Ris*, die wel wist, dat een socialist niet licht bij iemand elders werk zou krijgen, maakte van deze omstandigheden gebruik, door hem voor een hongerloon van negen gulden per week van 'smorgens 5 uur tot 's avonds 9 uur te laten werken. *Toch was er* — zo schrijft pg. Vliegen — *bijna nooit een vergadering waar Ris ontbrak*, gedurende de 26 jaren, dat hij deze positie volhield. *Gerhard*, een bekwaam kleermaker, die lange tijd 20 gulden per week had kunnen maken, had ontslag gekregen toen zijn patroon tot de ontdekking was gekomen, dat hij socialist was. Daarmee kwam ook de ellende over hem en zijn gezin, dat verder leven moest van een loontje, vaak nog lager dan dat van *Klaas Ris*. Bij *Penning* tuis werd geruime tijd later alles kort en klein geslagen door het gepeupel, dat op allerlei manieren tegen de socialistten werd opgezet. Dat ondanks dit alles deze mannen hebben stand gehouden, vervult ons met diepe bewondering. Zij hebben de gelofte, die ook wij telkens weer afleggen als wij het laatste koeplet zingen van onze *Jonge Garde*, niet geschonden. Zal men eenmaal van ons hetzelfde kunnen getuigen?

EEN EN ANDER OVER MUZIEKINSTRUMENTEN EN ORKESTEN

DOOR PAUL F. SANDERS

MUZIEK EN MAGIE.

Bij alle volkeren der Oudheid evenzeer als bij primitieve volkeren dienen de muziekinstrumenten pas in de allerlaatste plaats esthetische doeleinden. De zucht tot het laten horen van de individuele vaardigheid op een instrument treedt pas later naar voren terwijl de konsert-vorm, waarvan wij tans de neergang beleven, nauweliks een eeuw oud is en beschouwd moet worden als een uitvloeisel van de algemene maatschappelijke ontwikkeling. Muziek is voor de ouden vóór alles een magiese kracht. Ik sprak reeds over de rol die ze bij de primitieven speelde als middel om geesten te verdrijven en wees er op, dat het instrumentale spel die toestand van extaze kan oproepen, waarin de profeten hun hoogste momenten van helderziendheid bereikten. Muziek was voor deze verkondigers van de toekomst wat de wierook voor de Griekse waarzeggers was. Maar de magie der muziek werkte veel sterker, veel algemener.

Men propageert tegenwoordig muziek als een middel om de werklust te prikkelen, of om de geschokte zenuwen tot rust te brengen. Men heeft ook hier te lande reeds fabrieken met radio-aansluiting in de werkplaatsen. Een onzer geïllustreerde weekbladen bracht foto's van een zuigelingen-inrichting waar de baby's met radio zoet gehouden worden. Een vaktijdschrift bevatte onlangs een advies aan zuivelinrichtingen tot het aanbrengen van radio-installaties in de stallen, daar muziek een gunstige invloed zou uitoefenen op de melkproduktie der koeien. Dit alles berust geenszins op nieuwe inzichten. Koning Saul ondervond reeds de kalmerende werking der muziek toen David zijn sombere gedachten en dwangvoorstellingen met harpspel verjoeg. De Griekse filosoof Theophrastus (± 300 voor Christus) deelt in een zijner geschriften mede dat ischias genezen kan door de pijnlijke plaats te behandelen met fluitmuziek. Volgens een andere Griekse geleerde, Democritus (5de eeuw voor Christus), doet fluitspel goede diensten bij verschillende epidemiën en Caelius Aurelianus, een Romeins schrijver, bericht van verschillende gevallen van krankzinnigheid die met sukses bestreden werden door muziek. Men ging hierbij uit van de idee dat aldus geesten, die de bepaalde ziekten veroorzaakten, uit het lichaam gebannen werden. Het volksgeloof in de heilkracht der muziek bleef echter ook in later tijd bestaan. De grote hervormer Luther (1483—1546) liet zijn melankolie door

II.

kloosterbroeders met harpspel en zang verdrijven. De Zwitserse alchimist Paracelsus (15de eeuw) achtte lichte muziek een probaat middel tegen jicht en spierreumatiek en een beroemd Frans geneesheer uit het begin der vorige eeuw, Charles de Bonnet, bevestigde deze ervaring. En misschien zijn er onder de lezers wel die ouderen hebben horen vertellen van de geruchtmakende wonderdokter Sequah die een dertig jaar geleden heel Amsterdam op stelten zette met zijn kwakzalverspraktijken, waaraan een straatlied uit die dagen herinnert in de schone regels:

Heb je zeere beenen, jicht of rimmetiek,
Ga naar Sequah henen, die geneest je met muziek.

Naast geneeskracht werden aan de muziek vele andere mystieke invloeden toegeschreven. Wie kent niet de verhalen van de lokkende en verleidelijke kracht van zang en spel? De Sirenen, huizende op de rotsachtige eilanden tussen Italië en Sicilië bewerkten volgens de Griekse sage de ondergang van talrijke argeloze schepelingen die geen weerstand konden bieden aan haar betoverende zang. De stem van Lorelei, die haar naam gaf aan een vooruitspringende rots in de Rijn, ontketende niet minder kwaad. De ratten-vanger van Hameln wreekte zich op de ondankbare

burgerij door met zijn fluitspel de kinderen uit hun woningen te lokken en in het verderf te voeren. Men kan liefde oproepen, doch ook liefdesmart genezen met muziek. Volkeren van verschillende geaardheid kennen gezangen om zwangerschap te bevorderen, om de bevalling te verlichten, zelfs om invloed uit te oefenen op het geslacht van de nog niet geborene. Het verhaal van Orpheus, die de dieren temt met zangen snarenspeel, vindt men niet alleen in de Griekse mythologie, maar, in andere vorm, b.v. ook bij de Chinezen en Finnen. In alle hoeken van de wereld komen bezweringsgezangen voor om regen of mooi weer te bewerken.

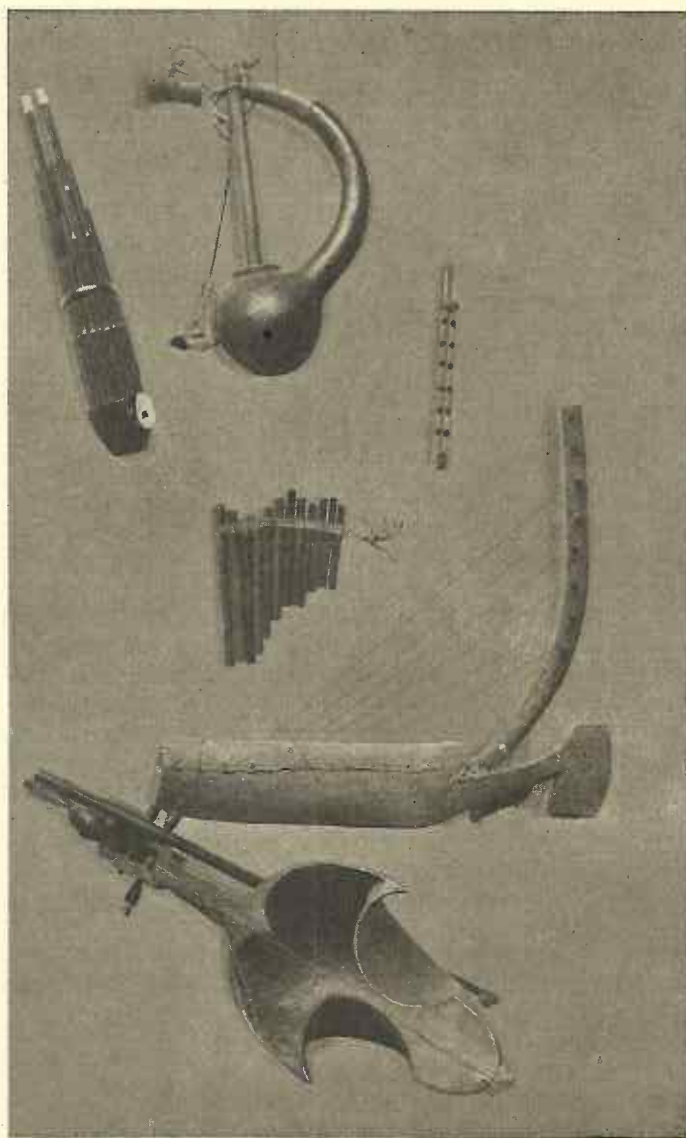
De literatuur over de toverkracht der muziek beslaat op zichzelf een omvangrijke bibliotheek. Ik deed slechts enkele grepen, nodig tot een oriëntatie in ons veel-omvattend onderwerp. Want wat voor de muziek geldt is evenzeer van kracht voor de instrumenten. Oude exemplaren, door archeologen in alle windstreken opgediept, zijn voorzien van decoratieve symbolen, figuren en getallen van magiese en mystieke betekenis. Tot de symbolen behoren ornamenten, bestaande uit gedeelten van menselijke geraamten; soms is ook het ma-

Afbeelding 1 Links: een harp zonder pedaal; rechts: een trumscheid (een strijkinstrument met één snaar, dat een trompetachtig geluid voortbrengt)

Afbeelding 2 Boven een fraaie „Sâz” (strijk-instrument uit Kashmir), daarnaast een luit; onderste rij: een theorbe (diepe luit, 16e eeuw), een gitaar (17e eeuw) en een mandora (grote mandoline, 17e eeuw)

Afbeelding 3 Enige unieke exotiese instrumenten; bovenste rij: een seng (chinees mond-orgel; zie ook vorig artikel), een fluit (Sentraal-Afrika), een dubbelfluitje (Ned.-Indië); daaronder een Japanse syring (Pans-fluit), een Afrikaanse gitaar in harpvorm, een sarinda met strijkstok (Voor-Indië)

teriaal zelf vervaardigd uit mensenbeenderen (b.v. in onderling afgelegene streken als Tibet en Peru). Hier-voor werden blijkbaar geraamten van priesters, waar-zeggens en andere met bovennatuurlijke krachten begaafde *heiligen* benut, in de veronderstelling dat de magiese kracht van de persoon ook in zijn lichaam zetelt en overgaat op degene die zich van het instrument, uit zijn overblijfselen vervaardigd, bedient. In wezen is er geen verschil tussen dit (bij)geloof en het kristelijke dat waarde hecht aan heiligen-relikwiën.

De krachten van de dragers werden ook overgebracht op voorwerpen waarmede zij zich kleedden of die zij gebruikten, en vervolgens ook op dieren, bloemen, planten, die op een of andere wijze in de reuk van heiligheid stonden. Het been, de dierenhuid, de pennenschacht, de kattendarm, de vruchtenschaal, het paardehaar, de zijde, het bamboes, het rozenhout, het schildpad, het materiaal kortom dat men uit de natuur won, maakt deel uit van de kosmos. Wie het

instrument vervaardigen en bespelen kon, was meester over een stuk natuur, natuurkracht, natuurwonder, was zelf een uitzonderlike. Van daar naar het virtuozenendom was maar een kleine stap.

VIRTUOZENDOM

Het virtuozenendom leidt de aandacht van het doel der bespeling af naar de bespeler zelf, die van tussenpersoon, hoofdpersoon wordt. Het werkt een overschatting van de techniek in de hand; hoe moeilijker eisen (van kunstvaardigheid) aan de speler gesteld worden, des te zeldzamer wordt de man die aan die eisen kan voldoen, des te groter wordt zijn sukses en zijn beloning. Het virtuozenendom met al zijn begeleidende verschijningen is een noodlottige cirkel: met de opschroefing der technische eisen gaat die der beloning gepaard; maar hoe hoger de beloning is des te meer verwacht men van de prestatie. De virtuoos is in een minimum van tijd de slaaf van het publiek. Onuit-

staanbare ijdeltuiterijen, afgunst, oneerlikheid, hysterische dweepzucht kunnen daarbij niet uitblijven. Zonder bewondering en huldiging is de virtuoos niets en hij leeft in de voortdurende angst voor het onvermijdelijke ogenblik dat het hem eens niet meer zal gelukken de gunst van het publiek voor zich te verwerven (figuur 7).

Het is opvallend dat de eksessen van het virtuozen-dom steeds optreden in tijden van maatschappelijke kentering. Wij horen er het eerst van spreken tijdens het verval van Griekenland. Het lag in het wezen der individualistische Helleense kultuur dat men zich al spoedig voor de muziekinstrumenten als zodanig ging interesseren en het solisties prinsiepe boven het samenspel stelde. In het oude Rome vielen de eksessen van het virtuozen-dom in een tijd, waarin de machts-waanzin van enkele keizers temidden van een verdorven omgeving van vleiers en gunstelingen het rijk ten val bracht. Men vindt typiese staaltjes hiervan aangehaald in *Kunstenaar en Samenleving* van C. S. Adama van Scheltema.

Het virtuozen-dom heeft niet alleen een nadelige werking uitgeoefend op de ontwikkeling der muziek, het heeft ook geleid tot smaakbederf. Men leerde het strelen van het zingenot beschouwen als een kunst-ontroering. Men kwam tot de dwaling dat de nabootsing der natuur iets met kunst uitstaande heeft en dat vogelgesjilp, hanengekraai, kattengehuil of het geschreeuw van kijvende vrouwen, op een instrument geïmiteerd, nog *echter* is dan in waarheid.

EERSTE INSTRUMENTALE MUZIEK

Griekenland en Rome hebben in dit opzicht op het overige Europa aanvankelijk geen direkte invloed gehad. In de eerste eeuwen van onze jaartelling tot diep in de Middeleeuwen is de kristelijke kerk de draagster der Europese kultuur. De muziekbeoefening was geheel in handen der geestelijkheid, die zich met het instrumentale spel niet ophield. De kerk kende uitsluitend vokale liturgiese muziek en het zou vele eeuwen duren voor zij instrumenten toeliet. Clemens v. Alexandrië ($\pm$ 200 na Chr.) schreef: „Wij hebben slechts één instrument van node, en wel het woord van de vrede, maar niet psalter, pauken, trompetten en fluiten.” Die instrumenten golden als heidens. De kerk verzette zich ook aanvankelijk met alle macht tegen het orgel dat in de derde eeuw uitgevonden is (als een geweldig vergrote combinatie van de twee oude instrumenten de Pansfluit en de doedelzak) en te Alexandrië, dat een havenplaats was, berucht om de lichtzinnigheid van zijn nachtleven, geweldige opgang maakte in de danslokalen.

In de tijd der Karolingen werd het vanuit Turkije in het Westen ingevoerd en toen begon zijn eigenlike zending als kerkelijk instrument. Toch heeft het verzet der kerkelijke autoriteiten niet kunnen verhinderen dat verschillende instrumenten reeds vroeg ingang vonden. In oude verhalen en gedichten leest men van de barden en minnezangers, die zichzelf op de harp begeleidden. Maar ook het harpspel alleen kwam voor, naar b.v. uit de oude sage van Tristan en Isolde blijkt. Men kende ook de vedelaar die de dans begeleidde en soms zelfs samenspeelde met een fluitist en trommelaar. Een monnik uit St. Gallen, Ekkehard, bericht dat de *vrome broeders* zich bij feestmalen te goed deden onder de klank van *rijk-bezette instrumentaal muziek*. Inderdaad tonen oude afbeeldingen dat men ook het samenspel kende. Maar er was aanvankelijk geen speciale instrumentale muziek. Men speelde de zangpartij eenvoudig mede en pas langzamerhand ontstond het gevoel voor de individuele klank van elk instrument. Men vindt in de overgangstijd van de zuiver vokale naar de instrumentale muziek op oude muziekhandschriften aanwijzingen, waaruit duidelijk blijkt dat men het enerlei achtte of de muziek gezongen dan wel gespeeld werd, of dat instrumenten met de zangstemmen medespeelden. Soms komt ook het voorschrift »met instrumenten« voor, maar dan wordt in het midden gelaten welke instrumenten bedoeld zijn. Dit wijst er alweer op dat de muziek-instrumenten primair een sociale en pas sekundair een estetiese rol vervullen. Dat is het geval bij alle volkeren. Ik schreef in mijn eerste artikel dat de Nio-King bij de Chinezen uitsluitend door de keizer bespeeld mocht worden. In Indië heeft bijna elk instrument traditionele betekenis, d.w.z. een bepaald type van laat ons zeggen een snaarinstrument is niet alleen slechts in een bepaalde streek in zwang, maar de bespeling ervan is het privilege van een kaste, van een waardigheid of ambt en soms slechts geoorloofd bij streng omschreven gelegenheden.

Er is niets nieuws onder de zon. Ik heb mij laten vertellen dat voor 1918 in Duitsland alleen vorstelike auto's voorzien mochten zijn van een drienig trompetachtig signaal, dat bij onze naburen in de volksmond aangeduid werd met ta-toe-ta-ta. Zo was onze trompet in vroegere eeuwen een instrument waarvan zich alleen regerende vorsten of, bij wijze van privilege, vrije steden mochten bedienen. Vandaar dat men zich in die tijd voor een sociale funktie (torenwachter, postillon, enz.) behelpen moest met een instrument dat in doordringendheid van klank er op leek en even gemakkelijk bespeelbaar was. De signaalhoorn en de zink moesten daarvoor dienen.

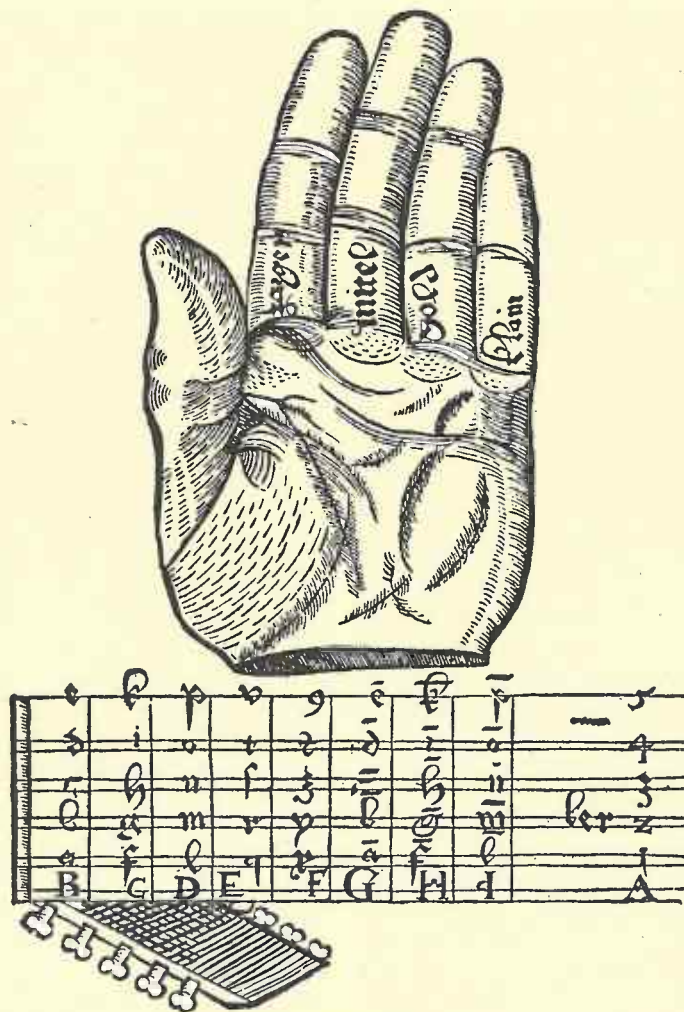
Afb. 4 1. Saxhoorn; 2. alt-sarrusophoon (beide 19e eeuw); 3. trompet; 4. oude schuiftrompet; 5. ophicléide (in onbruik geraakt); 6. bashoorn (Engels) met slangenkop; 7. kleppenhoorn

Maar zodra de trompet vrij kwam, drong hij de minder praktische vervangers radikaal op de achtergrond.

Ofschoon wij dus weten dat in West-Europa reeds betrekkelijk vroeg een groot aantal instrumentenvrij algemeen bespeeld werd, is er van een eigenlijke instrumentale muziekliteratuur pas sprake in de zestiende eeuw. Dan ontstaan ook de instrumentale vormen (suite, symphonie enz.) die de latere muziek zouden beheersen.

DE SPEELLIEDEN

De instrumenten zijn in hoofdzaak verspreid door de z.g.n. speellieden (fahrende Gesellen) die reeds in de achtste eeuw genoemd worden. Naast de kerk moet men deze vagebonderende zangers en muzikanten de grondvesters en dragers van de cultuur in de Middeleeuwen noemen. De geestelijkheid heeft zich aanvankelijk ten sterkste verzet tegen de invloed die van dit onbekommerde volkje op de vaste bevolking uitging. Zij werden vogelvrij verklaard (wie een speelman dood sloeg werd gestraft met honderd stokslagen op zijn schaduw), maar daardoor kreeg het avontuurlijke van hun bestaan nog groter aantrekkelijkheid. Zij zwierven van land tot land en boden het volk de enige kunst, die het buiten de kerk vond. Zij namen op hun zwerftochten de volksliederen mee en verspreidden die over de wereld. Bij de ontwikkeling van het stadswezen kreeg een gedeelte van hen vaste voet; ze mochten zich op bepaalde plaatsen vestigen en voorzagen van daaruit in de behoefte aan muziek en kunstmakerij van de hele omtrek. Nog later werden ze stadsmuzikant, pijper, klokkenist, maakten ze school, oefenden ze hun invloed uit op de zangsgilden en op de gehele ontwikkeling van de muziek. Maar onder hen waren elementen met zulk gemengd bloed in de aderen, zulke geboren zwervers, bohemiens, zigeuners in de ware zin van het woord, dat ze zich nergens konden vastzetten. Ze moesten zwerven, ze pasten niet in het burgerlijk geordende milieu. Hun oude zwerfgenoten, die nu gesitueerde en min of meer geziene burgers waren geworden, zagen minachtend op hen neer. Het deerde hen niet. Zij voelden zich één met de grappenmakers, gochelaars, dierentemmers, hansworsten, bedelaars, jongleurs, worstelaars en akrobaten met wie zij geslachten lang de wijde wereld doorkruist hadden, met wie zij gevaren hadden door-

Afbeelding 5

Illustratie uit een luit-tabulatuur van H. Judenkuning (1523)

staan bij de vervolgingen door adel en geestelijkheid, met wie zij honger hadden geleden en de smadelijkste vernederingen hadden geduld. Zij trokken verder met hen mede, zingend en vedelend, dansend en grappenmakend, vaardig als muzikant en clown, als zanger en akrobaat (fig. 6). En met hen trok het volksen spotlied door de wereld en beïnvloedde, alle afweringspogingen ten spijt de wereldlike en zelfs de geestelijke muziek. Uit dit merkwaardig volkje kwamen van tijd tot tijd beroemde virtuozen voort, die zich onder de ernstige kunstenaars wisten te mengen, en wier kosmopolitische aard, ongebondenheid, vrijmoedigheid in manieren, optreden en denken, het steeds — zij het ook voor korte tijd — won van de al te vaak te zeer aan hun milieu gebonden en in beperkte denksfeer verstarde burgerlike kunstenaars.

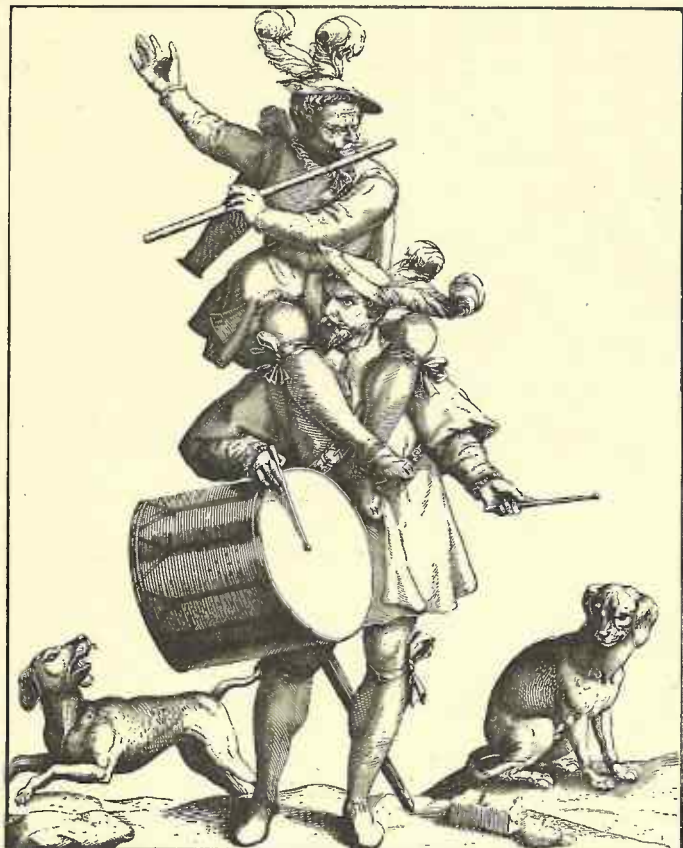
Welk een grote plaats deze speellieden in het volksleven innamen, bewijzen de sagen waarvan zij de hoofdfiguur zijn. Ontelbaar zijn de oude

gedichten en verhalen waarin zij optreden. De rattenvanger van Hameln is een reizende muzikant. De vioolspelende „magere Hein” is de trekkende speelman bij uitnemendheid.

Instrumenten waarvan de speellieden zich bedienden waren de vedel (of vielle), de doedelzak, de draailier, de harp (fig. 1), de psalter, de luit, de lier het monochord (ook nonnenviool of trumscheit genaamd), de rebec, het hakkebord, de fluit, de schalmey, de trompet, de hoorn (fig. 4), de zink, de bazuin, de pauk, de trommel, de tamboerijn, e.a. Men stelde zich geen orkest dezer instrumenten voor. Wanneer ze in gedeeltelijke combinatie bij optochten of andere feestelijke gelegenheden dienst deden, dan geschiedde dit aldus dat de melodische instrumenten de melodie speelden (unisono = eenstemmig) en de anderen het ritme markeerden. Een minnezanger uit de dertiende eeuw vertelt dat hij naar een tournooi reed in gezelschap van: „twee bereden bazuinblazers, een fluitist die tevens op de pauk sloeg en twee vedelaars die een vrolijk wijsje bliezen”.

De kunst der speellieden werd *ars nova* (nieuwe kunst) genoemd in tegenstelling met het *canto legale* (wetmatig gezang) waarmede de muziek in dienst der kerk bedoeld werd.

Een voorname rol vervulde de speelman ook bij de

Afbeelding 6 Reizende Muzikanten (oude kopergravure)

Afb. 7 De onbegrepen kunstenaars. Spotprent van G. Doré

volksdans. Er is een heel oude dansvorm, chorea genaamd, die zang, spel en rondedans in zich verenigt. Daarbij zat de speelman in het midden van een kring toehoorders en zong een lied, zichzelf begeleidend op de *rotta* (ook wel *chrotta* en *crwth*.) Het refrein werd door de omstanders herhaald, waarbij ze om de speelman heen dansten. Een schrijver uit het einde van de elfde eeuw noemt de speelman *voordanser van de chorea*. De zoevengenoemde *chrotta* was een barden-instrument, verwant met de lier, en van Keltiese afkomst, naar uit de volgende regels uit een gedicht van een bisschop van Poitiers (zevende eeuw) blijkt:

Romanusque lyra laudat tibi, Barbarus harpa,
Graecus achilliaca, chrotta Britannus canit.

De Romein prijst u bij de lier, de Barbaar bij de harp,
De Griek zingt bij de sither, de Brit bij de chrotta.

In de 15de eeuw werden in Duitsland de volksdansen, naar men b.v. uit afbeeldingen kan opmaken, begeleid met twee schalmeien en een doedelzak of twee schalmeien en een bazuin, of twee fluiten en een luit. Soms komt een trommel of tamboerijn daarbij. In deze tijd was de primitieve eenstemmigheid al opgeheven en werden de melodien met eenvoudige akkoorden of met een brombas begeleid.

DE LUIT

Wij zijn hiermede reeds aan de periode gekomen, waarin het spel niet meer beperkt bleef tot de speel-lieden die in zekere zin vaklui genoemd moeten worden. De huismuziek was ontstaan. Men speelde op een klein orgel, op de luit (fig. 2) en op het klavi-

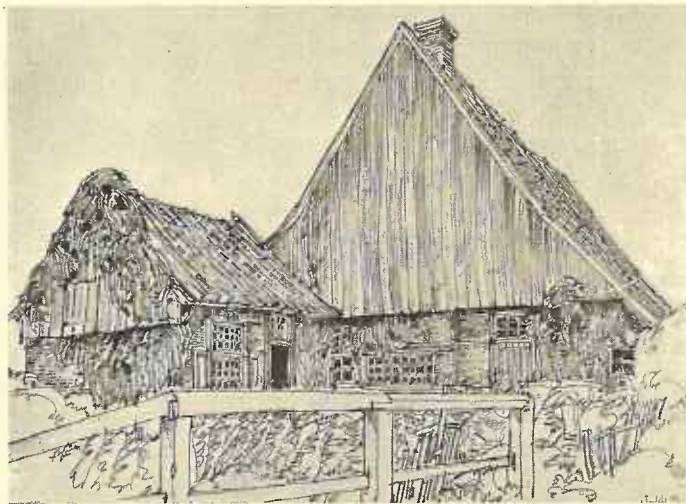
chord (voorloper van de piano). De luit was het populairste. Sinds de boekdrukkunst was uitgevonden werden vele arrangementen van liederen en zangstukken maar vooral van volksdansen in druk gegeven. Daarvoor diende niet ons notenschrift maar een zogenaamde *tabulatuur*, een cijfer- en tekenschrift dat op praktische wijze de grepen aangaf, die de speler moest nemen. Er waren talrijke tabulatuur-systemen (fig. 5). Bijna elk land met een eigen muziek-kultuur hield er een aparte tabulatuur op na. Dat heeft de rekonstruksie dezer oude muziek ten hoogste bemoeilikt. Er zijn in onze tijd slechts enkele specialisten die op dit terrein wegwijzen zijn.

Voor de luit ontstond ten slotte de eerste feitelijke instrumentale vorm: de suite, die aanvankelijk niets anders is dan een willekeurige reeks dansen. Langzamerhand kwam er systeem in de volgorde dezer dansen, in de manier waarop langzame en vlugge danswijzen, loop- en springvormen, elkander afwisselen. En ten slotte week men van de bestaande dansmelodieën af en begonnen de komponisten suites te schrijven met onderdelen die nog wel de namen der oude volksdansen dragen, maar in feite geïdealiseerde dansvormen zijn. Die vormen werden vervolgens overgedragen op andere instrumenten die naast de luit meer en meer in de mode kwamen: het klavier, dat de luit uit de huis-, en de viool die haar uit de intussen ontstane ensemble-muziek verdrong. Hierover in een volgend artikel.

Noot van de schrijver: De figuren 1, 2, 3, 4 zijn naar foto's, door het Fotoburo Peets, genomen in het Museum Scheurleurt te 's-Gravenhage.

Afbeelding 1 Oud Twentse boerderij — Westelijk type

Afbeelding 2 Oud Twentse boerderij — Oostelijk type

TWENTSE BOERDERIJEN

DOOR ARCHITEKT JAN JANS

Nog steeds mag Twente zich in de helaas niet meer geheel gemotiveerde belangstelling der folkloristen verheugen.

Zeker, in Twente zijn nog restanten van oude gebruiken en bouwkunst, maar vergeleken bij de toestand van tien en vijftien jaar geleden zijn het zeer schamelike restanten. De artikelen, die elk jaar weer verschijnen over de oude gebruiken in Twente moeten dan ook zeer voorzichtig gelezen worden; in de meeste beschrijvingen wordt de belangrijkheid van één en ander ver overdreven; de lezer, die er door opgewekt zou worden zich met eigen ogen te overtuigen, zou tot de slotsom kunnen komen, dat de dierbare oude gebruiken op dit ogenblik bron van meer of minder plat winstbejag zijn, onderdeel van wat de Duitser noemt *Fremdenindustrie*. *Fremdenindustrie* wil zeggen: stelselmatige exploitatie van landschap- en stedschoon als lokmiddel voor toeristen, die een bestaansbron betekenen. Deze exploitatie is in handen van zeer fatsoenlike lieden, hoteliers en kruideniers, verzameld in verenigingen tot bevordering van vreemdelingenverkeer, maar het is nog een vraag of er een principiële verschil is tussen de wijze waarop deze mensen hun geboortegrond exploiteren en de handel in blanke slavinnen.

Hebben de Twentenaren nog *biezondere* deugden?

Ik ontken het, al las ik pas een artikel, waarin zij tot koningskinderen werden verheven. Zeker in de oude huizen leeft vaak de koninklike natuurlijke trots der stichters. De tijd is echter voorbij, dat bepaalde stammen zich onderscheidten door bepaalde deugden.

Onze industrieële beschaving vervlakte al deze oereigenschappen; de vrije Fries en de koninklike Neder-sakser, zo trots op hun aard en de voorwerpen uitdrukking gevend aan die aard, huizen, meubels en klederdrachten, zij verdwenen en over bleef „de konfektie mens“, over de hele wereld gelijk, dol op de minderwaardigste artikelen, waarop onze beschaving ons trakteert.

Slechts één Twentse eigenschap bleef, „de vasthoudendheid“. Eeuwenlang hielden de Twentenaren vast aan wat eeuwenlang goed gebleken was, nu houden ze even hardnekkig vast aan de wanprodukten ener beschaving, waarvan de doodsklok heeft geluid. Het nieuwe boerenhuis van de laatste 25 jaar is afschuwelijk; in al onze Twentse gemeenten zijn geen tien behoorlijke stadsgezichten meer te fotograferen. Onwil, onverstand en onmacht heersen.

Onze heldere beken van weleer, werden tot open riolen, door de onbeschaamde lozing van de afvalprodukten der groot-industrie; de heldere molenkolken werden tot stinkende poelen; in de prachtigste bossen heerst verpestende stank van de beken, waardoor zij worden doorsneden. Wij kunnen deze vernieling en haar oorzaken niet scherp genoeg zien. Slechts scherp inzicht in kwalen voert tot scherp inzicht in middelen. Wij kunnen b.v. de vraag stellen: „Wat zijn de oorzaken van de lelikheid onzer steden?“ Deze lelikheid vloeit voort uit het partikulier bezit van de grond, met als gevolg woeker en verdeling in zo smal mogelijke bouwterreinen door stedenbouwkundig onbevoegden; bepaling van bouwhoogte door onbevoegden; vaststelling van rooilijnen door onbevoegde gemeenteraden, voorgelicht door onbevoegde gemeentearchitekten (spesiaal in de kleinere plaatsen). Verder het ontbreken van bouwtypen als in stijlperiodes, waarin elk gebouw zijn bepaalde uitdrukking vond tot vaste vorm, tot geestelijke normalisatie kwam, geestelijke normalisatie, op zeer sterke verstandelijke basis, maar toch in lijnrechte tegenstelling tot onze normalisatie, die op geen andere dan winstgronden berust en slechts nuttig is voor zover zij zich beperkt tot onderdelen. Normalisering van hoofdprodukten is dan pas zonder gevaar, wanneer in de massa gelijk gerichte ideële verlangens weer zijn gaan leven, waaruit ook in het verleden grote stijlen ontstonden.

Naar die gelijk gerichte verlangens zijn wij zoekende. Naar de produkten, die er uit zullen ontstaan,

naar de woning, de meubels, het bedrijfsgebouw, enz.

Al zoekende kwamen bouwkunstige richtingen als ruimtelijke uitdrukking van bepaalde zienswijze op.

Altijd weer schenen haar aanhangers zeker van de weg, maar altijd weer raakten zij vermoeid, of verdwaalden. Altijd weer schiepen zij tenslotte hun eigen reakties, die niet steeds, bij de golfbeweging der kunst, vooruitgang betekenden.

Berlage maande tot eenvoud en klaarheid, hij schiep zijn reaktie in de Amsterdamse school, die zwoele pracht stelde tegenover Berlage's zedelijke ernst. De Amsterdamse school schiep zich op haar beurt haar eigen reaktie in de Rotterdamse „tuchtschool” de richting van Oud, kubisties beperkt en en toch te beschouwen als manifestatie van het geweten in de bouwkunst, een gezuiverd Berlageanisme. Dit gezuiverd Berlageanisme werd tot internationaal verschijnsel, waarin de kubus, het platte dak, stalen raam, gewapend beton werden gepromoveerd tot de elementen van de stijl der toekomst. Wij kregen afbeeldingen van de interieurs dezer moderneren, interieurs waarin de kubistische meubels eerst met behulp van de duimstok recht gezet schenen, voor dat het fotograferen kon plaats vinden. In deze meubels verrieden deze modernisten gebrek aan instinkt, een slecht gevoel voor de bewegende elementen in de ruimte en vooral door hun fanatisme voor het platte dak schiepen zij op hun beurt hun reaktie, de bouwkunst der Heemschutters, de verzetlieden tegen het platte dak, de grote ruit, die al de bouwkunstige kwalen van onze tijd trachten te genezen met miskleurige baksteen, kleine ruiten, rode pannen en riet. In hun bekrompenheid verklaren deze de resultaten van voorbije perioden uit bepaalde materialen in plaats van uit bepaalde zielstoestanden, uitdrukking vindend als ritme, het eeuwige geheim van de kunst, de gebaren-taal van het kunstwerk, uitdrukking gevend aan de gebaren der ziel, in triomfantelijke of wild opschreeuwende vertikalen, in berustende horizontalen, in de verzoening dezer richtingen.

Bouwkunst is het uitdrukken van ontroering door middel van nutsvormen. Ook de verheven Katedraal is nutsvorm, zij spreekt in ruimtelijke taal van oneindigheid, maar meteen blijft de schare erin droog.

Moderne bouwkunst is uitdrukking van ontroeringen door middel van ruimten met moderne be-

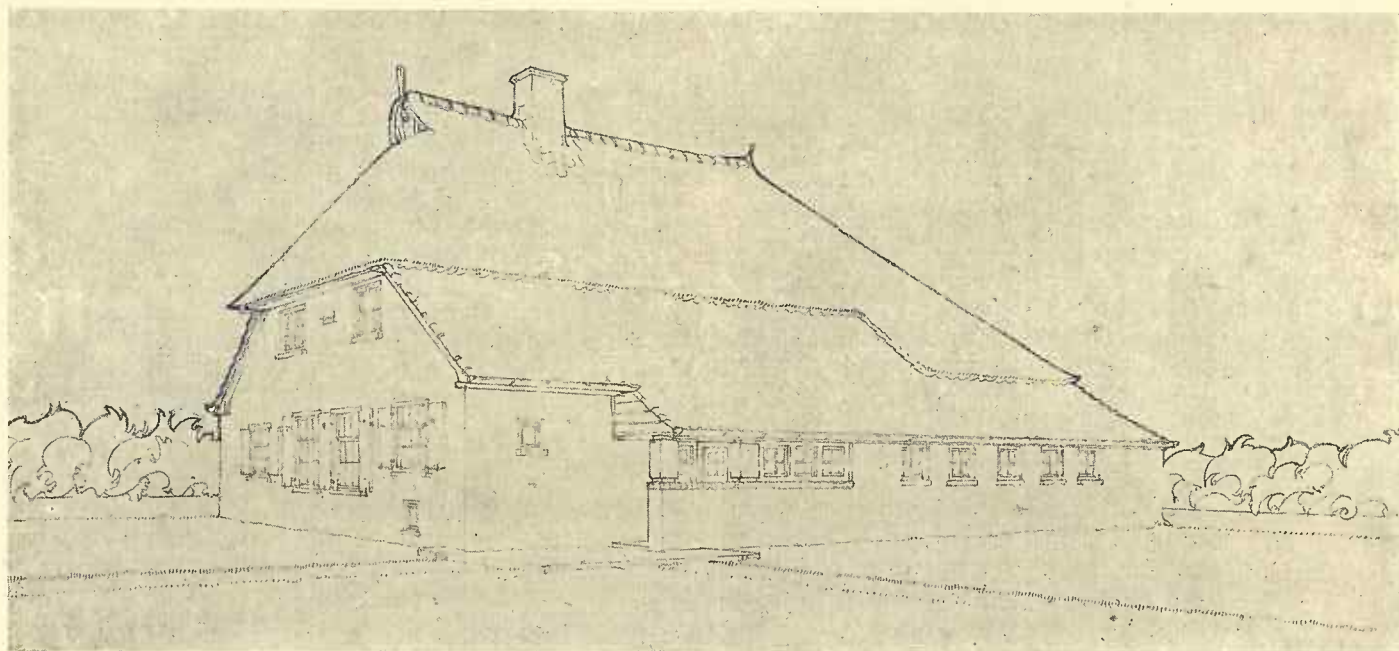
stemming gemaakt van moderne materialen. Moderne materialen wil zeggen de meest voor de hand liggende materialen voor elk bepaald geval. Er is een verband tussen de schuur en haar materiaal, de kerk en haar materiaal.

Het heeft geen zin een schuur te bouwen met kerkmateriaal, of omgekeerd, ofschoon, een enkele keer bouwden primitieve bouwmeesters een kerk uit schuurmateriaal en door hun ontzagelijke ernst en verlangen, wisten zij hun produkt dat zedelijk gehalte te geven, waartegen elke estetiese overweging omtrent bepaald materiaal onbelangrijk wordt. Maar toch een nieuwe boerenschuur gemaakt van het voor de hand liggende hout, kan moderner zijn, dan diezelfde schuur gemaakt van gewapend beton. Modern bouwen is kunnen roeien met de riemen die er zijn, tenzij de stroom zo sterk wordt, dat er niet meer tegen op te roeien valt. Dan komt het erop aan, gebruik te maken van alle voordelen, die de moderne konstruktie methoden ons bieden. Overwegingen van deze aard bepalen veel meer de werkelijke moderniteit van een gebouw dan diepe buigingen voor een bepaalde moderne richting. Het is een zeer gelukkig verschijnsel, dat op dit ogenblik de kunst en ook de bouwkunst terug keert naar het gewone, een slechte tijd voor de „ismen” is aangebroken.

De schilders schilderen weer hoe langer hoe meer „gewoon”, de beeldhouwers beeldhouwen weer „gewoner”. De middelmaat, die achter bleef, leeft weer op, maar zij bespeurt niet hoe verrijkt de besten terugkeren naar „het nieuwe gewone”, de middelmaat heeft alleen oog voor de vermoeiden. Deze terugtocht naar het gewone, in wezen een voorwaarts schrijden, een klaarder zien van de werkelijke waarden van „het gewone”, mag ons verheugen. Ook in de bouwkunst is deze ontwikkeling waar te nemen met de slechtste kansen in Holland, waar of burgerlike individualisten, die het, schijnbaar pretentieloze niet verdragen of Heemschutters, die zweren bij de vormen van het verleden, de lakens uitdelen. Tegen deze twee fronten moet de strijd worden gericht door sociaal-volende kunstenaars, maar ook door de arbeidersbeweging, die tenslotte, de maatschappelijke mogelijkheden scheppen moet, waaruit gemeenschapskunst der toekomst zal kunnen ontstaan. Tot heden heeft de arbeidersbeweging dit nagelaten. In Amsterdam heeft zij het

Afbeelding 3 Kerk te Wietmarschen (D.). Voorbeeld van kerk gebouwd in boerenhuisstijl.

Afbeelding 4

1e Ontwerp voor een modern boerenhuis, aansluitend aan het oude westelijke type.

burgerlik individualisme in de bouwkunst eerder bevorderd dan bestreden. Aan de andere kant coquetteert zij in haar *kulturele* momenten teveel met Heemschut in haar huidige vorm, beweging van artistiek moedelozen.

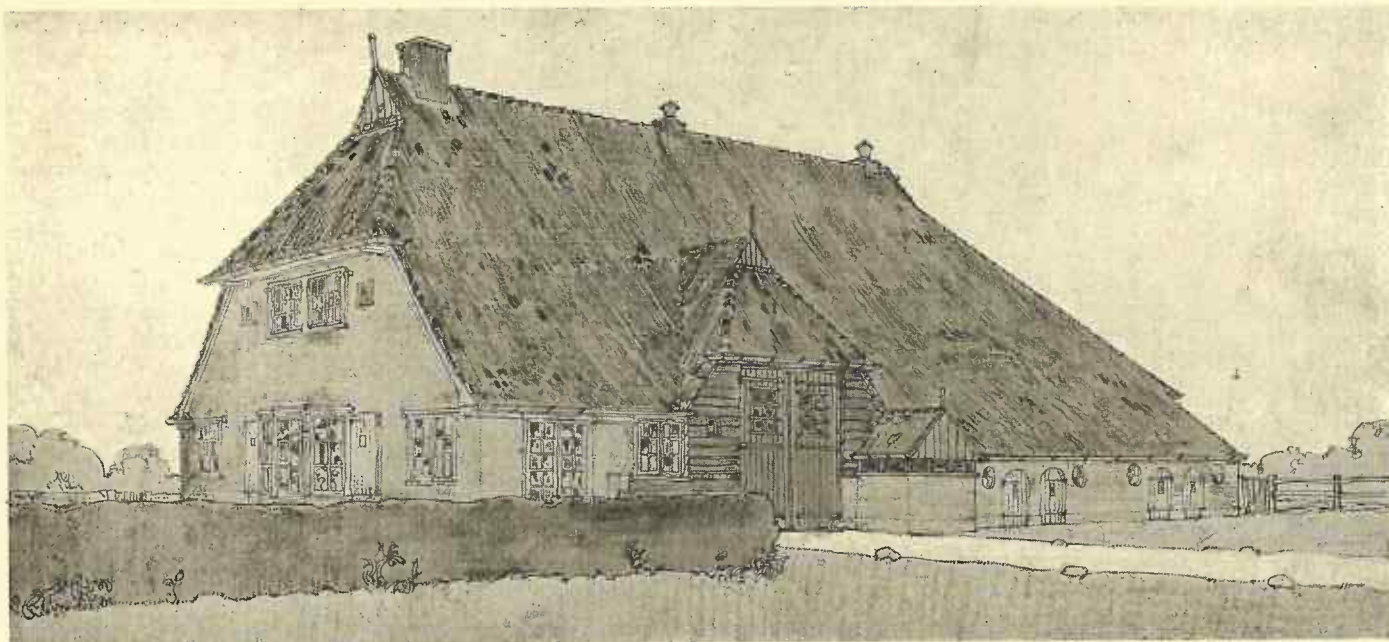
De aanhangers van het „gewone” in de bouwkunst, bouwen dus met alle voor de hand liggende materialen, met zo streng mogelijke economische discipline scherp de twee hoofdsoorten van gebouwen onderscheidend, en wel: de gebouwen met een dienende en gebouwen met een heersende functie in de ruimte. Het burgerlik individualisme maakt alle gebouwen, tot en met de urinoir *heersend* in de ruimte met hinderlike vooropstelling van zichzelf, ten koste van het geheel, ten koste van de bewoner, op zijn best tot bouwkunst komend, schitterend als vuurwerk, maar leeg en daarom tot *snel* verouderen gedoemd.

Wat wij nodig hebben is eenvoud, kracht tot dienen en daarom daar vermogend te heersen, waar de gemeenschap met dat heersen gediend blijkt. En gewapend met die eenvoud zullen wij wederom het boerenhuis der toekomst bouwen. Teruggekeerd tot de ware eenvoud, die de oude boeren eens tot koningskinderen maakte, zal de toekomst dit nieuwe boerenhuis verlangen.

Op dit ogenblik echter verlangt de gezonde landman het slechtst denkbare, het gemeenste kan hem passen. Slechts één ding is hem te dol en dat is het nieuwe gewone, waarvan de eerste resultaten hem heel in de verte herinneren aan het oude boerenhuis, het grootste schrikbeeld van de boer. Hij wil een modern huis, maar houdt meestal vast aan een verouderde bedrijfsinrichting. Het woord mooi is voor hem gelijkluidend met duur, hij heeft een voorliefde voor grijze pannen en alle mogelijke soorten gekleurde stenen en glas. Verenigen zich deze boeren tot bonden, dan stichten zij pakhuizen en melkfabrieken, die stuk voor stuk een aanslag betekenen op het landelijk schoon. Verenigd tot kerkgenootschappen stichten zij kerken en scholen op hetzelfde lage peil. Het

onderwijs op de openbare scholen leverde te grote zielsgevaaren voor de kristelijke jeugd. Maar dat vele biezondere scholen in Twente en daarbuiten als architectoniese prikkellektuur een nog veel groter zielsgevaar betekenen voor de argeloze jeugd, schijnt nog niet doorgedrongen tot de landelijke bevolking en haar akademies gevormde leiders. Het overkomt een architect niet al te veel, dat hij een opdrachtgever vindt, die het beste wat hij te geven heeft, van hem verlangt. De meeste mensen kiezen een architect op andere, dan op architectoniese gronden. De gemiddelde ontwikkelde burger kan alles aan een gebouw waarden, behalve *de sfeer* ervan, waardoor het gebouw wordt tot een verzameling van bouwvormen „door liefde saamgebracht”. Juist deze sfeer is het, die het oude boerenhuis boven alle materiele eigenaardigheden uit, zo boeiend, wijl zo menselijk maakt. Het terugwinnen van *sfeer* is de voornaamste opgave der moderne bouwkunst, ook in het onderdeel ervan, dat moderne boerderijenbouw heet.

Een van de spelen van het noodlot riep mij tot bouwen van nieuwe boerderijen; instinktmatig had ik me al jaren in deze richting voorbereid, door bestudering van het oude boerenhuis. Een lezing voor de afdeling Hengelo van 't Instituut voor Arbeiders-Ontwikkeling over bouwkunst in Twente, bracht het lang innerlijk gezochte contact. Onder mijn gehoor was de Rijkslandbouwkonsulent voor Oost-Overijssel, die zich sterk interesseerde voor moderne boerderijenbouw, wat betreft hun landbouwkundige indeling en ook wat betreft hun architectoniese mogelijkheden en na enig overleg ontwierpen wij gezamenlijk een boerderij. Ons program was: zo modern mogelijke landbouwkundige indeling, zo economies mogelijke architectuur, met zo mogelijk vormgeving verwant aan die van het oude boerenhuis. De combinatie van ontwerpers werd nog uitgebreid met een specialist in moderne houtkonstrukties, opdat wij door zuivere berekening en samenstelling der onderdelen tot een kostprijs konden komen, waarmee het ons mogelijk

Afbeelding 5

Huis op de landbouwtentoonstelling te Almelo

zou zijn tegen hen te concurreren, die tot nu toe het boerenhuis hadden gebouwd. Alle begin is natuurlijk moeilijk en moderne boerderijenbouw is een zeer speciaal vak, oneindig moeilijker dan gewone woonhuisbouw. Enfin, al spoedig werd een boer gevonden, die een boerderij wilde bouwen. Wij slaagden erin ons ontwerp aan te praten en we begonnen te bouwen. Een gaaf resultaat was voorlopig nog niet te verwachten. De boer begreep in wezen niet wat wij wilden, zijn timmerman, metselaar en schilder begrepen het ook al niet en geregeld spanden zij tegen ons samen als wij iets van hen eisten, dat tegen hun beperkte vaklieden-eer streed. Grote diplomatieke talenten waren nodig om onze bedoelingen door te zetten en niet altijd slaagden wij erin de overwinning op onwil en onverstand te behalen. De hoofdvorm werd nog vrij goed, de details slecht. Uit de verte gezien beantwoordde het huis wel aan de gestelde verwachtingen, van dichtbij voldeed het niet. De uitvoering was gestruikeld over de bouwkundige helpers van de boer en hemzelf en daarmee stonden wij voor de oplossing van een nieuw probleem: Hoe voeden wij de plattelands-ambachtslieden op tot meer geschikte uitvoerders van onze bedoelingen?

Gevolg van een en ander was, dat de Overijsselse Landbouw-Maatschappij kursussen oprichtte voor deze ambachtslieden over *Moderne boerderijenbouw*. De verschillende landbouwkonsulenten behandelden de landbouwkundige eisen te stellen aan een moderne boerderij. Mijn compagnon Henneke gaf les in eenvoudige konstruktie-metoden en tot slot gaf ik zeer aanschouwelijk onderwijs met lichtbeelden in meer of minder kernachtig dialect over het vraagstuk mooi of lelik in boerderijenbouw.

De belangstelling was zeer bevredigend, maar ook het opvoeden van de ambachtslieden alleen, voert niet tot betere resultaten; het publiek, in dit geval, het boerenpubliek moet het betere verlangen. Dit is juist de fout van de huidige Heemschut-beweging, dat zij wel door middel van schoonheidskommissies de

slechte resultaten der slechte verlangens corrigeert, maar te weinig intensief er naar streeft, inzicht en belangstelling bij het publiek te kweken in de architectonische en stedenbouwkundige mogelijkheden der moderne bouwkunst. De schoonheidskommissies moeten uit hun binnenkamers komen, waar de gevaren van kliekgeest en dikke klachtenboeken dreigen, om te worden tot voorlichtingsinstituut van de openbare mening.

Onze combinatie vond een zeer originele oplossing van dit voorlichtingsvraagstuk, wij bouwden op een landbouwtentoonstelling een compleet nieuw boerenhuis. Daar moest natuurlijk wel wat slag voor worden geleverd, veel tegenstand moest overwonnen worden, maar het kwam er. We gingen weer zeer principieel te werk. Ingenieur Van der Meer ontwierp de platte grond, en op die platte grond ontwierpen wij twee verschillende boerderijen.

De oude Twentse bouwkunst kent nl. twee types: een oostelijk en een westelijk. Het oostelijk type heeft de bekende grote houten topgevels; het westelijke type heeft ook aan voor- en achterkant meer of minder schuine dakschilden. Het éne door ons ontworpen type was *oostelijk* het andere *westelijk* en wij lieten de boeren kiezen. Zij kozen het westelijke type, de moderne boer wil zo weinig mogelijk hout aan de buitenkant van zijn huis. Binnen verspilt hij het door ondoelmatige konstruktie,

Wij bouwden ons huis van zeer moderne materialen. Machinale stenen, verbeterde Hollandse pannen, maakten van alle moderne hulpmiddelen gebruik en normaliseerden de onderdelen. Wij imiteerden verder op geen enkele wijze de bekoring van het oude huis door middel van handvormsteen of riet. Slechts een eeuwenoud element handhaafden wij: het eigenaardige schokkende Germaanse ritme, dat ook het oude Twentse boerenhuis zo trots maakte en toch zo licht, zodat het op scheen te vliegen uit de bosschage als een vogel uit zijn nest. Dit Germaanse ritme is wel eens vergeleken met een energiek handschrift en het schijnt

mij mogelijk met behulp van dit handschrift het wezen van onze tijd tot uitdrukking te brengen. De oude Germaanse gevoelsstroom scheen ondergedoken, maar zoekend met de wichelroede van ons verlangen, was de oeroude geestesader, de geheime bron van de schoonheid van het oude Twentse huis en ook van de Gotiese katedraal, spoedig gevonden. De tekenen zijn er dat zij ook in de kunst, die komende is, haar rol wederom vervullen zal en aanzien zal geven aan een bouwkunst nieuw en vurig en landseigen, modern en tegelijkertijd eeuwenoud.

De Oltha-boerderij werd een sukses. Zij was van alle mogelijke technische gemakken voorzien; pompinstallatie, elektrisch licht, elektrisch melken, los- en laadinrichting enz. Prachtig vee werd in de stallen geplaatst, de woonkamer en de keuken werden zo smaakvol mogelijk ingericht. Tienduizend bezoekers kwamen er in vier dagen. Kritiek bleef natuurlijk niet uit, maar toch voelde bijna ieder, dat hier een weg gewezen werd, die een zegen kon worden voor de boer en meteen een zegen voor de schoonheid van ons gewest. Wij zijn er in elk geval in geslaagd het bewijs te leveren, dat er geen enkel werkelijk lelijk boerenhuis meer gebouwd behoeft te worden, dat voor minder geld iets beters bereikbaar is. Na de tentoonstelling is het huis verkocht, zoals het er stond. Het werd uit elkaar genomen, waar het op berekend was, om tussen Hengelo en Enschede te worden opgebouwd. Juist deze verkoop is de proef op de som.

Als gevolg is een buro opgericht: het Bouwburo van de Overijsselse Landbouw-Mij.

Dagelijks worden nu ontwerpen en adviezen voor boerderijenbouw verstrekt, voor verbouw en nieuwbouw. Wij trachten het oude boerenhuis op de een-

Afbeelding 6 Interieur van het huis op de landbouwten-
toonstelling te Almelo

voudigste manier als bedrijfsgebouw voor onze tijd geschikt te maken, wat nog zeer goed mogelijk is en daardoor is ons werk ook uit het gewone Heemschut oogpunt zeer positief. Wij behouden daardoor het oude boerenhuis zo lang mogelijk, zonder in 't behouden van anachronismen te vervallen. Wij grijpen alle gelegenheden tot propaganda voor ons werk aan; houden lezingen voor alle organisaties, die er om vragen. Nog pas gaf ik voor de Volksuniversiteit in Enschede een cursus van 2 avonden over *Moderne boerderijenbouw*, die zeer goed bezocht was.

Wij plaatsen artikels in zoveel mogelijk bladen. Wij doen dit alles, omdat wij geloven in ons goed recht en in de doelmatigheid van onze methoden. En niet wij alleen geloven daarin. Wij kregen een bezoek van de directeur van een der grootste provinciale adviesbureaus, waar bouwplannen van een hele provincie worden be- en veroordeeld, en hij verklaarde: Jullie hebben een geheel nieuwe Heemschut-methode gevonden. Als ik er even kans toe zag, aanvaardde ook ik ze. Daarom gaan wij voort, mobiliseren zoveel mogelijk het grote publiek voor ons werk. Nieuwe cursussen zijn in voorbereiding, uitgebreider en grondiger dan de vorige. Een ding mankeert ons nog: „geld”. Op de tentoonstelling in Almelo zei minister Van de Vegte tegen ons: „Gij zult nog veel goeds kunnen doen.” De Regering kan, als zij wil, ons in staat stellen dit vele goede te doen. Vijfduizend gulden per jaar is daarvoor slechts nodig. Ik doe een beroep op onze Kamerleden, landbouw- en Heemschutspecialiteiten, voor de verkrijging van dit bedrag. Als premie loven wij uit, zo deze Kamerleden bij niet-verkiezing landbouwers wensen te worden, een gratis ontwerp voor een boerderij.

Afbeelding 7 Nieuw boerenhuis, slechte en dure vormgeving, het ideaal van de huidige boer

Afbeelding 8 Modelboerderij op de landbouwten-
toonstelling te Almelo van buiten gezien

TABAK EN TABAKSKULTUUR IN NEDERLANDS-INDIË

DOOR J. L. VLEMING Jr.

*De geneugten des levens zijn vele,
men behoeft slechts over de gege-
vens te beschikken om er van te kun-
nen genieten.*

Het genieten van tabak, gestopt in een sigaar, sigaret of pijp dan wel puur, in de vorm van een pruim, behoort niet bepaald tot de vreugden des levens van de overgrote meerderheid van hen die dit artikel zullen lezen. Ik vermoed zelfs dat deze meerderheid er niets tegen zou hebben, als de aanwezige voorraden, mits niet te veel rook verspreidend, werden opgebrand op Pinkster-feesten van de Arbeiders-Jeugd-Centrale met gelijktijdige beslissing inplaats van tabak, vruchten of andere genotsmiddelen te kweken. Dat laatste, en eigenlijk nog veel meer, behoort er bij gezegd te worden, want anders zou het verbranden geen nuttig effect hebben. Maar hierop ga ik niet verder in, want ik wil geen kwestie maken met ons aller vriend die *de baas* is van dit blad en die me op het hart gedrukt heeft, niet te ekonomies te schrijven en niet te veel met sijfertjes te werken.

Gelijk heeft hij, maar dat gelijk van hem mag me toch niet weerhouden, eerst een blik te geven in de, ik zou haast schrijven angstwekkende afmeting, die de wereldtabaksverbouw, en dus het verbruik, genomen heeft. Volgens deskundige ramingssijfers van de jaren 1920/1922, die ook tans nog wel te gebruiken zijn, bedroeg de gehele wereldproduktie 1.667.760 ton ruwe tabak (1 ton is 1000 K.G.), waarvan Nederlands-Indië (cijfers 1923) ruim 72.000 ton voortbracht, vertegenwoordigend een waarde — met inbegrip van de bevolkingskultuur — van ruim f130 miljoen. In 1926 was deze produktie tot 98.000 ton opgevoerd.

Al is niet overal in de wereld de prijs van de tabak even hoog als die van *Sumatra-deken Vorstenlanden* toch begrijpt ieder, met deze sijfertjes voor ogen, dat alleen reeds de waarde van de jaarlijkse wereldproduktie van ruwe tabak, honderden miljoenen guldens belooft.

Deze honderden miljoenen, vermeerderd met nog vele honderden miljoenen guldens voor vervoer, bewerking, distributie en andere kosten, gaan dus ieder jaar als „één van de geneugten des levens” de lucht in en hieraan doet een groot deel van de bevolking der gehele aarde mede.

Want al rookt en pruimt men niet overal in de wereld als in Nederland, dat met een verbruik van bijna 3½ K.G. per ziel en per jaar aan de spits staat van de smokers, toch neemt de tabak in Oost en West, in Noord en Zuid, zowel bij de meest beschaafde als bij de minst ontwikkelde volkeren en volkstammen als genotmiddel een zeer belangrijke plaats in.

Gerookt is er in Europa van de vroegste tijden af, want de Grieken en Romeinen ademden

reeds de dampen in van brandende kruiden, en de oude Germanen verbrandden hennepzaad en zogen daarvan de dampen in. Maar al werd er *gerookt*, de tabak, waarvan het vaderland in Amerika gezocht moet worden, was er tot in de 16de eeuw onbekend. Toen Columbus in 1492 op het eiland Guanahani (in San Salvador) landde, zag hij de Indianen roken uit cilindervormige rollen. In 1502 zagen de Spanjaarden in Zuid-Amerika het z.g. pruimen en omstreeks diezelfde tijd het roken uit fijnbewerkte pijpen in Mexico.

Een Spaanse monnik, die Columbus vergezelde op diens tweede tocht, bleef in pl.m. 1565 op Haïti achter en leerde de tabaksplant en het gebruik van de tabak het eerst kennen. In de laatste jaren der 16de eeuw deed de tabak in Europa haar intrede in de geneeskunde als middel tegen allerlei kwalen. In de vorm van *snuif* was het een welkom middel tegen hoofdpijn, verstopping, enz. en het snuiven nam als genotmiddel in Europa zó toe, dat Paus Urbanus VIII in 1624 een bul uitvaardigde, die het snuiven in de kerken verbood. Het eigenlijke roken van tabak is dus in Europa ingevoerd op het laatst van de 16de eeuw en aan het eind van de 17de was het overal bekend.

Tot het eind van de 18de eeuw werd de tabak in Europa gesnoven, gepruimd en gerookt; het laatste geschiedde dan door middel van pijpen. Het gebruik van sigaren dateert eerst van het begin van de 19de eeuw. In ons land werd de eerste sigarenfabriek opgericht in 1826 in Kampen, maar de eigenlijke opkomst van de sigarenindustrie dateert eerst van pl.m. 1850. De sigaret kende men in Zuid-Amerika reeds in de 15de eeuw, maar eerst in het midden van de 19de eeuw deed ze haar intrede in West-Europa, waar de eigenlijke zegetocht eerst in het begin van de 20ste eeuw begon. *Gesnoven* wordt er prakties gesproken, niet meer. Nu we dus enigszins een indruk hebben van de tabak, gezien in het wereldverband, zullen we een algemene beschrijving geven van de tabakskultuur in Nederlands-Indië.

Tijdens mijn verblijf daar heb ik het genoegen gehad, met medewerking van de ambtenaren verbonden aan de Belasting-Accountantsdienst, een monografie samen te stellen over *Tabak, tabakskultuur en Tabaksproducten*, waarbij wij er in geslaagd menen te zijn ook het wezen van de bevolkingskultuur, waaromtrent tot nu toe weinig of niets gepubliceerd was, meer tot zijn recht te laten komen. Ik zal, als vanzelfsprekend, deze monografie als leidraad nemen.

Of de tabaksplant nu omstreeks 1600 door de Portugezen

Afbeelding 1

Bijna volwassen tabak op enkele rijen - Deli

Afbeelding 2

Droogschuur van binnen — Aanrijgende vrouwen

in Indonesië is geïmporteerd of wel er door de Spanjaarden via de Philippijnen uit Mexico gebracht is, staat nog niet vast. Zeker is het echter dat omstreeks 1650 reeds overal in Indië tabak verbouwd werd, uitsluitend — voor eigen gebruik — en dus ter verwerking tot *kerf* voor de fabrikage van strootjes.

De Oost-Indiese Kompagnie had geen behoefte aan dit produkt, omdat de wereldmarkt, die voldoende van uit Amerika bevredigd werd, daarnaar niet vroeg.

Ten tijde van het Kultuurstelsel 1834/60 werd dit anders. De Nederlandse regering die de zo goed als failliete boedel van de Oost-Indiese Compagnie in 1798 had overgenomen en geld nodig had voor de lege schatkist, voerde naast gedwongen andere kultures, ook de gedwongen tabakskultuur in, wat per saldo een ernstige schadepost werd voor vele kontraktanten-Europeanen, die de tabaksondernemingen exploiteerden, en tevens een schandepost voor het Nederlandse Opperbestuur. Zo noemde de heer Roorda van Eysinga, zelf administrateur op een kontraktsonderneming, in 1856 de tabakskultuur de drukkendste van de gedwongen kultures; ontevredenheid, samenscholingen, moedwillig verbranden van schuren, volksverloop, alles getuigde ervan. De bevolking van het distrikt Rengel (residentie Rembang) waar 250 bouws (1 bouw = 0.7 H.A.) tabak in gedwongen kultuur moest worden verbouwd, liep in 4 jaar tijds terug van 74000 op 40000 zielen, daar de bevolking eenvoudig vluchtte om aan de niet te verdragen druk te ontkomen.

Er werd in deze gedwongen kultuur zelfs gewerkt tegen een loon van $2\frac{1}{2}$ sent per dag en dan nog ver

van de eigen woonplaats. Naast de gedwongen Overheidskultuur kwam in pl.m. 1850 de *vrije* en partikuliere kultuur op, aanvankelijk met steun van de regering. Maar de bevolking had de schrik beet voor de tabaksverbouw en bijna overal op Java mislukte de plantagetabak, zodat tal van Europese ondernemingen zich toen maar bepaalden tot de opkoop van het bevolkingsprodukt, met de aankleve van zeer ernstige misstanden, hoofdzakelijk hieruit voortkomend, dat de ene opkoper de ander met wel haast alle middelen trachtte *er uit* te houden. Dit had weer een allerslechtste invloed op de Inlandse tabaksverbouwers, zodat ook de opkomst en uitbouw van deze volkskultuur — waarover straks meer — hieronder ernstig geleden heeft.

Toch handhaafde zich op Java de ondernemings-tabak in de Vorstenlanden, maar toen Deli, op Sumatra's Oostkust, veel beter geschikt bleek voor de verbouw van tabak die gebruikt wordt voor dekblad (het buitenste omhulsel van een sigaar), ging de Vorstenlandse kultuur achteruit. Langzamerhand werd het voor verschillende ondernemingen voordeliger dáár suikerriet te laten planten en suikerfabrieken op te richten, zodat heden ten dage nog slechts weinig tabaksmaatschappijen in de Vorstenlanden gevestigd zijn.

Een tussenvorm van Ondernemingstabak en Volkskultuur ontwikkelde zich in Java's Oosthoek, waar een aantal grote ondernemingen 5 jarige grondhuur kontrakten afsloten en nog afsluiten met de bevolking, die dan verplicht was (is) op hun grond tabak te ver-

Afbeelding 3

Moderne fermenteerschuur

Afbeelding 4

Deli Proefstation

bouwen en te leveren aan de schuren die, overal verspreid, door de ondernemingen werden opgericht.

De ondernemerstabak van Nederlands-Indië die een wereldreputatie heeft veroverd, wordt verbouwd in Deli. Hier hebben 4 grote maatschappijen het heft in handen weten te krijgen en samen regelen zij de produktie. Dit regelen komt hierop neer, dat zij niet meer verbouwen dan de wereldmarkt verdragen kan, zodat de prijs zo hoog mogelijk blijft. Natuurlijk wordt ook in Deli, evenals overal in de Kultures van de Buitengewesten (alle eilanden in de Indiese Archipel buiten Java en Madoera) al het werk verricht door geïmporteerde arbeidskrachten. Voor het planten gebruikt men in hoofdzaak Chinezen, voor het andere tuinwerk in hoofdzaak Javanen. Deze arbeidskrachten worden of in China of op Java geworven. Ze moeten zich dan voor een tijdvak van 3 jaar verbinden, sluiten een *arbeidskontrakt*, zoals dat heet... en vallen nu onder de bepalingen van de koelieordonnantie. In het kontrakt worden de plichten en de rechten van de koelie en de ondernemer vastgelegd. Ten einde nu de ondernemers meerdere bedrijfszekerheid te verschaffen bepaalt art. 19 van de koelieordonnantie, dat willekeurige inbreuk op het arbeidskontrakt zal worden gestraft. Dit is dan de langzamerhand berucht geworden *poenale sanktie*. Als feiten, die als willekeurige inbreuk worden beschouwd, noemt de ordonnantie: 1e. het niet op het vastgestelde tijdstip op de onderneming zijn; 2e. desertie; 3e. voortgezette weigering om de verplichte arbeid te verrichten.

De praktijk van de poenale sanktie is dus deze, dat de kontraktant *moet* werken gedurende zijn kontrakt-tijd van 3 jaar, die, als partijen dit overeenkomen, met hoogstens $1\frac{1}{2}$ jaar verlengd kan worden; loopt hij weg, dan wordt hij met behulp van de openbare macht teruggehaald, en krijgt gevangenisstraf... Maar zijn kontrakt-tijd moet hij bovendien uitdienen. De van Regeringswege ingestelde dienst, *Arbeidsinspektie* genaamd, heeft tot taak het lot der kontraktanten, dat dikwijls allerminst benijdenswaardig is, te verzachten.

Het zou te ver voeren in dit artikel op het vraagstuk der poenale sanktie uitvoerig in te gaan, ik volsta dus met nog mede te delen, dat de ondernemers ze beschouwen als de hoeksteen van de werkvolkvoorziening der Buitengewesten en dat b.v. de sociaal-demokraat *Albert Thomas*, directeur van het Inter-

ationale Arbeidsbureau, op de arbeidskonferentie in Genève dit jaar, bij de besprekingen over de arbeidstoestanden in de Koloniën, ze openlik heeft betiteld als *verkapte slavernij*, in verband waarmee hij de Nederlandse Regering sommeerde hieraan zo spoedig mogelijk een einde te maken.

De strijd over de afschaffing der poenale sanktie is dan ook in dit tijdsbestek in volle gang en het laat zich aanzien, dat de ontwikkeling in het Oosten gaat in een zodanige richting, dat de afschaffing van het stelsel niet lang meer op zich kan laten wachten. De vraag, of dit door de ondernemers wel of niet aangenaam gevonden wordt; zal door de ook internationaal uitgeoefende druk m.i. spoedig geen punt van overweging meer uitmaken. Dat bij behoorlijke loonbetaling en voorwaarden, arbeidskrachten bereid zijn ook zonder dwingend verband naar de Buitengewesten te gaan werken, moge b.v. hieruit blijken, dat bij de Bataafse Petroleum Maatschappij zelfs in de diepste binnenlanden van Borneo of Sumatra niet gewerkt wordt op koeliekontrakt, maar uitsluitend met vrije arbeidskrachten. En toen het de Volksrubberkultuur op Sumatra goed ging en de tappers van Java flink loon konden verdienen in de Inlandse rubbertuinen, trokken de Javanen geheel uit eigen beweging met boten vol van het overbevolkte Java naar het nieuwe land.

De tabakskultuur in Indonesië, werkende voor de wereldmarkt, kent dus drie belangrijke centra n.l. Deli, de Vorstenlanden (midden Java) en de Oosthoek van Java. Verder, over geheel Indië verspreid, maar in het bijzonder op Java en op Sumatra's Westkust, volkskultuur voor eigen gebruik, en in bepaalde centra van Java volkskultuur, ten dele voor de Inlandse en ten dele voor de Europese markt verbouwend.

Het zou te ver voeren als ik de kultuur van tabak in al deze centra uitvoerig ging beschrijven; zo volsta ik dus, na hetgeen ik reeds aanstipte, met nog een enkele typerende bijzonderheid.

In Deli, in 50 jaar tijds herschappen van wildernis tot welvarende streek, waar een tabaksplant verbouwd wordt die het kostbare Deli-dekblad levert, waarvan de prijs soms oploopt tot meer dan f 6.— per pond, wordt slechts eens in de 8 à 10 jaar op eenzelfde stuk

Afbeelding 5

Bevolkingstabak uit Kedoe-Bibit

grondtabak verbouwd, om de zo gevreesde slijmziekte, die een oogst absoluut vernielen kan, uit de velden te houden. Al die andere jaren ligt de grond braak en vrij voor jong opslag van hout en plantengroei. Deze toestand kan dáár nog zo blijven bestaan, omdat de tabaksondernemingen beschikken over een zeer voldoende hoeveelheid grond, die ze in langdurige erfpacht (landbouwkonsessies) hebben verkregen van de Sultan van Deli. Voor deze konsessies betalen zij een prijs ineens, benevens een jaarlijkse pachtsom van f 1,— per bouw. Het grondhuurkontraht behoeft de goedkeuring van het hoofd van het gewestelijk bestuur — dus van de Regering — en bevat allerlei rechten en plichten door de Regering vastgesteld.

Een zeer belangrijke kwestie is natuurlijk het vinden van het juiste bestrijdingsmiddel der slijmziekte, opdat niet gedurende reeksen van jaren zoveel kostelijke grond ongebruikt blijft liggen, ter handhaving van de Deli-tabakskultuur op het peil waarop ze nu staat. Wordt de poenale sanktie afgeschaft, zodat een vrije arbeidsbevolking naar Deli getrokken moet worden om zich daar blijvend te vestigen, dan zal deze voor padiverbouw eveneens een stukje grond behoeven net als de nu nog schaarse bevolking der streek, die dit reglementair ook krijgt.

De konsessies der tabaksmaatschappijen beslaan een oppervlakte van ruim 400.000 bouws, dat is ruim 280.000 H.A. of bijna zo groot als onze provincie Friesland. Hiervan is slechts pl.m. 19.000 H.A. met tabak beplant. Wel is waar exploiteren deze tabaks-ondernemers ook veel rubber plantages en voeren zij enkele andere kultures, maar zeer veel van de aan hen toegewezen grond ligt vooralsnog ongebruikt.

De Deli-Tabaksplanters hebben het grootondernemers wachtwoord: „Verenigt U, dan vloeien de dividenden rijkelijk,” uitnemend begrepen en toegepast; hoed af voor hun organisatie talent.

Vier maatschappijen t.w. de Deli-Maatschappij, de Senembah-Maatschappij, de Deli-Batavia-Maatschappij en de Tabaksmaatschappij Arendsborg, die samen de Kultuurmaatschappij De Oostkust hebben opgericht, beheersen 91.4% van de gehele tabakspro-

Afbeelding 6

Een inlandse beroepskwerker aan de arbeid

duktie van Sumatra's Oostkust. Zij vormen de kern van de Deli-Plantersvereniging, die 98.4% — dus feitelijk de gehele oogst beheerst.

Nog een paar sijfertjes. De bovengenoemde 4 maatschappijen en hun dochtermaatschappij werkten eind 1924 met een kapitaal van ruim f 61.— miljoen en hadden toen bovendien f 21.— miljoen zichtbare reserve; eind 1927 zijn deze cijfers natuurlijk hoger. Er zijn partijen Deli-dek, die f 6.— per pond opbrengen; in 1924 was de gemiddelde opbrengst f 2.72 per pond en bracht de gehele Deli-oogst f 90.— miljoen op. Dividenden van 40, 50 en 60% zijn voor de genoemde vier maatschappijen geen zeldzaamheid. Zij keerden in de laatste 15 jaar een *gemiddeld* dividend uit van resp. 37, 35, 36 en 34%. Over 1926 beliep het resp. 26, 35, 52 en 60%.

In de *Vorstenlanden* is de ondernemingskultuur terug gelopen van 14500 bouws in 1915 tot pl.m. 9000 bouws = $\pm$ 6300 H.A. in 1926.

Sinds 1918 is er een eind gekomen aan de ontorende toestand, dat de Europese ondernemingen in de Vorstenlanden, die hun gronden gehuurd hadden van de Sultans van Djocja en Solo of van hun rechthebbende familieleden en rijksgroten (appanagehouders) ook het recht hadden op een zekere hoeveelheid gratis en verplichte arbeid van de opgezetenen — de bewoners — van de door hen gehuurde gronden.

Tegenover een recht van opnieuw inhuren voor 50 jaar, heeft de Regering nu de plicht gesteld, alle arbeid die verricht wordt te betalen op een basisloon van 40 senten per dag voor 8 uur werken. Wie hieraan niet wilde meewerken en dat was de stok die achter de deur stond, raakte zijn gronden dus zijn onderneming kwijt, als het grondhuurkontraht dat hij gesloten had was afgelopen. Als de Regering wil — we hebben hier een mooi voorbeeld — heeft ze natuurlijk machtsmiddelen genoeg om, zonder *onwettige* daden te verrichten, een zekere druk uit te oefenen op onwillige ondernemers.

Natuurlijk is er weer heel wat lawaai gemaakt over

Afbeelding 9
Vervoer op het
hoofd naar de
opkoper

de invoering van deze nieuwe regeling in de Vorstenlanden, waarmede een eind is gemaakt aan deze hoogst ongewenste vorm van herendienstplichtigheid. Nu zal dit jaar op de z.g. partikuliere landerijen, meest in handen van Chinezen, een ongeveer gelijke, niet meer van deze tijd zijnde toestand moeten worden opgeruimd, want met de tans bestaande gang van zaken, kan Nederland het volgend jaar niet in Genève voor de dag komen, omdat daar stellig *internationaal* aan dergelijke wantoestanden een eind zal worden gemaakt. En dat risico loopt de Nederlandse diplomatie liever niet, dan ruimt ze de misstanden liever van te voren op.

Het Deli-dekblad heeft dat van Vorstenlanden verre overtroffen, zodat vandaar nog slechts de mindere kwaliteiten *dek* en verder *binnengoed* — het binnenste van een sigaar — en *omblad* — het blaadje dat daar omheen zit — komen.

In *Besoeki* (Oostkust van Java) het derde centrum van ondernemings-tabaksverbouw in Nederlands-Indië wordt, zoals ik reeds opmerkte, de grond op 5-jaars kontrakt van de bevolking gehuurd, die dan na iedere tabaksoogst, hierop padi (rijst) verbouwt. Ook hier heeft de regering door middel van een speciale tabaksverordening, opkoop- en vervoervergunningen, zich geheel ingesteld op deze toestand, die dus de tabakskultuur van *Besoeki* in deze richting — in feite een niet tot eigen ontwikkeling kunnende komen volkskultuur — vasthoudt.

Want wel is waar levert de ondernemer-huurder der gronden het plantmateriaal, maar veel verder gaan zijn bemoeiingen niet. Het risico van oogstmislukking is dan ook geheel, of zo goed als geheel, voor rekening van de inlandse landbouwer, ondanks het feit, dat hij tabak moet verbouwen en dat hij verplicht is het verbouwde produkt aan de ondernemer-huurder te leveren. Ik kan hierop niet verder ingaan, zou te ekonomies worden, maar hoop toch door deze, zij het dan beknopte schets een inzicht te hebben gege-

Afbeelding 7 Gekorven bevolkingstabak op bamboekorven

ven in de van elkaar hemelsbreed afwijkende omstandigheden, waaronder de Europese tabakskultuur-ondernemers in Indonesië werken, waarbij vooral de wijze waarop ze de grond voor hun kultuur krijgen, een belangrijke rol speelt. En nu iets over de verbouw zelf van ondernemingstabak.

Eerst komt de grondbewerking; er moet geploegd en gepatjoeld¹ worden, opdat moeder aarde geschikt is om de *bibit* te laten uitgroeien tot flinke *bomen*.

Met *tabaksbomen* bedoelt men de tabaksplanten en *bibit* noemt men bij de Indiëse kultures het jonge plantmateriaal, in dit geval dus de jonge tabaksplantjes, die van te voren op zaadbedden met zorg zijn opgekweekt, want hoe meer zorg er besteed wordt aan de *bibit* — dus van tevoren al aan mooi zaad — hoe groter de kans is om een flink gewas te krijgen. Niettemin, ook in Indië kan, als overal elders, de weersgesteldheid, veel goed, maar ook veel kwaad doen. De planttijd die uiteraard verband houdt met de regenval duurt ongeveer een maand en valt op Java in de maanden Augustus en September en in Deli in Maart en April. De jonge plantjes worden in rijen gepoot, 2½ à 3 voet uit elkaar en tussen deze rijen worden geulen gemaakt voor waterafvoer. De eerste dagen moet er, als er geen regen valt, flink gegoten worden, inboetelingen (plantjes die dood gegaan zijn) moeten vervangen worden, en na een dag of tien begint de normale zorg van het onderhoud. Vooral het zoeken naar en het verdelen van de rupsen is een belangrijke faktor.

Gaat alles goed, dan kan een tabaksplant na 6 weken een hoogte hebben bereikt van 2½ Meter en telt dan 20 tot 30, soms wel 40 grote bladeren, waarvan de grootste 50—60 c.M. lang en half zo breed zijn.

Het spreekt vanzelf, dat er heel wat jaren nodig zijn geweest om de juiste methoden te vinden voor ieder tabakssentrum van grondbewerking, bemesting en helpen opkweken van het plantje tot boom, terwijl ook het verkrijgen van eerste rangs *bibit* heel wat zorg baart, om nu maar te zwijgen van de bewerking tot

¹ De patjoel is een soort hak waarmede de grond los gehakt wordt en die dezelfde dienst doet als bij ons de schop.

verkoopbaar produkt. Zodra geoordeeld wordt dat de bladeren rijp zijn, wordt met oogsten begonnen. Als regel wordt eerst het zandblad, dat zijn de vier onderste bladeren, geoogst. Deze zijn het kleinst. Dan komen de volgende 8 à 10 bladeren — het z.g. voetblad — daarna de 5 tot 10 middenbladeren, die de grootste omvang hebben en ten leste de topbladeren.¹ Het oogsten geschiedt vroeg in de morgen. Blad voor blad wordt van de stam gebroken en plat op elkaar in de arm gelegd. Is de arm vol, dan brengt de plukker de bladeren naar zijn oogstmand. In Deli en de Vorstenlanden draagt hij de mand voorzichtig naar de droogschuur waar de bladeren, ook al weer heel voorzichtig, worden uitgespreid, want er mogen geen scheuren of gaten in komen. In Besoeki — we merkten reeds op dat daàr de verbouw feitelijk volkskultuur is — neemt de planter de bladeren mee naar huis, rijgt ze aan stokjes en levert ze eerst dan in aan de ondernemer, aan wie hij zijn grond verhuurd heeft. Nu begint het *droogproses*. In de droogschuren — elke onderneming heeft er een groot aantal over de gehele aanplant verspreid — worden de bladeren eerst opgeregen aan een touw (Deli) of aan een dun bamboestokje (Vorstenlanden) en dan opgehangen. Na enige dagen heeft het blad reeds veel water verloren, sterft af en wordt geel. Al lens wordt het bruin en na ongeveer drie weken is ook de hoofdnerf voldoende droog en bruin geworden en kan het volgende proces beginnen, n.l. het *fermenteren*.

De bundels gedroogde bladeren met zoveel mogelijk soortgelijke eigenschappen, worden tot stapels opgebouwd. In de stapels hebben de omzettingen plaats, die de tabak tot een verhandelbaar produkt maken.

Het fermenteren gaat gepaard met warmteontwikkeling, waarbij de temperatuur in de stapels doorlopend wordt gecontroleerd door middel van thermometers. Te veel warmte — denk maar eens aan de gevolgen van hooibroei — is verkeerd, maar te weinig is ook niet goed. Vandaar dat zo nodig regelend wordt ingegrepen. Zo'n stapel wordt na verloop van tijd afgebroken en opnieuw opgebouwd, waarbij er voor gezorgd wordt dat nu de binnenste bladen buiten en dus de buitenste binnenin komen te liggen. Daarna voegt men kleinere stapels samen tot grotere, zodat per saldo de eindstapels wel meer dan honderdduizend bossen tabak kunnen bevatten. Het fermenteren duurt van twee tot vier maanden en soms zelfs nog langer.

In Deli en in de Vorstenlanden heeft het *sorteren* plaats nadat de tabak geheel uitgefermenteerd is. De bossen worden losgemaakt, de bladeren worden een voor een open gevouwen en op kleur en eigenschappen

gesorteerd in z.g. kwaliteits merken. De meeste van deze merken worden weer gesorteerd op lengte van het blad. Er zijn zo honderden merken.

In Besoeki geschiedt het enigszins anders, waarover we nu maar niet zullen uitweiden.

Dan krijgen we het *afpakken* en het *vervoer*. De tabak wordt in balen verpakt, deze worden geperst, van de nodige merken voorzien en het vervoer naar Europa — bijna uitsluitend naar Nederland, — neemt een aanvang.

Om een zo mooi mogelijk produkt te verkrijgen, hebben de ondernemers proefstations opgericht, die zij voor gezamenlijke rekening in de drie genoemde centra exploiteren. In deze proefstations nemen wetenschappelijk opgeleide krachten geregeld proeven, zo dat de praktijk en de wetenschap hand in hand gaan, waardoor dus veel meer bereikt wordt, dan het geval zou zijn als ieder maar op eigen houtje voortboerde op dezelfde of nagenoeg dezelfde wijze als zijn voorganger het ook gedaan heeft.

Alle planters, belanghebbenden bij één zelfde kultuur, zijn in de verschillende centra krachtig georganiseerd en houden op geregelde tijden bijeenkomsten, waar vindingen en nieuwe toepassingen worden gedemonstreerd en uiteengezet. De grote, algemene politiek, die er op ingesteld is om de positie van alle Europese kultuurondernemers zo krachtig mogelijk te maken, d.w.z. om zo genoeglijk mogelijk, zoveel mogelijk winst te behalen en tegelijkertijd zo min mogelijk bij te dragen in 's lands schatkist — want dat is de praktijk — is in handen van de *Ondernemersraad van Nederlands-Indië*, wiens hoofdzetel in Den Haag is gevestigd, waar een dagelijks bestuur van een paar mensen de bovengenoemde belangen der aangesloten ondernemingen behartigen. Zij worden in dit streven direkt en indirekt geholpen door een lawine van dag-

en weekbladen, journalisten van beroep, en mannen van de wetenschap, die op een of andere wijze in dienst van het Indiese grootkapitaal zijn, of hun kunvermogen te dezer beschikking stellen.

Er valt voor de arbeidersklasse van deze ondernemersorganisaties nog heel wat te leren!

En nu iets over de *Bevolkingstabakskultuur*.

Hierbij onderscheiden we:

a. de kultuur, waarbij de bedoeling voorziet een zo groot mogelijke hoeveelheid Inlandse *kerftabak* als hoofdprodukt te verkrijgen, die *niet* naar Europa geëxporteerd wordt, met als noodzakelijk bijprodukt *krossok*, die wel bestemd is voor de Europese markt;

b. de kultuur van in hoofdzaak krossok en blad, beide voor export naar Europa bestemd, waarbij echter dient opgemerkt te worden dat een klein deel door de in Nederlands-Indië gevestigde sigarenindustrie gebruikt wordt.

Afbeelding 8
Kranjangs volkskerftabak op de passar

¹ In Deli worden deze niet geplukt.

De zuivere Volkstabakskultuur nu omvat zeer overwegend de teelt van een tabaksplant ter verkrijging van Inlandse kerf als hoofdprodukt; al zijn er ook streken op Java zoals Loemadjang in de residentie Pasoeroean, waar de verbouw van krossok (en blad) opzettelijk de bedoeling is.

Onder Inlandse kerftabak wordt verstaan tabak die door de tani¹ (of zijn helper in loondienst) zelf wordt gekorven en aldus aan de binnenlandse markt wordt gebracht, waarbij dient opgemerkt, dat een klein deel geëxporteerd wordt naar Singapore.

Onder *krossok* wordt verstaan de door de tani zelf in de kampong gedroogde bladeren der tabaksplant, die hij aldus aan de opkopers verkoopt voor de Europese markt, in tegenstelling tot de hangkrossok en bladtabak, waarvan de bladeren groen aan de ondernemer worden geleverd, die ze in zijn schuren droogt.

De *krossok* wordt in Nederland overwegend voor pijptabak gebruikt, in mindere mate voor binnenwerk in sigaren en in geringe mate in sigaretten, terwijl van enkele streken van Java, waar ook betere soort verbouwd wordt, een gering deel als *omblad* of soms als *dek* opgeld doet.

Ziedaar beknopt weergegeven de Inlandse tabakskultuur zoals ik het wezen hiervan meer uitvoerig beschreven heb in de reeds genoemde monografie.

De betekenis van deze kultuur springt in het oog als men weet dat op Java en Madoera in 1926 ruim 140.000 H.A. Inlandse tabak geoogst is en dat b.v. in 1923 — de oogst liep toen over 120.000 H.A. — de opbrengst hiervan met inbegrip van Besoeki, gesteld kon worden op 35 à 40 miljoen gulden.

De kerftabak behoeft een dik, z.g. oliehoudend blad en heeft, in algemene zin gesproken, een belangrijk hogere waarde dan krossok.

De onderste bladeren van deze tabaksoort zijn niet geschikt voor kerf en leveren dus altijd krossok, maar door weersinvloeden, andere plantwijze enz. kan de hoeveelheid krossok van zo'n plant worden opgevoerd, wat uiteraard ook weer verband houdt met de prijs die er voor te maken is bij de opkopers. Want behalve de reeds beschreven Europese kultuurondernemingen, zijn er op Java tal van opkoop-ondernemingen die onderling dikwijls een zware concurrentiestrijd voeren en wier belangen weer ingaan tegen die der ondernemers in Besoeki, welke de gronden huren en de bevolking verplichten tot levering aan hen.

Ook voor de Inlandse tabakskultuur geldt de uitspraak: hoe meer zorg er besteed wordt aan de groundbewerking, de bibit en het onderhoud, des te mooier zal het produkt worden. Ook hij behoeft voorlichting en hoe beter de Landbouwvoorlichtingsdienst in Indonesië funktioneert, hoe meer ontwikkeling en inzicht er aan de tani gebracht wordt, des te beter zal ook dit Inlandse landbouwprodukt en dus de Inlandse welvaart worden.

Ook op dit punt is de taak die de Nederlandse Regering in Indonesië nog te vervullen heeft, uiterst belangrijk.

De kultuur van ondernemingstabak heb ik reeds beschreven, zodat ik tans volsta met de opmerking dat de Inlandse tabak in wezen op dezelfde wijze verbouwd wordt, zij het dan ook wegens gebrek aan inzicht en kapitaal, met minder zorg en primitiever.

Hetzelfde kan gezegd worden van het drogen van de *krossok*, wat de tani doet aan en op zijn kamponghuisje, inplaats van in een droogschuur.

Over de bewerking van Inlandse *kerf*, waarbij we onderscheiden zon-gedroogde en vuur-gedroogde, wil ik, wat eerstgenoemde soort betreft, hier nog enkele mededelingen doen, omdat deze geheel afwijkend is van die van andere tabak. Ook bij de Inlandse kultuur wordt het rijpe groene blad in de morgenuren binnen gebracht en onder normale omstandigheden nog diezelfde dag in bewerking genomen. Geschiedt het plukken in hoofdzaak door mannen, de nu komende eerste bewerking, geschiedt door vrouwen of kinderen.

Eerst worden de bladeren van het dikste deel der hoofdnerf ontdaan, waarna ze op stapeltjes van plm. 50 stuks worden gelegd en tot bundeltjes worden gebonden. Sortering heeft al plaats gehad, door de wijze van oogsten op verschillende tijdstippen, waardoor dus de verschillende kwaliteiten als 't ware van zelf gesorteerd worden.

Deze bundeltjes blijven van 3—5 dagen binnenshuis liggen, waardoor het blad een zeker vóór-fermenteringsproses ondergaat.

Nu vangt het *kerven* aan. Met een hakmes (handwerk) wordt de tabak tot dunne reepjes gesneden, wat meestal 'snachts geschiedt, daar het voor goede kwaliteit een vereiste is, dat de gekorven tabak onmiddellijk gedroogd wordt, waarvoor ze op bamboehorren wordt uitgespreid en in de zon te drogen gelegd, welk proces 2 à 3 dagen duurt. De lange en korte draden droge tabak worden nu tot afzonderlijke rollen opgerold, die, tussen twee horren geklemd, nog een nacht binnenshuis bewaard worden voor vochtopnamen, waarna ze gereed is voor verpakking in kransjongs (bamboemanden gevoerd met gedroogde delen van pisangstam).

De kleine desaman tracht, uit de aard der zaak, zijn produkt zo spoedig mogelijk van de hand te doen; zijn rijkere dorpsgenoot wacht hiermede somtijds, tot hij meent de hoogste prijs te kunnen bedingen. Dit kan, omdat kerftabak *belegen* moet zijn, wil ze verhandeld kunnen worden aan de konsument.

Welke enorme betekenis de weersgesteldheid heeft, niet alleen voor de goede kwaliteit van het blad tijdens de groei, maar ook voor de bereiding van het produkt in verband met de handelswaarde, moge hieruit blijken, dat we op een onderzoekingstocht een landbouwer ontmoetten, wiens goede kwaliteit tabak een waarde had gekregen van slechts 40 sent per kati,¹ doordat de *zon* gedurende twee dagen na het kerven was schuil gegaan achter zware wolken. Ware dit niet geschiedt, dan zou de partij 80 sent per kati hebben opgebracht. Hij koos van twee kwaden de minst kwade, want had hij het kerven uitgesteld, dan was zijn schade nog groter geweest.

De handel in *kerf* is in hoofdzaak in handen van Chinezen, die weer werken met opkopers en opkoopters, onder wie veel Inlanders. Op verschillende plaatsen in de tabakscentra — niet in Besoeki, want dat ligt niet in de lijn van de regeringsbescherming van de bestaande toestand van grondhuur door en verplichte levering aan de ondernemers — zijn tabakspasars (markten) ingesteld, waar de bevolking het gerede produkt ten verkoop aanbiedt.

¹ Landbouwer.

¹ 1 Kati = plm. 6 ons.

We bezochten zo'n pasar in de omgeving van Magelang, waar de verkoop reeds bij zonsopgang begon. Behalve enige mannelijke opkopers waren er ook enige vrouwen uit de Vorstenlanden — waar bij de tussenhandel de vrouw een belangrijke rol speelt — die, naar haar optreden te oordelen, voor haar mannelijke collega's niet onderdeden in koopmanschap. Met een handveerbalansje wogen zij de pakken tabak (in dit geval was het *krossok*) en het viel op, dat de verkopende tani er geen of nagenoeg geen notitie van nam of er juist gewogen werd. Dit is ook begrijpelijk als men bedenkt dat deze eenvoudige, onontwikkelde man waarschijnlijk ook geen verstand zal hebben gehad van dergelijke wegerij, reden waarom het voor hem dus voldoende is te weten hoeveel de opkoper hem wil geven voor de partij, die hij heeft aangebracht en waarvan hij de hoegrootheid naar zijn begrippen ten naasten bij kent. Het gewicht speelt onder deze omstandigheden voor hem geen rol. Men denke hierbij aan de Hollandse boer, die met manden fruit aan de markt komt en zich ook niets om het gewicht bekommerde, totdat de *veiling* daarin verandering bracht en ook hij in algemeen bekende en overal dezelfde gewichten en maten leerde denken. Voor de opkoper staat de zaak anders; deze moet de gekochte partij weer overdoen aan de handelaar, die niet alleen betaalt naar de kwaliteit, maar ook naar de juiste kwantiteit.

Ook bij de kerftabak onderscheidt men verschillende hoofdkwaliteiten, verband houdend met de achtereenvolgens geplukte tabaksbladeren. De derde oogst, bestaande uit de mooiste pl.m. 20 bladeren, is de kapala of hoofdooft, waarvan pl.m. 15 bladeren de z.g. *superieure kerf* leveren.

Als men nu weet dat alleen deze superieure kerf weer onderverdeeld wordt in 20 verschillende kwaliteiten, waarvan de prijs in 1923 varieerde van 60 sent tot f3.— per kati (1 kati is ruim 6 ons), dan krijgt men enigszins een begrip van de kennis die nodig is om deze handel behoorlijk te drijven.

De slechtste kwaliteit, de pruimtabak, ten behoeve van het serih-pruimen, moet vlug verkocht worden, daar ze na pl.m. 6 maanden reeds aan bederf onderhevig is. Superieure kerf kan jaren lang blijven liggen en wordt er zelfs beter op als ze enige jaren *belegen* is.

Behalve voor het pruimen, wordt de kerftabak geleverd aan de strootjesfabrieken, en aan sigarenfabrieken op Java, die voor de inheemse vraag de inlandse kerftabak verwerken in sigaretten en cigarillos (sigaretten waaromheen een dekblad van tabak).

Voor de sigaren gebruiken deze fabrieken *krossok* als binnenwerk.

Deze fabrieken omvatten meest het klein bedrijf, maar in Magelang werkt er toch een met pl.m. 1200 arbeiders.

Hoewel ze over geheel Java verspreid liggen en hier en daar ook op de Buitengewesten zijn te vinden, heeft zich toch een groot aantal *strootjesfabrieken* gekonsentreerd in Koedoes (residentie Semarang).

Ze zijn daar in twee groepen te verdelen n.l. die welke in handen zijn van Javanen (hadjis) en die welke gedreven worden door Chinezen.

Tussen deze twee groepen van strootjesfabrikanten heerst een vrij scherpe concurrentiestrijd. In Sept. 1918 zijn ze elkaar zelfs op leven en dood in de haren gevlogen, hebben elkaars eigendommen vernield en zo

zijn de minst kapitaalkrachtigen er-onder gekomen.

Er zijn in Koedoes ook enige zeer grote strootjesfabrieken, die haar handelsmerken hebben gedeponeerd en haar produkt naar alle delen van de Archipel exporteren. De grootste fabriek kon in 1923 zelfs bogen op een omzet van niet minder dan 400 miljoen per jaar. Toch zijn er geen grote kapitalen in deze industrie vastgelegd, omdat alles in handwerk geschiedt en tabaksvoorraden geregeld en gemakkelijk kunnen worden aangevuld.

In Koedoes wordt als omhulsel alleen maïsstro gebruikt, slechts enkele fabrieken gebruiken nipahblad van de nipahpalm, dat in de Solose fabriekjes ook gebruikt wordt.

De strootjes worden in verschillende soorten gemaakt, en van binnen gevuld met enkele draadjes tabak en „reuk”middelen als kruidnagelen en wierook, terwijl ook veel met suiker gewerkt wordt.

We zagen fabriekjes, waar de vulling voor de ene helft uit tabak en voor de andere helft uit kruidnagel bestond.

De fabriekage van strootjes geschiedt uitsluitend in huisarbeid. Gedurende de tijd waarop de landbouw en de suikerfabrieken geen of weinig arbeidskrachten van node hebben, werkt heel Koedoes aan de strootjesfabrikage; zelfs kinderen van 3 jaar helpen met draadjes binden en bijknippen.

De vervaardiging van een strootje is zeer eenvoudig. Het gedroogde maïsblad wordt netjes op maat geknipt en dan opgevouwen (gestreken).

Het rollen geschiedt uit de hand en met een draadje wordt de inhoud van het strootje vastgehouden.

Alleen Koedoes leverde in 1924: 1 milliard strootjes af met een handelswaarde van pl.m. f2 miljoen.

De strootjesfabrieken ondervinden reeds een uitermate scherpe concurrentie van de kapitaalkrachtige sigarettenfabrieken, die een goedkoop massaproduct aanbieden.

Ik mag dit artikel over tabak en de tabakskultuur in Nederlands-Indië niet besluiten zonder mede te delen dat de in de Archipel voor de Europese markt verbouwde tabak zo goed als geheel naar Nederland geëxporteerd wordt, waar ze, hetzij onderhands, hetzij op veilingen, bij inschrijving wordt verkocht.

Amsterdam is de hoofdmart met pl.m. 92 % van de Sumatra en pl.m. 71 % van de Java-oogst; de resterende hoeveelheid gaat naar Rotterdam.

Daar voor de koop van bepaalde partijen soms kapitalen van enige honderdduizenden guldens gemoeid zijn, kunnen alleen kapitaalkrachtige tabakskooplieden hierop inschrijven. Een grote menigte 2de en 3de hand kopers, die ieder happig zijn op een bepaald onderdeel of onderdeelje van zo'n partij, verdringt zich echter in het veilingslokaal en bestormt de koper van een grote partij als deze bekend wordt. Men stompt, men slaat, men duwt, men trapt, om er maar bijtijds bij te zijn en heel de wereld, rijk en arm, intellektueel en stompzinig, offert honderden miljoenen guldens per jaar aan het genot tabaksdamp en -sap in en op te zuigen. Dit niet te doen en voor het gespaarde geld een fijn Pinksterfeest te vieren, lijkt me toch verstandiger.

LANDBOUWINDUSTRIEËN

DOOR G. OOSTERHUIS - GRONINGEN

DE STROKARTONFABRIKAGE

In ons land kent men enige takken van nijverheid, die nauw verband houden met onze landbouw, in die zin, dat zij voortbrengselen daarvan direkt verder verwerken. Het zijn de strokarton-, aardappelmeel-, vlas- en suikerindustrie. Ons doel is over de ontwikkeling en de betekenis hiervan het een en ander te vertellen. We beginnen met de strokartonbereiding, die tegenwoordig voornamelijk in de provincie Groningen wordt verricht.

Omstreeks 1850 werden in de veenkoloniën in Groningen, Veendam, Wildervank, Hoogezand, Sappemeer, Oude Pekela nog vele schepen gebouwd. Talrijke rederijen en scheepsbouwbedrijven bloeiden. Oude zeekapiteins, uit die streken geboortig, die al varende een aardig duitje verdiend hadden, kwamen er rentenieren en staken hun geld graag weer in het zelfde bedrijf. Honderden schoeners en klippers werden gebouwd en uitgeklaard en doorkruisten de zeeën naar Oost en West. Veendam alleen telde in 1863 nog 139 rederijen.

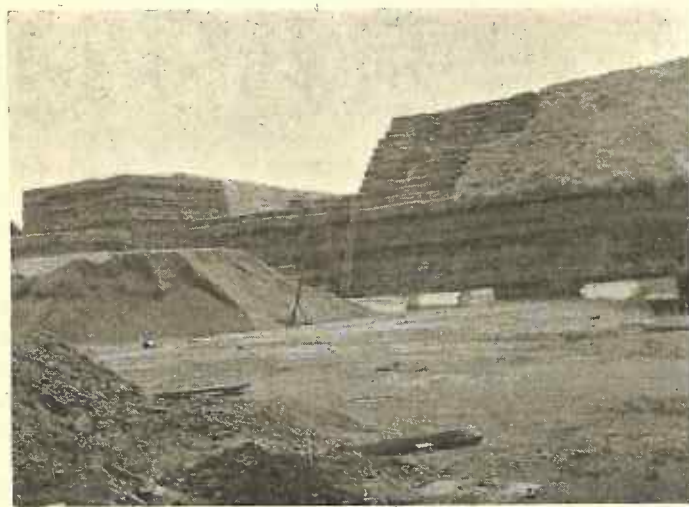
Naarmate echter de stoom de wind als drijfkracht verdrong, ging het slechter en slechter in deze bedrijven en verscheidene eigenaren van scheepsbouwwerven of leiders van rederijen moesten gaan uitzien naar een andere broodwinning, nadat zij jarenlang met grote verliezen hadden gewerkt. Daar bood zich een mogelijkheid aan in de vorm van de strokartonfabrikage, die in Duitsland sinds enige tijd en met succes was beproefd, vnl. in de provincie Oost-Friesland, die aan Groningen grenst. Karton of strobord was een artikel, dat meer en meer werd gebruikt voor pakmateriaal en dat daarom gretig werd gekocht. Vroeger meest gemaakt door 't plakken van enige lagen dunner papier op elkaar, werd 't nu uit een pap. met als voornaamste bestanddeel fijn gehakt stro direkt op de gewenste dikte verkregen en daardoor goedkoper. Strokarton kon gemakkelijk konkurreren met andere soorten. Behalve stro (en wat kalk) was er niets voor nodig dan brandstof voor het koken van de pap.

I.

Welnu, deze voornaamste bestanddelen werden in grote overvloed in de Veenkoloniën gevonden. Stro was een bijna waardeloos bijprodukt van de landbouw. Turf werd allerwegen in de Veenkoloniën nog gegraven en was, doordat er geen transportkosten op kwamen, goedkoop te krijgen. Bovendien was er bij de afgravingen van turf ter wille van het vervoer daarvoor een uitgebreid net van kanalen ontstaan, zodat ook het geproduceerde karton goedkoop (per schip) naar andere streken zou kunnen worden vervoerd. Heldere koppen onder hen, die 't rederijbedrijf zagen verlopen en de tekenen des tijds verstonden, maakten van deze omstandigheden gebruik en beproefden de nieuwe industrie hier te vestigen. Buiten de veenkoloniën waren al voorgangers geweest; zo was in 1867 in Leeuwarden de eerste fabriek opgericht, die tot 1910 heeft bestaan. In 1869 volgde de eerste veenkoloniale, die van Hooites Beukema in Hoogezand. En daarna in steeds toenemende mate een heel aantal, waarvan er echter heel wat weer verdwenen. Behalve de fabriek in Hoogezand hebben ook de in 1870 gestichte fabriek in Nieuwe Schans en (tot voor enkele jaren) de „Aastroom” (1875) in Oude Pekela zich kunnen handhaven. In totaal werden van 1869—1914 in de provincie Groningen 24 kartonfabrieken opgericht, waarvan er tans nog 17 in werking zijn. Een fabriek in Alkmaar in 1882 gesticht blijkbaar werkend onder minder gunstige omstandigheden, wat ligging betreft, werd in 1890 weer opgedoekt.

In 1926 werd, met regeringssteun een fabriek uit Emlichheim in Duitsland naar Coevorden overgebracht; deze is dus de *Benjamin* onder onze strokartonfabrieken. Verder zijn er de volgende:

Oude Pekela 7 fabrieken	Stadskanaal... 1 fabriek
Hoogezand... 2	Appingedam... 1
Sappemeer... 1	Midwolde... 1
Hoogkerk... 1	Nieuwe Schans 1
Veendam... 1	Winschoten... 1

Afb. 1 De voorraden der grondstoffen: stro en steenkolen

Afb. 2 Hoe het stro in de hakselmachine verwerkt wordt

Afbeelding 3

Op de kokerzolder

Afbeelding 4

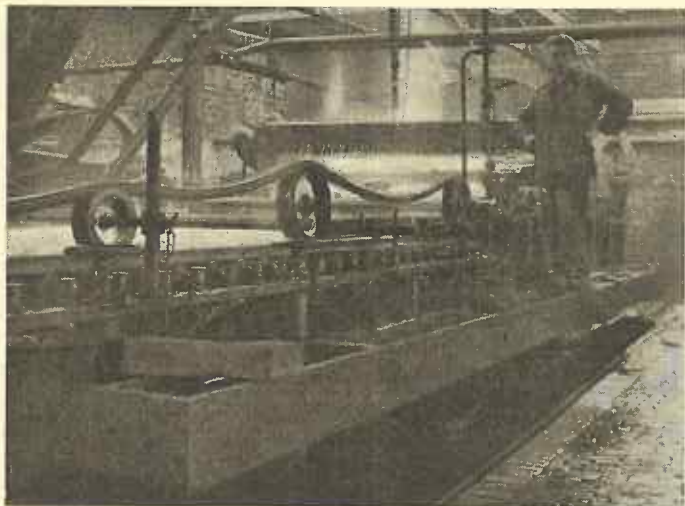
Het malen in de hollanders

De stichting van deze fabrieken gaf meteen een krachtingestoot aan de landbouw. Haver-, gerst-, rogge- en tarwestro, vroeger voor een deel als veevoeder of voor mestvorming gebruikt maar verder waardeloos (behoudens dat een klein deel in latere jaren al naar Duitse fabrieken werd verkocht), zodat de boeren er bij tijden „de rode haan maar eens over lieten kraaien,” dus in brand staken, om de rommel kwijt te raken, werd nu een zeer belangrijk en waardevol voortbrengsel. Gronden, die vroeger de moeite van het bebouwen niet waard waren geweest, omdat zij niet genoeg opbrachten, werden nu ontgonnen en leverden een zoete winst. Door de uitbreiding van de landbouw kwam er weer meer stro en ontstond de mogelijkheid van meer fabrieken. In wisselwerking ontwikkelde zich aldus de bloeiende industrie, zoals wij die nu kennen en de bloeiende landbouw. Hoe sterk de waardevermeerdering van het stro hierdoor is geweest, blijkt uit het feit, dat voor 1000 K.g. (vroeger verbrand!) f 30.— à f 35.— wordt betaald. In de oorlog zelfs tot f 70.—. Zonder deze industrie zou onze landbouw er heel wat minder gunstig voorstaan.

Voor de arbeiders werd de nieuwe industrie een uitkomst genoemd, omdat zij werk verschafte aan degenen, die brodeloos waren geworden door de opheffing van de rederijen en de scheepstimmerwerven. Inderdaad kregen zij brood, maar men moet niet vragen hoeveel. In 1893 was hun loon des winters f 6.— en des zomers f 7.—. De werktijd was 72 à 80 uren. Aan de stevige arbeidersbevolking van vroeger werd een geduchte klap toegebracht. Na enige jaren was de toestand zo, dat de kartonbewerkeren waren te herkennen op straat aan hun magere kaken, aan hun bleek gezicht en hun slepende gang. Geen wonder, dat jenever-drinken hun voornaamste verpozing werd en dat alkoholisme met de andere oorzaken samenwerkte om een van de droevigste en achterlijkste arbeidersgroepen voort te brengen, die Nederland heeft gekend. In 1893 kwamen land- en fabrieksarbeiders in Groningen in verzet, dat door bloedig huzaren-geweld werd onderdrukt. Maar de zucht naar verlossing was ontwaakt en door hardnekkige strijd, door stevige organisatie is langzamerhand de verbetering gekomen. Het minimum-loon is tans f 22.50; de werktijd 45 uren per

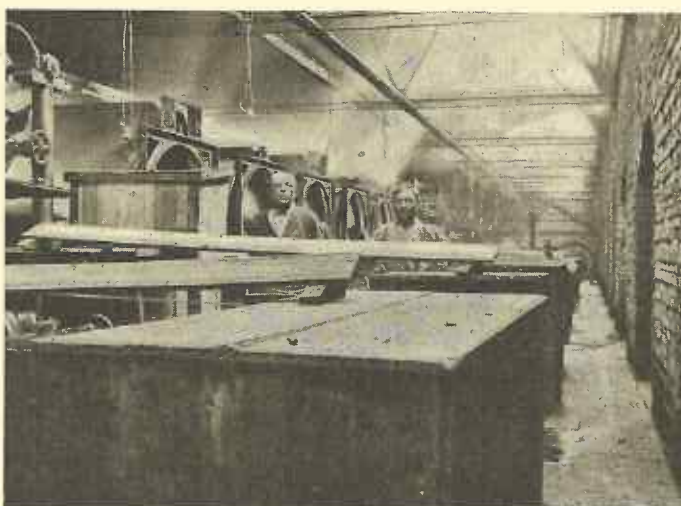
week. In het kontrakt is een week vakantie opgenomen. Maar een stevige organisatie van de ongeveer 2500 arbeiders in de strokarton-fabrieken blijft nodig, om dat wat verkregen is, vast te houden en verdere eisen te verwirkelijken.

De tegenwoordige fabrieken hebben verschillende eigenaren. Van de achttien zijn er negen in handen van de boeren, z.g. koöperatieve fabrieken. Deze hebben aandelen en zijn verplicht een zeker kwantum b.v. 10.000 K.g. stro per jaar en per aandeel te leveren. Hun stro komt dus niet in de handel, maar gaat naar hun eigen fabriek. De andere ondernemingen behoren of aan enkele personen of aan een groep aandeelhouders; men noemt deze spekulatieve fabrieken. Zij moeten het stro uit de handel betrekken (meestal door middel van kommissionairs). Ongeveer drie vijfde van de tegenwoordige produktie stamt uit de koöperatieve fabrieken. Het is interessant en belangrijk na te gaan, hoe de boeren er toe gekomen zijn, eigen fabrieken op te richten. Oorspronkelijk in de eerste dertig jaren van het bestaan van de industrie hadden de fabrikanten de omstandigheden in hun macht. Zij betaalden zoveel voor het stro, als zij wilden en dat was gewoonlijk niet veel. Maar 't karton bracht veel op en 't prijsverschil vloede in de zakken van de fabrikanten. De boeren zagen dit met lede ogen en landbouwverenigingen stelden kommissies in om de zaak te bestuderen en schreven prijsvragen uit voor de oplossing van de moeilijkheden. Als gevolg daarvan werd in 1888 in Nieuwe Schans voor 't eerst een fabriek gesticht door een aantal landbouwers, waarbij echter de verplichte leverantie van zoveel stro per aandeel nog niet was ingevoerd. Dit gebeurde voor 't eerst bij de stichting van *de Toekomst* te Nieuwolda in 1900, een fabriek, die bewees, dat koöperatieve fabrieken op de genoemde grondslag levensvatbaarheid bezaten en zodoende kwamen er in de volgende veertien jaren niet minder dan 8 grote koöperatieve bedrijven bij en werden enkele spekulatieve in koöperatieve omgezet. Door voordeliger aanbiedingen bij de stro-verkoop poogden de fabrikanten deze ontwikkeling tegen te gaan, wat echter niet gelukte. *De Free & Co.* te Oude Pekela probeerde het met een z.g. partisipatie-kontrakt, dat inhield, dat de stroleveranciers buiten een

Afbeelding 5

Het begin van de kartonbaan

Afbeelding 6 Het einde van de baan met de droogtrommels

vaste prijs voor het stro ook een aandeel in de winst zouden krijgen. Ook dit kontrakt werd na enige tijd weer ontbonden. De wisselende omstandigheden van de oorlogsjaren hebben de ontwikkeling van koopcratieve fabrieken echter tegengehouden.

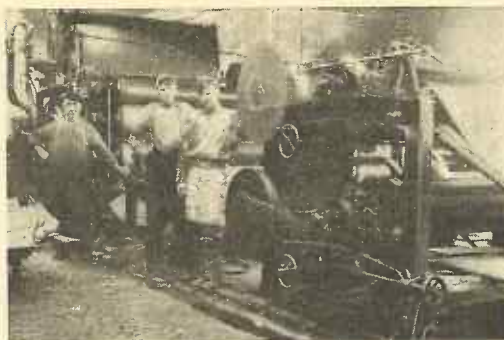
Van enige nadere verbinding van deze fabrieken tot een geheel valt nog niet veel te bespeuren. In 1912 werd wel een gemeenschappelijk verkoopbureau ingericht, dat echter spoedig weer moest worden opgeheven. Het gevolg is, dat deze Nederlandse bedrijfstak, die 90 % van het aanbod op de wereldmarkt levert, in de handel geheel afhankelijk is van Engelse kooplieden. Herhaalde latere pogingen om hierin verandering te brengen zijn mislukt. Van enige samenwerking bij de fabrikanten is alleen sprake, als het om de strijd tegen de arbeiders (georganiseerd in de Nederlandse Vereniging van Fabrieksarbeiders) gaat.

Hoe werd karton gemaakt en hoe doet men het nu? De eerste fabrieken in Groningen werden met behulp van Duitse vaklieden aan de gang gebracht. Deze bleven hier als bedrijfsleiders, een enkele bracht het zelfs van arbeider tot fabrikant. Het Duitse prosédé, dat zij hier toepasten, was nog zeer eenvoudig en in vergelijking met tegenwoordig, zeer weinig produktief. Het stro werd zeer fijn gesneden en het zo verkregen *haksel* in grote houten vaten met kalk gekookt. Daarna liet men het uitvloeien op platen en door verwarming wat indrogen. Het verdere drogen der verkregen kartonstukken gebeurde op bleekvelden of aan drooglijnen. Bij een regenbui kwamen alle hens aan dek om 't produkt binnen te halen. In de fabriek te Nieuwe Schans — in 1870 opgericht en 1881 al weer afgebroken — werkten 35 arbeiders op deze wijze. In kontinubedrijf werd per 24 uren ongeveer 500 Kg. stro verwerkt, per week dus ongeveer 3000 Kg. stro, dat 2500 Kg. karton opleverde. In *De Halm* te Hoogkerk, de grootste fabriek van Europa, wordt tegenwoordig door 250 arbeiders per week 550.000 Kg. karton voortgebracht. Vergelijken we deze cijfers, door uit te rekenen, hoeveel per man per week wordt voortgebracht, dan zien we, dat de produktie per arbeider per week van 73 Kg. in 1870 is gestegen tot 2235 Kg. in 1928! Deze geweldige vooruitgang is te danken aan het volkomen machinaal maken van het proses.

Het koren wordt tegenwoordig gewoonlijk op het land gedorst en daarbij het stro tot zware, langwerpige pakken geperst, die per schip en per wagen naar de fabrieken worden vervoerd en daar in grote hopen, (afb. 1) in de vorm van een huis opgebouwd, voorlopig opgeslagen. Deze hopen, de *strobulten* vertegenwoordigen vaak een waarde van een half miljoen gulden. Daar zij zeer brandbaar zijn, is 't nodig ze tegen brandgevaar te verzekeren; al menigmaal werd door grote strobranden, die dagen duurden en in naburige plaatsen konden worden gezien, geweldige schade geleden. Het stro wordt van deze hopen gewoonlijk op lorries naar de fabriek gebracht en daar in de *hakselmachines* (afb. 2) door de wentelende messen in stukjes van 1 à 2 c.M. lengte gesneden. Voor de invoer van de Veiligheidswet gebeurden bij deze hakselmachines vaak ontzettende ongelukken. Met een *Jakobs ladder* (achter op het tweede plaatje zichtbaar) gaat het haksel naar de eerste verdieping, de z.g. kokerzolder (afb. 3), zo genoemd, omdat deze ruimte gelegen is boven de zaal, waar zich de kokers bevinden, geweldige ijzeren bollen, waarin het stro tot pap moet worden gekookt. Deze kokers worden vanaf de kokerzolder gevuld met het haksel. Op het plaatje ziet men een grote berg van het haksel met een gat, dat toegang geeft tot de koker en daarboven een machinale stamper, waarmee het wordt aangestampt. Een hoeveelheid kluutkalk (met water geblust) wordt tevens toegevoegd. Hierna worden de kokers gesloten en worden zij langzaam gewenteld gedurende 2½ à 3 uren, terwijl er voortdurend stoom wordt doorgeblazen van 5 atmosferen. Zodoende wordt het stro gekookt, wat bevordert wordt door de toegevoegde kalk, die tevens 't karton geel houdt; zonder kalk wordt het grijs. Door 't koken ontstaat een brij, waarin zich geen vezelstukken meer bevinden, die niet door wrijven helemaal stuk zijn te krijgen. Dit gebeurt nu in de z.g. kolderstenen of servazen, waar de brij heen wordt geleid en die bestaan uit vakken, waar grote, op hun kant gestelde molenstenen in rondgedreven worden. Hierna wordt de brij aan een tweede maalproces onderworpen in de z.g. *hollanders*, (afb. 4) waar 't door zware ijzeren rollen nog fijner wordt gemaakt. De *knopen* in de strohalmen (telkens

tussen twee leden daarvan) zijn echter niet stuk te krijgen en worden er daarom in de z.g. knopenbak uitgehaald. De zo gezuiverde pap, die dun-vloeibaar is, komt nu op de z.g. kartonmachines of kartonbanen, die de taak hebben, de pap droog te maken, nadat er eerst de gewenste vorm aan is gegeven. Dit gebeurt veel door de pap over een brede band te doen lopen van dekens, die 't vocht opzuigen en 't weer verliezen doordat ze, nat geworden, over door stoom sterk verhitte cylindere worden geleid. Afb. 5 geeft 't begin van de kartonbaan aan, waar nog dun vloeibare pap is, waar de damp afslaat. Afb. 6 het eind, waar de grote cylindere zichtbaar zijn, die met stoom worden verhit en waarlangs 't karton loopt, om goed te drogen. Zo nodig wordt in het laatste gedeelte van de baan het gele karton met wit of gekleurd papier beplakt. Daarna wordt het nog door zware walzen glad gewalst en komt zo bij de messen (Afb. 7), die het op elke gewenste grootte snijden. Aldus wordt het of in de pakhuizen opgeslagen of direkt verscheept.

Het beschreven proses wordt algemeen toegepast.

Afbeelding 7

De Messen

Alle fabrieken tezamen brengen 5 miljoen K.g. karton per week voort; de jaarlijkse opbrengst bedraagt 260 miljoen K.g. In 1927 werd daarvan 236 miljoen K.g. uitgevoerd, vooral naar Engeland. Nederland is de grootste kartonproducent op de wereldmarkt. Jaarlijks wordt er 325 miljoen K.g. stro verwerkt; voor 1000 K.g. karton is ongeveer 1300 K.g. stro nodig. Dit stro komt voornamelijk uit Nederland zelf, een klein deel uit Duitsland.

Waarvoor wordt karton gebruikt? Vooral als verpakkingsmiddel. Als zodanig heeft het meer en meer het hout vervangen en vervangt ook blik. Men maakt er een reeks dozen van van het kleinste sigarettendoosje tot de zware lijnkoeken kisten toe. Engeland gebruikte in 1927 188 miljoen K.g., vooral voor de verpakking van textielprodukten, zeep, schoenen, e.d. Verdere verbruikers van Nederlands karton zijn, Amerika, Australië, Afrika en Brits-Indië. Alles tezamen geeft ons het beeld van een industrie, die de provincie Groningen naast Twente en Brabant tot een zeer belangrijk nijverheidsgebied in ons land heeft gemaakt.

LOT EN ZIJN DOCHTERS

NAAR EEN SCHILDERIJ VAN KOKOSCHKA
DOOR MARIE W. VOS

En Lot is voor de stad. Als blozend ooft
Leunen zijn dochters weerszijds zijn gehouwen
Gestalte. Wind der ruimte is om zijn hoofd,
En alle drie vervoerd de verte in schouwen.

Men voelt: daar is in hen geen weifeling
En geen gemeenschap met het smeulend Heden.
Zij zijn der Toekomst! Uit de stad getreden,
Hebben zij reeds vergeten haar vertwijfeling.

Geen ómblik zal in d'ure des gevaars
Hen lammen, als wie hechten nog en minnen.
Hun oogen vliegen voorwaarts in iets wonderbaars...
En achter hen de stad trotseerend met zijn tinnen.

LIJST VAN IN DIT NUMMER VOORKOMENDE VREEMDE WOORDEN EN HUN VERKLARING

Accountant = onderzoeker of nazier van handelsboeken en balansen
 Akademie = hogeschool.
 Alchimist = middeleeuws goudmaker of zoeker naar de steen der wijzen.
 Anachronisme = iets dat niet meer thuis hoort of past in de omstandig-
 heden van het tegenwoordige.
 Architectonies = bouwkunstig.
 Arrangement = schikking.
 Basis = grondslag.
 Bohémien = vrijbuiters.
 Coquetteren = trachten te behagen.
 Dekoratief = versierend.
 Desertie = het er van door, er tussenuit gaan.
 Détail = onderdeel.
 Dividend = winst op aandelen.
 Ekse = uitwas.
 Energiek = wilskrachtig.
 Epidemie = besmettelijke ziekte.
 Esteties = overeenstemmend met schoonheidszin of kunstzin.
 Exoties = uitheems.
 Exploitatie = beheer.
 Extaze = vervoering.
 Fanatisme = geestdrijverij; onverdraagzaamheid.
 Folklore = kennis van oude zeden, overleveringen, enz.
 Fragment = deel.
 Fundament = grondslag.
 Hysteries = overspannen.
 Individueel = persoonlijk.
 Initiatief = de eerste stap of stoot tot een daad.
 Intensief = krachtig.
 Interieur = binnen.
 Kampong = inlands dorp.
 Konfektie = in voorraad gemaakte kleren.
 Konstitueren = grondvesten.
 Konsulent = deskundig raadgever.
 Konsument = verbruiker.
 Kontinubedrijf = bedrijf dat ononderbroken in werking is.
 Korrigeren = verbeteren.

Kosmopolities = als een wereldburger.
 Kosmos = heelal.
 Kubisties = kunstrichting, die de vormen terugbrengt tot zekere een-
 voudige grondvormen: kubus, bal, cylinder.
 Liturgies = volgens kerkvoorschrift.
 Magie = toverkunst.
 Manifestatie = vertoning.
 Markeren = aanduiden.
 Melankolie = zwaarmoedigheid.
 Milieu = omgeving.
 Mobiliseren = in beweging brengen.
 Monografie = afgeronde studie over een bepaald onderwerp.
 Mystiek = geheimzinnig.
 Mythologie = godenleer.
 Normalisatie = het terugbrengen tot een zo gering mogelijk aantal
 grondvormen.
 Ordonnantie = bevel.
 Oriëntatie = richtingbepaling.
 Pionnier = voorvechter; voortrekker.
 Pretentieloos = zonder aanmatiging.
 Primaire = het eerste.
 Primitief = eenvoudig.
 Privilege = voorrecht.
 Promoveren = bevorderen; de graad van doctor behalen.
 Prosédé = wijze van doen.
 Radikaal = vooruitstrevend.
 Reglementair = volgens reglement of voorschrift.
 Rekonstruktie = wederopbouw.
 Relikwieën = heiligdommen.
 Sage = oud verhaal.
 Sekundair = in de tweede plaats.
 Solisties = individuele, persoonlijke prestatie.
 Tournooi = steekspel.
 Uniek = enig.
 Variëren = afwisselen.
 Vertikaal = loodrecht.
 Vokaal = op de menselijke stem betrekking hebbende.

VERKRIJGBAAR BIJ DE A. J. C.

SCHOONHEID UIT ALLE TIJDEN

Portefeuille met 12 reproducties naar werken van de
 grote meesters der schilder- en beeldhouwkunst. Met
 verklarende tekst. Prijs f 1.50

RODIN, door W. JOS. DE GRUYTER. Een overdruk van
 het Opgang-artikel met 16 reproducties naar werken van
 de meester. Prijs f 0.30

KÄTHE KOLLWITZ, door W. JOS. DE GRUYTER. Een
 overdruk van het Opgang-artikel met 16 reproducties naar
 het beste werk van de socialistische kunstenaar. Prijs f 0.30

Het vergrote aantal illustraties maakt deze boekjes al tot een begeerlijk bezit
 HET SOCIALISME ALS KULTURBEWEGING door
 HENDRIK DE MAN. Vertaald en ingeleid door KOOS
 VORRINK. Prijs f 0.60

JEUGDBIBLIOTHEEK

Tot op heden verschenen de volgende vijf deeltjes:

1. P. VOOGD: Een en ander uit de Ontwikkelings-
 geschiedenis onzer Maatschappij f 0.40
2. R. STENHUIS: Opstellen over Vakbeweging f 0.40
3. A. M. DE JONG: Bloemlezing van Revolution-
 naire poëzie f 0.70
4. A. H. GERHARD: Worden en Zijn f 0.50
5. H. VAN LAAR: Afstamming en Ontwikkeling f 0.60

Te bestellen bij de Arbeiders Jeugd Centrale:

REGULIERSGRACHT 78" - AMSTERDAM

COÖPERATIE

propageeren door het
woord, kan niet ieder

COÖPERATIE

propageeren door het
gebruik van

ARTIKELN, kan
wel ieder!

Alle HAKA-Artikelen bevatten bonnen
voor de HAKA-JEUGDBIBLIOTHEEK

DRIEMAANDELIKS JEUGDTIJDSCHRIFT VOOR KUNST - WETENSCHAP EN
ARBEIDERSBEWEGING - ONDER REDAKTIE VAN KOOS VORRINK

UITGAVE ARBEIDERS-JEUGD-CENTRALE
ABONNEMENT F 1.50 P. JAAR LOSSE NUMMERS 50 CT

REDAKTIE EN ADMINISTR.: AMSTERDAM
REGULIERSGRACHT 78 II. TEL. 30691 POSTGIRO 54638

EPISODEN UIT DE BEVRIJDINGSSTRIJD DER ARBEIDERSKLASSE

1878 DE SOSIALISTENWET 1928

DOOR P. VOOGD

In de *Opgang*-artikelen over Marx, Engels en Lassalle herinnerden wij aan de strijd, die deze drie mannen in het revolutiejaar 1848 voerden, toen in Keulen de *Nieuwe Rijnlander Krant* voor democratische en socialistische idealen vocht en in verschillende andere Duitse plaatsen arbeiders, studenten en burgers hun leven op de barrikaden waagden voor het verkrijgen van betere toestanden.

Wij zagen, hoe deze pogingen, na een aanvankelijk sukses, door de jammerlijke houding der burgerlijke klasse zelf, die te laf was om haar eigen vrijheid te bevechten, niet tot het doel konden leiden en hoe de oude grondbezittende adelsklasse, steunende op de militaire macht, ondanks herhaalde beloften en toezeggingen van democratische hervormingen, het vroegerereactionaire stelsel weer de overhand deed krijgen en Duitsland opnieuw maakte tot de absolutistische politiestaat, die het gebleven is tot de revolutie van 1918 toe.

Wij zezen er echter tevens op, hoe met de toenemende kapitalistische ontwikkeling de macht groeide, die eenmaal aan deze overheersing van vorst en adel een einde zou maken, de opkomende klasse der proletariërs.

Wat Lassalle in 1863 begon, wat Bebel in 1869 voortzette, de organisatie der Duitse sociaaldemocratische arbeiders, was 't scheppen van een maatschappelijke en geestelijke kracht, die in een heldhaftige strijd met een heiliger van tegenstanders, ondanks neen veeleertengevolg van bestrijdingen vervolging, steeds sterker werd en de historische taak vervulde, waartoe deze

burgerlijke klasse zelf onmachtig was gebleken, de verandering van Duitsland van een onderdanen- in een volksstaat, van een door de adel beheerste monarchie in een republiek.

Wie de geschiedenis der Duitse partij en van de Duitse arbeidersbeweging leest en nagaat onder welke moeilijke omstandigheden onze makkers daar hebben moeten strijden, wordt met bewondering en eerbied vervuld voor de taaie volharding, de kloeke opofferingsgezindheid en de vastberaden solidariteit, welke zij aan de dag hebben gelegd.

Waarlik, haar zijn weinig moeilijkheden bespaard gebleven. Daar waren meningsverschillen in eigen kring, die vooral in de eerste jaren een hinderpaal vormden. Daar waren de oorlogen met andere landen, de Frans-Duitse van 1870-1871 bovenal, welke de samenhang en slagvaardigheid der jonge partij op een harde proef stelden. Maar daar was in het bijzonder de beruchte Sozialistenwet, die op 21 Oktober 1878 werd afgekondigd en Bismarck het wapen moest leveren om met het gehate rode gebroed voorgoed af

te rekenen, de uitzonderingswet, die op het hart der beweging gericht was en Duitsland voor altijd van het dreigend socialistische gevaar zou bevrijden.

Bismarck....

Deze geniale staatsman, wiens buitengewone betekenis door vriend en vijand meer en meer wordt erkend, was een typisch vertegenwoordigervan de grondbezittende adel.

Dat wil zeggen: hij zag een bepaalde, vaste, onveranderlijke structuur in het leven van mens en maatschappij, die God zelf in zijn wijsheid had

Afbeelding 1

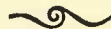
Het echte volk—ha, hoe groot! De z.g. meerderheid—ah bah!
Karikatuur uit Kladderadatsch op de houding van Bismarck tegenover de democratie, 1866

vastgesteld. De staat, dat was feitelijk de oppermachtige alléén heersende Koning bij de Gratie Gods. Om hem heen geschaard stonden als trouwe helpers de edelen.

De anderen telden niet mee. Zij, die deze laatsten beschouwden als wezens, welke eveneens aanspraak mochten maken op eigenwaarde, zelfstandigheid en achting — zij, die in plaats der starre onveranderlijkheid een proces van voortschrijdende ontwikkeling zagen zowel bij de individuen als bij de sociale gemeenschap, werden door de adellijke jonkers bestreden als gevaarlijke liberale of socialistiese nieuwlichters, die het voorzien hadden op de eeuwige en onveranderlijke goddelijke wetten in staat en maatschappij.

Bismarck was — zoals gezegd — een typies vertegenwoordiger van deze opvattingen. Bovendien een leidersnatuur als er zeldzaam een in de geschiedenis voorkomt, een man met een onbuigzame wil en een verterend verlangen naar macht. Zijn instrument was het leger, dat hij slechts kon zien als werktuig in dienst van de erfelijke absolute monarch. Die mocht zich gerust van dat leger bedienen, wanneer democraten met hun onbescheiden eisen de troon te na kwamen. Zijn opvatting is samen te vatten in het koninklijk woord: „Tegen democraten helpen slechts soldaten”.

Bismarck had de vergroting en de versterking van het leger met veel moeite doorgedreven. Het verzet der linkse elementen had de diktator eenvoudig neergeslagen. Daarna ging de *man van bloed en ijzer* regelrecht af op zijn doel: van Duitsland te maken een eenheid onder leiding van Pruisen. Bij de buitenlandse politiek, die Pruisen de voorrang moest verzekeren, had hij af en toe de hulp van links gerichte partijen nodig; hij schroomde niet om deze groepen tegemoet te komen en demokratiese konsessies te doen als hij dat voor het welslagen van zijn oorlogspolitiek nodig oordeelde. In de binnenlandse politiek echter liet hem deze staatsmanswijsheid in de steek. Daar miskende hij de betekenis van de nieuwe krachten, die in de maatschappij bezig waren te groeien en in het bijzonder de invloed der grote volksbeweging, die zich voorbereidde.

Toen door de overwinning op Frankrijk in 1871 de Duitse eenheid was bereikt, kwam die eenheid heel anders tot stand dan de democraten van 1848 hadden gedroomd. Zij kwam in de vorm van een konservatief en omslachtig bestuurd, onder de invloed van Pruisen staand Duitsland, waarin de demokraties gezinde volkskringen het moesten afleggen tegen de militaristische leiding, die met burokratie en politie verhinderde, dat zich een zelfstandig volksbewustzijn ontwikkelde. Het geestelijk leven leed onder deze situatie. De steeds toenemende industriële ontwikkeling ging niet gepaard met een versterkt demokraties gevoel als in andere landen het geval was geweest. Verstandelijke beschouwing, materialistiese gezindheid, individualisme, dril, eerbied voor autoriteit en machtswellust beheersten de geesten.

Bismarck dacht alles te kunnen dwingen. Hij onderschatte de macht ener wereldbeschouwing. Zijn strijd met de Katolieke kerk, die hij moest opgeven, is er een bewijs van. Eveneens zijn strijd met de sociaaldemokratie, waarin hij evenmin overwinnaar bleef.

De burgerlijke klasse was tevreden met het weg nemen der belemmeringen, die de ontplooiing van het

zakenleven in de weg hadden gestaan. Als zij maar vrij over de arbeidskracht kon beschikken, niet te veel tolleren en slagbomen op haar exportwegen vond en haar winststelsel ongestoord kon opbouwen, liet zij zich politiek wel als een onmondige behandelen.

En de arbeiders?

Bij hen zagen wij dezelfde verschijnselen, die overal het beginnende kapitalisme kenmerken. Zij werden losgerukt van de natuur, gedreven in de huurkazernes, kelders en krotten der grote steden, geketend aan de machines, die — gevoelloos als haar bezitters — het uiterste aan levenskracht persten uit mannen, vrouwen en kinderen. Dat was het arbeiderslot.

Veel oude gevoelens en verhoudingen werden verstoord, nachtarbeid, kinderarbeid, vrouwenarbeid vernietigden veel teer geluk en innigheid. De arbeider werd een waar. Hij voelde zich vereenzaamd en uitgesloten, een paria onder de mensen, op genade of ongenade aan de werkgever overgeleverd vooral als ziekte, invaliditeit en werkloosheid hem en zijn gezin teisterden.

Gelukkig vond hij de makkers, met wie hij zich verenigde. Organisaties van arbeiders ontstonden allereerst. Een nieuw gevoel van klassesaamhorigheid ontwaakte, een nieuwe wil brak door om met elkaar onder zelf gekozen leiding verbetering te brengen in de onhoudbare toestanden. Het was als een zwakke straal van hoop, die scheen door de donkere wolken van het sombere proletariërsbestaan. Die organisaties werden sterker en sterker. Niet alleen ontwikkelings- en vakverenigingen, ook politieke organisaties breidden zich steeds meer uit.

In 1871 werden op de Duitse sociaaldemokratiese partij 124.700 stemmen uitgebracht. Bismarck zag niet de elementaire kracht, waarmee dit politieke leven uit de nood van de tijd opkwam, hij zag niet de zedelijke motieven, waarom arbeiders bescherming eisten tegen de verpletterende uitwerking van het kapitalisme, dat in zijn ongebreidelde winstjacht vrouwen en kinderen onder de voet liep en de mens in de arbeider doodde. Hij zag slechts de buitenkant, het opstandig verzet, de ruwe vorm van een beginnende volksbeweging en zonder dat hij naar de diepe oorzaken vroeg, rijpte bij hem het besluit, zijn gezag te doen gelden, door macht en geweld deze opkomende beweging in de kiem te verstikken.

In 1874 waren er 340.000 rode stemmen.

Bismarck vroeg de hulp der nationaal-liberalen voor een uitzonderingswet tegen de sociaaldemokratie. Vergeefs.

In 1876 deed hij weer een beroep op de nationaal-liberalen. Opnieuw zonder resultaat.

Dan kwamen de verkiezingen van 1877. Niet minder dan 480.000 stemmen werden op de sociaaldemokraten uitgebracht.

Bismarck vroeg zich af hoe hij aan een meerderheid in de Rijksdag zou kunnen komen voor zijn zo vurig begeerde uitzonderingswet.

Spoedig zou hij zijn kans krijgen.

Op 11 Mei 1878 werd een aanslag gepleegd op het leven van de Duitse keizer. Een zekere Hödel vuurde een paar revolvergeschoten op Wilhelm I af, toen deze te Berlijn in een open rijtuig voorbij reed.

Hödel raakte hem niet. Dat was geen wonder. Want zijn revolver was er een met een scheve loop en deugde

Afb. 2. „Zoals ik zie is de Vrijheid wat te groot, dat zullen we dadelik tot Uw tevredenheid in orde maken.” — Hij hakt haar de benen af. Karikatuur uit Berliner Wespen. 1878

Afbeelding 3. Karikatuur uit: Berliner Wespen, 1879. Bespottung van het voortdurend aandringen van Bismarck op verscherping van het reglement van orde in de Rijksdag als maatregel tegen de aanwaken der socialistischen. De Kater: „Help, help, de muizen willen me kwaad doen.”

als wapen absoluut niet. De eigenaar was iemand, die met twintig jaar al een mislukking genoemd moest worden. Hij beweerde, dat hij alleen maar gevuurd had om de aandacht van de keizer op de ellende van de massa te vestigen. Tot zijn dood op het schavot toe hield hij zijn onschuld vol.

Lid der sociaaldemokratiese partij was hij niet. Hij gaf zich voor anarchist uit, maar was eigenlijk niets dan een ongelukkige schipbreukeling in de maatschappij. Met de sociaaldemokratie had zijn dwaze daad niets gemeen. Toch werd deze zaak allerwegen tegen de sociaaldemokraten uitgebuit: de pers stookte uit alle macht en Bismarck liet alvast een ontwerp van wet maken, waarmee hij de sociaaldemokraten wilde uitroeien. Dit wetsontwerp werd echter in de Rijksdag verworpen.

Ruim een week na deze verwerping vond weer een aanslag op de keizer plaats.

Het voorbeeld van Hödel had blijkbaar aanstekelijk gewerkt. Ditmaal was het ernstiger. Een zekere Dr. Nobiling vuurde met een buks op de keizer en verwondde hem. Daarna joeg hij zich zelf een kogel door het hoofd.

Niemand is ooit iets te weten gekomen over de beweegredenen, die hem tot zijn daad hadden gebracht.

Van Bismarck's zijde echter werd ook deze aanslag op rekening der sociaaldemokraten gesteld, ofschoon zij zelf deze onzinnige aanslagen openlik afkeurden.

De kanselier achtte de tijd gunstig. Hij liet zich deze prachtgelegenheid, om de liberalen en de gehate roden te treffen, niet ontgaan.

Bismarck ontbond de Rijksdag en schreef nieuwe verkiezingen uit. Tegen de sociaaldemokraten bleek gedurende de campagne alles geoorloofd. Zaalafdrijving, arrestaties, huiszoekingen en inbeslagname van geschriften waren aan de orde van de dag.

Geen wonder, dat onder zulke omstandigheden de verkiezingen de sociaaldemokraten geen winst brachten. Zij verloren drie zetels. De liberalen waren er erger aan toe. Niet minder dan 40 zetels gingen aan de konservatieven verloren.

Bismarck kon nu met deze nieuwe Rijksdag zijn zin doordrijven. En al kreeg hij niet alles, wat hij wenste, al kon hij niet gedaan krijgen, dat het kiesrecht aan sociaaldemokraten werd ontzegd en lagere beambten, die rode neigingen bleken te bezitten, zonder pensioen werden ontslagen, wat hij met zijn z.g. *Socialistenwet* wist te bereiken, was al erg genoeg.

De politie was volgens deze wet bevoegd om verenigingen, allerlei organisaties, in het bijzonder gemeenschappelijke kassen, alsmede geschriften te verbieden, „die” — naar de tekst luidde — „moesten dienen om sociaaldemokratiese, socialistiese of kommunistiese, op ondermijning der bestaande politieke en maatschappelijke orde gerichte pogingen, te bevorderen op een wijze, die de openbare rust, in 't bijzonder de eendracht van de verschillende klassen der bevolking in gevaar brachten”.

De bewoordingen waren met opzet zo vaag gekozen, opdat men er met enige goede of slechte wil alles onder kon brengen. Het verbod gold voor 't hele rijksgebied. Ook vergaderingen en geldinzamelingen voor socialistiese doeleinden vielen er onder. Wie in strijd met de wet handelde, kreeg een zware boete of gevangenisstraf. Propagandisten, boekhandelaars, kolporteurs, drukkers, kafeehouders, die direkt of indirekt de sociaaldemokraten behulpzaam waren, kon door de politie het verblijf in hun woonplaats worden ontzegd. Bovendien kon een plaats of streek onder de z.g. „kleine staat van beleg” gebracht worden, waarbij zo goed als de hele bestuursmacht in handen van militairen en politie werd gelegd. Enkele burgerlike groepen sputterden bij de behandeling van het wetsontwerp wat tegen. Zij bereikten, dat de tijd, gedurende welke dit monster van wetgeving zou gelden, op 2½ jaar werd vastgesteld, terwijl in het ontwerp geen tijdsduur was aangegeven. Ook werd de verbanning van personen uit hun woonplaats nog gebonden aan een rechterlik vonnis, terwijl oorspronkelijk een bevel der politie als voldoende werd beschouwd. Dat was alles.

Wat door onze mannen — vooral bij monde van Bebel — tegen deze ontrentingspoging bij de behan-

deling van het wetsontwerp in de Rijksdag ook werd ingebracht, niets hielp.

Op 19 Oktober 1878 werd de Sozialistenwet met 221 tegen 149 stemmen aangenomen en twee dagen later werd zij van kracht.

In het begin bracht de nieuwe toestand enige verwarring in de gelederen der sosiaaldemokraten. De organisaties konden niet meer funktionieren. Van de 47 partijbladen werden er direkt 45 verboden. De reaksie liet er geen gras over groeien en begon ogenblikkelijk met volle kracht haar verwoestend werk.

Tot 30 Junie 1879 werden niet minder dan 217 verenigingen, 5 kassen, 127 kranten en tijdschriften en 278 andere geschriften verboden. Geen wonder, dat de partijgenoten tegenover dit optreden, dat toch nog erger was dan men had verwacht, aanvankelijk enigszins verlegen stonden. Wat te doen? Geweld met geweld beantwoorden? Dat zou koren zijn geweest op de molen der reaksie, die niets liever verlangde dan „tot de enkels door arbeidersbloed te waden”. Er kwamen er, die onder deze omstandigheden de moed verloren. Maar dat duurde niet lang.

Toen Bismarck ruim een maand na de uitvaardiging van de Sozialistenwet in Berlijn en omgeving de kleine staat van beleg liet afkondigen en zeven en zestig der beste partijgenoten liet aanzeggen dat zij verbannen waren en binnen enkele dagen huis en haard in de steek moesten laten, toen begrepen zelfs zij, die aanvankelijk de handen in de schoot wilden leggen, dat integendeel een strijd op leven en dood tegen deze wet gevoerd moest worden. Zij keerden op hun post terug. In 't geheim werden geldinzamelingen georganiseerd om de vele slachtoffers, journalisten, typografen, propagandisten enz. enz. te helpen en hen met hun vrouwen en kinderen voor gebrek te vrijwaren.

De nieuwe opmars begon.

De uitgewezenen werden de beste propagandisten, die men zich kon denken. Overal waar zij kwamen, wekten hun verschijning en hun verhaal de grootste verbittering onder de arbeiders. Twee van hen, Hirsch en Most, die naar het buitenland uitgeweken waren, stichtten weekblaadjes. Zo verscheen in Desember 1878 *De Lantaarn*, die door Hirsch in Brussel werd geredigeerd, terwijl Most in Londen in Januarije 1879 *De Vrijheid* liet verschijnen, welke beide kleine organen hun weg naar Duitsland vonden.

Ook in de massa's begon weer leven te komen.

Dat bleek bij tussentijdse verkiezingen, waar het aantal stemmen, op sosiaaldemokratische kandidaten uitgebracht, sterk steeg, zonder dat iets voor de propaganda kon geschieden. Het kwam ook treffend aan het licht, wanneer een der arbeidersleiders stierf en duizenden arbeiders een onafzienbare begrafenisstoet vormden.

De Lantaarn en *De Vrijheid* beantwoordden niet aan de behoeften der Duitse beweging. Pogingen werden gedaan tot stichting van een eigen blad onder controle der Duitse voormannen.

Op 28 September 1879 verscheen te Zürich onder redaktie van Bernstein *De Sosiaaldemokraat*, *Internationaal orgaan der Duitse Sosiaaldemokratie*.

Daarmee was een middel verkregen, dat de partijgenoten met nieuwe hoop een nieuwe strijd lust vervulde. Het kwam er nu maar op aan, de smokkel-

verspreidingsdienst te organiseren om in grote omvang de krant in de handen en onder de ogen der Duitse arbeiders te brengen.

Het werd een langdurige en interessante wedstrijd, rijk aan spannende momenten. Aan de ene kant de Duitse politie, aan de andere zijde de *rode postmeester* Motteler, die van Zürich uit de smokkeldienst leidde en voor het transport zowel als voor de heimelijke verspreiding in Duitsland zelf rekenen kon op de toegewijde hulp van vele dappere makkers, die bestaan en vrijheid op het spel zetten enkel en alleen om de goede zaak te dienen. Deze gevaarlijke en romantiese strijd tussen politie-spionnen en rode arbeiders had ook zijn humoristiese zijde.

De plaatsen, waar de kranten werden geborgen en de middelen waarmee ze werden getransporteerd, waren soms heel eigenaardig. Zo werden lange tijd kranten geborgen onder de preekstoel van een kerk en in een loge van een schouwburg. Keizer Wilhelm II is eens van een buitenlandse reis thuisgekomen, terwijl in het ruim van de stoomboot, waarmee hij voer, hele pakken *Sosiaaldemokraten* waren opgeslagen. Partijgenoten, die van Zürich naar Duitsland reisden, werden eerst onder hun bovenkleden helemaal met brieven en kranten gestoffeerd. Het troepje uitgeweken in Zürich bedacht telkens weer nieuwe manieren om de politie te verschalken. En ook in Duitsland zelf werd het een sport om de politiemannen beet te nemen en op een dwaalspoor te brengen.

Na drie maanden had *De Sosiaaldemokraat* al een oplage van 3600 eksemplaren en ging men er toe over om het blad in het geheim in Duitsland zelf te laten drukken, telkens in een andere stad, om onontdekt te blijven, wat, ondanks de naspeuringen der politie, wonderwel gelukte.

Vergaderingen konden haast niet gehouden worden en als ze plaats hadden, zette vaak midden onder de rede de politiemann zijn helm op, wat betekende, dat de spreker moest ophouden en de vergadering ontbonden was verklaard. Gewoonlijk had dit politioneel optreden een verrassende uitwerking ten gunste van de spreker en de zaak, die hij voorstond.

Natuurlijk gelukte de smokkelarij niet altijd. Soms sloeg de politie een goede slag. Arrestaties, prosessen en gevangenisstraf volgden. Doch men gaf de moed niet op en pakte de zaak in het vervolg nog wat voorzigtiger aan. Een middel, waarvan de politie ook graag gebruik maakte, waren huiszoekingen. Wat een angst is daarbij uitgestaan! Maar ook wat een vreugde, als het was gelukt de kranten op een plaats te verstoppen, waar de politie ze allerminst vermoedde en ze dan ook niet zocht!

Onder de onmogelijkste omstandigheden moest vaak gewerkt worden. De voormannen werden door de politie op de voet gevolgd, waar ze zich ook vertoonden. Het briefgeheim was niet veilig. Men moest met de uiterste voorzichtigheid optreden. Ondanks alles gelukte het in Zwitserland — in Wyden — een kongres te houden, waar 56 leidende personen vergaderden, zonder dat de Duitse politie er achter kon komen, waar en wanneer de bijeenkomst plaats had. Dit kongres had een uitstekende, bemoedigende uitwerking op de makkers in Duitsland, maar gaf de autoriteiten aanleiding om nog scherper op te treden

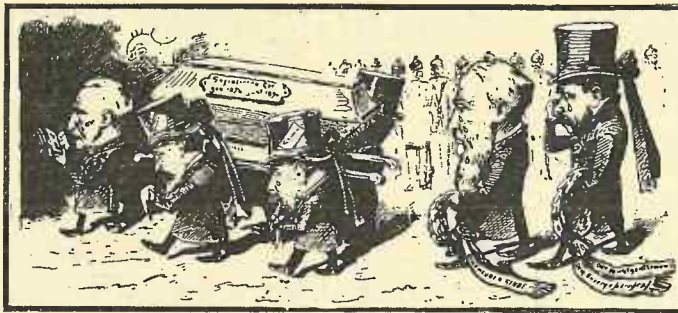
Bismarck liet de staat van beleg ook in Hamburg en Leipzig proklameren. Talrijke uitwijzingen volgden. Maar het lijdende partijgenoten werd omgezet in onverzettelijke strijdkracht van duizenden arbeiders, die de tanden op elkaar klemde en het onwankelbare besluit namen om alles te wagen voor de zaak, die hun zo na aan het hart lag. Daarin bracht ook de

koersverandering van Bismarck geen wijziging, die naast de zweep met het suikerklontje ging werken en een begin maakte met arbeiderswetgeving.

Deze koersverandering kwam met het oog op de verkiezingen van 1881. In 1880 was de geldigheidsduur der Sozialistenwet met drie en een half jaar verlengd. Ze scheen dus nog niet genoeg geholpen te hebben. Bismarck moest zien, hoe de kracht der Sociaaldemokraten voedsel kreeg door de erbarmelijke toestanden der arbeidende bevolking, die door de financiële politiek, welke de levensmiddelen steeds duurder maakte, nog verergerd werden. Het kongres in Wyden en een tussentijdse verkiezingsoverwinning der sociaaldemokraten in Hamburg gaven hem daarvan het bewijs. Maar uit Bismarck's optreden in Hamburg en Leipzig bleek duidelijk, dat hij bij zijn geweldpolitiek wenste te volharden. De verkiezingen van 1881 moesten de gehele verplettering der sociaaldemokratie brengen. Daarvoor was nu juist het suikerklontje nodig van een wetsontwerp op de invaliditeitsverzekering waarvan de kosten voor 2/3 door de ondernemers en voor 1/3 door de arbeiders zouden worden gedragen. Bij het aankondigen van zijn wetsontwerp vergoot Bismarck tranen met tuiten over de toestand der arme onbeschermde arbeiders, wat hem niet verhinderde kort daarna 53 socialistiese voorgangers uit Leipzig te verbannen.

De sociaaldemokratiese arbeiders lieten zich zomin door het een als door het ander in de war brengen. Zij bereidden zich voor op de verkiezingsstrijd, die na drie jaar sozialistenwet de betekenis van een beslissende krachtproef kreeg.

Bismarck van zijn kant liet geen middel onbeproefd om bij de verkiezingen de sociaaldemokraten te vernietigen. Enerzijds prezen zijn verkiezingsagenten hem uitbundig als de vriend der armen, anderzijds werden alle geweldmiddelen op de roden toegepast als inbeslagname van verkiezingsgeschriften, ont-

Afbeelding 4.

De begrafenis van de Sozialistenwet

binding van vergaderingen, uitwijzingen, arrestaties bij honderdtallen.

Toen niettemin op 27 Okt. 1881 de sociaal-demokraten 311.961 stemmen kregen, was de ontsteltenis bij de tegenstanders algemeen. De roden bleken onuitroeibaar. Engels schreef uit Londen: „Zo prachtig heeft zich nog geen proletariaat gehouden!" De sociaal-demokraten keerden

met een fractie van twaalf man in de Rijksdag terug. De Sozialistenwet was een slag in het water gebleken. Feitelijk was ze op 27 Oktober 1881 al overwonnen.

Het heeft geen zin binnen de grenzen van dit artikel de gehele geschiedenis te verhalen van de verdere lotgevallen der Duitse partij tot 1890. Na de morele overwinning van 1881, toen drie vierde der oude garde ondanks de felste vervolging trouw aan het vaandel bleek, ging het weer krachtig voorwaarts, tot de schitterende verkiezingen van 19 Februarie 1890, toen de partij 1.427.298 stemmen kreeg, aan Bismarck's telkens verlengde Sozialistenwet de genadeslag toebrachten.

De ijzeren rijkskanselier moest de wapens strekken voor de socialistiese arbeidersbeweging, die als overwinnares uit de strijd was getreden. Zij had zware offers gebracht. Dertienhonderd kranten en geschriften, drie honderd twee en dertig organisaties waren vernietigd. Ongeveer negenhonderd voorgangers waren verjaagd, waaronder vijf honderd huisvaders met hun gezinnen. Veel menselijk geluk was verwoest, menig een had jaren in de gevangenis gezocht of was vroeg ten grave gedaald.

Maar de offers waren niet te vergeefs geweest.

Bij de uitvaardiging der Sozialistenwet in 1878 bezat de Partij 437.158 stemmen en 42 politieke bladen. De vakverenigingen telden 50.000 leden en 14 organen.

Toen de Sozialistenwet in 1890 werd ingetrokken, waren 1.427.298 stemmen op de sociaaldemokraten uitgebracht; er waren weer 60 politieke bladen. De vakverenigingen hadden hun ledental tot 200.000, hun aantal vakbladen tot 41 zien stijgen. En bovendien, de strijdkas der Partij was goed gevuld.

Maar wat meer zegt, niet slechts aan omvang, maar ook aan innerlike kracht was de beweging gegroeid, gelouterd en gestaald. Zij had in deze reuzenstrijd de eigenschappen verkregen, die haar in staat stelden naar de hoogste doeleinden te streven, de grootste moeilijkheden in de toekomst heldhaftig het hoofd te bieden.

UIT DE ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS VAN HET POSTWEZEN

DOOR N. TJ. SWIERSTRA

Kortgeleden las ik in een leerboek, waaruit de leerlingen van onze Hogere Burgerscholen kunnen leren, hoe handel en bedrijf zich in de loop der eeuwen hebben ontwikkeld, de volgende zin: „Reeds in de vroegste tijden der geschiedenis werd de behoefte aan geregelde postverbindingen gevoeld.” Voor de meeste lezers van *Opgang* zal het zonder meer wel duidelijk zijn, dat hier weer over het hoofd werd gezien, die lange periode uit de geschiedenis der mensheid, waarin de mens nog het schrift niet kende, en die men gewoonlijk noemt de prae-historie. Gedurende dit lange tijdperk konden geen brieven geschreven worden en uiteraard had men toen ook geen behoefte aan het vervoeren er van.

Als de zogenaamde historische periode is begonnen, is dit natuurlijk direct anders. Toch lijkt mij voor 't grootste gedeelte daarvan de opmerking van het zo even genoemd leerboek eveneens onjuist. Het komt er maar op aan, wat men onder *post* verstaat. Indien men elk overbrengen van een bericht hieronder wil rangschikken, ja, dan heeft men ongetwijfeld reeds vroeg behoefte gevoeld aan *postverbindingen*. Zelfs reeds vóór het begin van de historische periode. En menigeen is dan (ook in onze dagen) postbode geweest, die zich dat tot heden nimmer bewust was. Wanneer wij, twintigste eeuwers, het woord *post* op de lippen nemen, dan denken we daarbij aan een instituut, dat niet alleen voor geregelde, vaste verbindingen zorgt, maar dat ook voor Jan en alleman openstaat. En dan is het de vraag of men voor de Oudheid (de tijd tot ± 500 na Christus) en voor de Middeleeuwen (de tijd van $\pm 500 - \pm 1500$ na Christus) eigenlijk wel van post mag spreken. Zeker gedurende de Oudheid werden wel berichten vervoerd, maar bijna uitsluitend geschiedde dat voor of liever op last van regerende personen, die dit deden met politieke of militaire doeleinden. Zo wordt door de Griekse geschiedschrijvers Heródatus en Xénophon reeds de snelheid vermeld, waarmee de Perziese koningen in hun tijd (± 500 vóór Christus) op allerlei manieren heel snel berichten wisten te krijgen tot in de uiterste hoeken van hun voor die tijd zo uitgestrekte rijk. Maar alleen de vorst maakte van deze instellingen gebruik. Alle anderen

mochtenernaar kijken. Ook het Romeinse Wereldrijk, dat alle landen van de Middellandse Zee (dus haast de hele toen bekende wereld) omvatte, had een goed ingerichte dienst, maar eveneens uitsluitend voor staatsdoeleinden. De burgers van het grote rijk hadden er slechts in zoverre iets mee uit te staan, dat ze voor de nodige wagens moesten zorgen, die door de staat eenvoudig werden opgeëist. De Romeinse post was dus niet zoals de onze, een instelling ten gerieve van de burgerij, maar niets dan een drukkende last. Gedurende de vroege Middeleeuwen verandert er wat dit betreft niet veel. Eer is een teruggang te konstaten. Als Karel de Grote (omstreeks 800 na Christus) de oude Romeinse post in zijn gebied tracht te herstellen

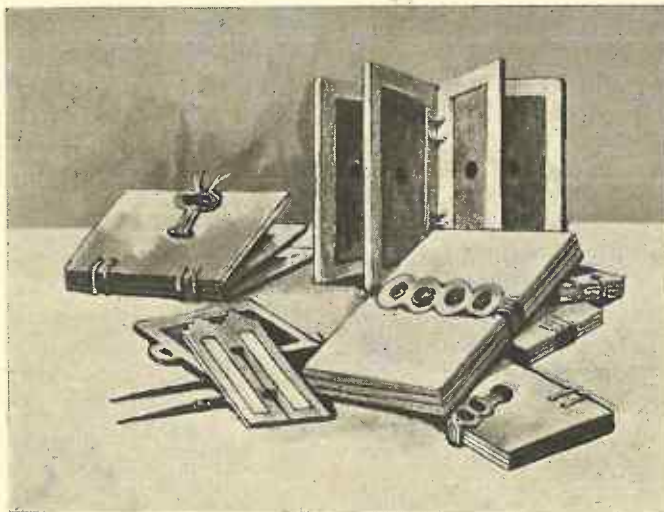
in dienst van zijn regering, dan gelukt het hem niet een levenskrachtig instituut te scheppen.

Eerst de latere Middeleeuwen brengen langzamerhand het begin van 't nieuwe, waardoor men bij 't begin van de *nieuwe geschiedenis* (de tijd na ± 1500) met meer recht het woord *post* op de lippen kan nemen. De kernen zijn dan aanwezig, waaruit zich veel later kan ontwikkelen, die grootse organisatie, zonder twijfel een van de meest omvattende van de gehele wereld, die wij tegenwoordig kennen, namelijk de *Wereldpostvereniging*, de

Union postale universelle, de *Weltpostverein*, de *Verltdspostföreningen* of hoe men dit lichaam in de verschillende landen ook moge noemen. Van zo ontzettend grote betekenis is dit internationale lichaam voor de mensheid dat de meesten van het bestaan er van, wij spreken dus nog niet eens van zijn geschiedenis, ook maar iets weten.

Uit de aard der zaak behoort ook gedurende de tweede helft van de Middeleeuwen het verzenden van een brief nog geheel tot de uitzonderingen. Want een middeleeuwse stad probeert zich zelf te voorzien van alles wat nodig is. De handel met andere streken betekent nog slechts zeer weinig. Slechts wat men in eigen omgeving absoluut niet kan krijgen, wordt uit de vreemde betrokken. En aanvankelijk zijn dat maar heel weinig artikelen, die door rondtrekkende kooplieden worden aangeboden. Korrespondentie hierover is dus niet nodig.

Pas als de handel en tengevolge daarvan het

Afbeelding 1. Romeinse „brieven”, wastafeltjes. (Op een dunne laag was werden met de stilus letters gekrast)

Afb. 2. Stilus

Afbeelding 3

Voor- en achterzijde van een in Friesland gevonden wastafeltje, dat een koopakte bevat

verkeer tussen de steden toenemen, komt er meer contacten heeft men wel eens een enkele maal een brief (al tans een bericht) te verzenden van de ene stad naar de andere. Gebruik wordt dan wel gemaakt van de *kloosterpost*. Verschillende kloosters zijn n.l. in één orde verenigd. Ze hebben dus één gemeenschappelijke leiding. Voor en na moeten wel berichten worden rondgebracht namens deze leiding. Hier zien we dus iets in de geest van onze tegenwoordige post, ten minste zodra ook partikulieren aan deze kloosterboden hun berichten of brieven mogen meegeven. Men maakt verder gebruik van bedevaartgangers, bedelmonniken, reizende kooplieden, enz. Evenals in de Oudheid, houden voorname heren er natuurlijk soms wel eigen boden op na. Gaat het evenwel minder goed van een dezer middelen gebruik te maken, of is de gelegenheid te mager, dan moet, zodra de behoefte maar krachtig genoeg wordt, het partikulier initiatief de zaak wel ter hand nemen. Men ziet partikuliere boden optreden, die tegen vergoeding verre reizen ondernemen, om brieven her- en derwaarts te brengen. Dat het onder zulke omstandigheden een dure liefhebberij zal zijn geweest, een brief te verzenden, behoeft geen betoog.

Doch de steden komen meer en meer met elkaar in aanraking. Artikelen worden geleverd over veel groter afstanden dan voorheen en in veel groter hoeveelheden niet alleen, maar bovenal veel vaker. Wat vroeger uitzondering was, wordt meer en meer regel. De behoefte aan goede postverbindingen treedt nu inderdaad naar voren. En nu ziet men in de latere Middeleeuwen reeds menige stad zich een eigen post organiseren. *Stedelijke boden* gaan te voet, straks ook te paard op gezette tijden naar naburige en ook verder afgelegene plaatsen. Lange tijd heeft men het hiermee moeten stellen. Wie zich uit de Vaderlandse geschiedenis het een en ander herinnert van de aanslag van stadhouder Willem II op Amsterdam, weet misschien nog, dat de stedelijke bode van Amsterdam op Hamburg de komst der troepen aan de Amsterdammers bekend maakte. Toen, in het midden der 17e eeuw, had men hier dus nog steeds de stedelijke post.

Elders was men in die tijd in Europa in sommige opzichten reeds verder. In Frankrijk schiep Lodewijk XI

(een tijdgenoot van Karel de Stoute) in de 15e eeuw al een nationale post. Op de voornaamste wegen van zijn rijk werden postmeesters aangesteld, die op afstanden van vier mijl van elkaar waren gevestigd en die steeds een viertal paarden gereed moesten hebben om de afstand van het ene station naar het andere in gestrekte draf te kunnen afleggen. Zo kwam het dat de koning in 1477 op 9 Januarije te Plessis-les-Tours reeds bericht kon hebben van de nederlaag van Karel de Stoute op 6 Januarije te Nancy. In drie dagen hadden zijn postmeesters het bericht over een afstand van 450 K.M. vervoerd. Maar... ook hier heeft men nog in hoofdzaak te doen met een dienst door en *voor* de koning.

In Duitsland wordt in de 16e eeuw de zaak meer in 't groot ter hand genomen onder leiding van de heren Van Thurn und Taxis, die een paar eeuwen lang aan het hoofd van een belangrijk stuk van de Duitse post hebben gestaan. Wel is waar moesten zij in de eerste plaats, en nog wel franko, de berichten van de keizer van Duitsland vervoeren, maar daarnaast mochten ook meegenomen worden berichten van partikulieren, zodat het zaakje al heel gauw flink begon op te leveren. Volgens een der heren von Taxis, die in 't laatst van de 16e eeuw leefde, bracht het hem jaarlijks aan winst een bedrag op van 100.000 dukaten, wat voor die tijd zonder twijfel een hoog bedrag is.

In ons land bracht de revolutieperiode 1747—1748 pas een gewichtige verandering. De post werd toen in deze streken, tenminste in Holland, gewestelijk georganiseerd. 't Was een belangrijke vooruitgang, vergeleken bij wat men tot toen in dit gewest had gehad.

De komst van een nationale post kan men hier echter pas verwachten, als de natie er zelf is. Welnu, Nederland is pas een éénheidsstaat geworden in de Franse tijd, d.i. dus na 1795. Eerst heet deze staat: de *Bataafse Republiek*. Straks, na 1813, spreken we van het *Koninkrijk der Nederlanden*. Bij de besluiten van 31 November en 2 Desember 1802 werden de *posterijen aan de staat getrokken* en nadat ons land een koninkrijk was geworden onder de broer van Napoleon, werd bij koninklijke besluiten van 1806 en 1807 de „administratie der brieven- en paarden-

post" als een afdeling gevoegd bij het Departement van Financiën. Na de inlijving bij Frankrijk werd een algemene instructie ingevoerd, die de dienst der posterijen tot in de kleinste bijzonderheden regelde en die tot 1850 de grondslag van onze postdienst vormde. Op dit punt namelijk, evenals op zoveel andere gebieden, werd in 1813 het door de Fransen hier gebrachte eenvoudig gekontinueerd. Zo bracht dus de 19e eeuw hier (en elders was men als regel niet veel vroeger) de *nationale post*. De koninklijke nederlandse post maakte gebruik van omnibussen en trekschuiten, om in alle uithoeken van het land brieven te kunnen bezorgen of in ontvangst te nemen. De mensen van die dagen moeten het wel als een reusachtige verbetering hebben beschouwd, al gingen hun brieven dan ook... met de trekschuit. Toch was het naar onze begrippen nog een primitieve instelling die *koninklijke post*.

Vóór 1850 was er zelfs tussen dicht bij elkaar gelegen plaatsen hoogstens éénmaal per dag gelegenheid tot het verzenden van brieven. Voor verder afgelegen plaatsen moest men veelal genoeg nemen met een drietal zendingen per week. Alleen in de voornaamste steden vond men een postkantoor. De meeste plaatsen waren al lang blij als ze een zogenaamd distributiekantoor hadden, waar men zijn brieven kon ontvangen of afgeven, immers, zó luidde het voorschrift: „De Directeur, aan wien geen geld tot betaling van een besteller is toegestaan, is ongehouden de brieven en dagbladen aan hun adres te doen bezorgen". Op 't platteland werd dikwijls aan schoolkinderen de boodschap meegegeven, dat er voor buurman een brief lag op het kantoor. En daarbij bedroeg het porto van een brief dan vaak meer dan een kwartje.

Wel nimmer heeft echter het verkeer zich zo sterk en zo snel ontwikkeld, als in de 19e eeuw. Voor een belangrijk gedeelte kan dit zeker wel op rekening worden gebracht van stoom en elektriciteit. Er worden banden gelegd tussen allerlei delen van de wereld, die vroeger slechts in geringe mate met elkaar in aanraking kwamen. Al spoedig neemt nu de behoefte aan goede en geregelde internationale postverbindingen sterk toe. Aanvankelijk komt men hieraan tegemoet door het sluiten van verdragen. Nederland sluit verdragen met verscheidene landen, waarbij van alles betreffende de post geregeld wordt. En de andere landen eveneens. Een groot aantal verdragen is natuurlijk noodzakelijk en eindeloze onderhandelingen, want elke staat is bang, dat hij een te klein deel zal ontvangen van de te verdelen porto's, die, sinds de post tot een staatsmonopolie was verklaard, een niet onbelangrijk deel vormen van de inkomsten van de staat.

Ongeveer in het midden van de vorige eeuw vangt een tijdperk aan van opgewekt internationaal leven.

Afb. 4. Stedelijke bode of postiljon, naar een houtsnede uit het jaar 1668. Al toeterende kondigt hij zijn komst aan

't Begint met internationale tentoonstellingen. Eerst die te Londen in 1851. Dan te Parijs 1855. Tot de oprichting van het internationale Rode Kruis komt men ook in die tijd. Op de wereldtentoonstelling te Londen in 1862 leidt de aanwezigheid van arbeidersdelegaties uit verschillende landen tot de oprichting van de Internationale ArbeidersAssosiatie. Hier dus niet een internationale samenwerking voor slechts één keer, zoals bij de tentoonstellingen maar een permanente band. De arbeiders waren begonnen aan de werwezenliking van het profetie-

se woord van Karl Marx, uitgesproken aan de vooravond van het revolutiejaar 1848: Proletariërs aller landen verenigt U!

Dat men in zo'n tijd ook ging denken over een internationale regeling van de aangelegenheden, de post betreffende, ligt voor de hand. Natuurlijk waren er ook toen reeds mensen, die liever bij het oude bleven, die naar vermogen de komst van het nieuwe (en dus in hun ogen verkeerde) tegenwerkten. Maar ook toen hadden ze een ondankbare taak, want reeds in 1863 kwam op voorstel van de Ver. Staten een conferentie bijeen te Parijs. Er waren 17 landen vertegenwoordigd. Men kwam tot een overwegen en bespreken van de moeilijkheden en werd het eindelijk over een zeker aantal grondstellingen eens. Overigens had de conferentie nog geen prakties resultaat.

Maar de maatschappij en het moderne verkeer ontwikkelden zich en stelden voortdurend hun eisen. In 1870 publiceerde de Duitser Stephan zijn denkbeelden over de organisatie van een toekomstige internationale post. In September 1874 kwamen op een internationaal postkongres te Bern afgevaardigden van 22 staten bijeen en de 9de Oktober van dat jaar werd men het eens over een Verdrag, terwijl tegelijkertijd werd opgericht de *Algemene Postvereniging*, welke naam in 1878 veranderd werd in die van *Wereldpostvereniging*. Op de 1e Julie 1875 is dit Verdrag in werking getreden.

Wel mocht de voorzitter van het kongres, de Zwitser Borel, konstateren: „Het Postkongres te Bern zal daar staan als een grenssteen, niet slechts in de annalen van het verkeer, maar in die van de geschiedenis der beschaving in het algemeen...". En Stephan, de grote organisator zei geen woord te veel, toen hij uitriep: „Men kan met trots zeggen, dat een dergelijke eenstemmigheid tussen de regeringen van het merendeel der beschaafde volken van de gehele aarde een feit is, 't welk in de geschiedenis zijn weerga niet heeft." Inderdaad, menigeen zal het niet beseft hebben, maar wie de tekenen des tijds verstond, moet ondanks alles vol hoop de toekomst verder tegemoet zijn gegaan.

Begon de Algemene Postvereniging op 1 Julie met een gebied omvattende bijna 100 miljoen vierk. K.M.,

Afbeelding 5 (links). Een distributiekantoor in ons land in de 1e helft der 19e eeuw. Op het uur van aankomst verdringen belanghebbenden zich voor de deur van het gebouwtje

Afbeelding 6. De ontwikkelingsgeschiedenis van de postzegel

waarop ongeveer 350 miljoen inwoners, die nu een vrije en ongestoorde verkeersgemeenschap gingen vormen, al heel spoedig begon de uitbreiding. Frankrijk, waarmee men aanvankelijk enige moeilijkheden had — mee tengevolge van bestaande verdragen — trad nog op 1 Januarije 1876 toe. Spoedig volgden Brits-Indië, verschillende Franse koloniën en Nederland met zijn groot koloniaal gebied, terwijl de eerstvolgende jaren het grootste deel der nog niet aangesloten Amerikaanse staten brachten. Op 1 Maart 1914 eindelijk sloot ook China zich bij de verbonden staten aan, door de revolutie kort daarvoor als het ware uit een lange slaap tot nieuw leven opgewekt. Helaas bracht de oorlog gedurende een viertal jaren stilstand. Maar daarna kon het verkeer tussen de nu meer dan 1600 miljoen mensen weer hervat worden.

Had men aanvankelijk alleen het brievenverkeer geregeld, al heel gauw voelde men de noodzakelijkheid om verder te gaan. Afzonderlijke regelingen kwamen voor het overmaken van waarden, voor het verzenden van kranten, voor postpakketten, enz. Een regeling werd ook gemaakt voor het uit de weg ruimen van mogelijke geschillen tussen de deelnemende landen. Natuurlijk koos men hiervoor het middel der arbitrage. En zie hier nu iets merkwaardigs. Terwijl vrij wel op elk gebied het aantal geschillen tussen staten groot is en met de mogelijkheid van konflikten voortdurend rekening moet worden gehouden, was tot en met de Wereldoorlog slechts vijfmaal een scheidsrechterlike uitspraak nodig. De politieke leiders dier dagen hadden tot stelregel: *si vis pacem, para bellum* (indien gij de vrede wilt, maak U klaar voor de oorlog). Neen, zei Stephan nog in het jaar 1874: *Si vis pacem, para concordiam* (wilt gij de vrede, betracht dan samenwerking.) Het geringe aantal geschillen is wel een prachtige illustratie van deze uitspraak.

De aangesloten landen werden hiermee tot één groot postgebied, waarin voor de post volledige verkeersvrijheid zou gelden, wat voor sommige tegenstanders gelijk stond met het prijsgeven van een deel der soevereiniteit van de deelnemende staten. Een soortgelijk bezwaar dus als dat, hetwelk men tegenwoordig kan horen van sommige tegenstanders van de Volkenbond. Er kwam verder tot stand een uniformtarief en vooral, men maakte een heel eenvoudige regeling met betrekking tot de verdeling der baten. In plaats van de vroegere ingewikkelde verdragen over de verdeling er van, werd nu vastgesteld, dat in het vervolg elk land zou mogen houden wat het beurde. Door internationale welwillendheid kreeg men zo

een regeling die per saldo voor allen voordeliger was.

Natuurlijk is hiermee over deze kwestie nog niet het laatste woord gesproken. Integendeel men heeft nog slechts een begin gemaakt. Nog is elk land soeverein. Nog heeft men geen sentrale leiding waarvoor de belangen van het instituut zelve uitgangspunten en richtsnoer zijn bij haar overwegingen. Maar men kan nu eenmaal niet alles met één slag in orde brengen. Ook hier moet het nieuwe de tijd hebben om te groeien. En men mag gerust aannemen dat in een tijdvak als het onze, waarin de Volkenbond zich met allerlei regelingen op internationaal gebied bezig houdt, heel wat bereikt kan worden.

Het is de ontwikkeling der maatschappij zelve, die ook op dit gebied geleid heeft tot meer samenwerking tussen de volkeren, die dwingt tot het leggen van steeds hechter banden tussen gebieden, die vroeger zo dikwijls ten opzichte van elkaar slechts wantrouwen kenden. De Wereldpostvereniging is er een voorbeeld van, hoe een ingewikkelde zaak bij goede wil in aller belang internationaal kan worden geregeld.

AANTEKENINGEN BIJ DE AFBEELDINGEN

Afbeelding 2. *Stilus*, waarmee de letters, enz. in het was werden gegrift. De platte kant boven diende, om zo nodig het was weer glad te strijken, als men zich had vergist, of als men het wastafeltje nog eens opnieuw wilde gebruiken. Ieder had natuurlijk zo zijn eigen manier van inkrassen, van schrijven: zijn eigen „stilus”. Tegenwoordig heeft dat woord een figuurlike betekenis gekregen in onze taal, waarin het is overgenomen. Wij spreken van iemands „stijl”, maar bedoelen daarmee dan niet meer iets uiterliks.

Afbeelding 6. *De ontwikkelings-geschiedenis van de postzegel*. Een van de meest merkwaardige en gewichtige uitvindingen van de 19e eeuw is zeker wel de postzegel. Ons woord postzegel is minder duidelijk, dan bijv. het Duitse woord „Freimarke”. Het is eigenlijk een kleine kwitantie geplakt op de brief. Vroeger moest men elke brief afzonderlijk betalen, waarna men een bewijsje kon krijgen, dat de port betaald was.

Omstreeks 1820 maakte men in Sardinië de zogenaamde „carta postale bollata”. Het was een enveloppe, waarop een figuurtje was gedrukt met een kleine postillon. Wilde men, dat een brief bij aankomst aan huis besteld zou worden, dan kon men dit klaarspelen door zo'n enveloppe te kopen en daar de brief in te sluiten. Een boekhandelaar uit Dundee, James Chalmers, kwam op de gedachte op deze wijze de gehele port te laten betalen, door het kopen van een stukje gegomd papier. Men kon er kopen, waarop stond „niet meer dan een half (Eng.) ons”. Men betaalde dan één pence (een stuiver). Wilde men ééntje voor „niet meer dan één ons”, dan moest men twee „stuivers” geven. Men behoefde niet meer zijn beurt af te wachten met de brief in de hand. Al heel gauw kreeg de „Freimarke” het model, dat wij nu nog kennen. De derde van het rijtje is de eerste eigenlijke Engelse postzegel, die in de praktijk dienst heeft gedaan. Bij de middelste (die van Chalmers) heeft men nog slechts met een model te doen, dat om de proef zo volledig mogelijk te doen zijn, ook reeds is gestempeld.

DRIE VERTELLINGEN

DOOR JOHAN VAN DE WALLE

I. DE STUDENT

Ik leef in mijn kamer. Vier wanden zijn er in die kamer, een tafel en stoelen en ik. Ik ben er altijd, mijn schaduw gaat over de wanden. Hier praat ik met de hospita en ontvang ik bekenden. Hier staan mijn boeken, hier hangen mijn kleren. Het ruikt hier naar mijn pijp. Er hangt boven de schoorsteen een spiegel, waarin ik mezelf soms zie. Ook nog is er een kachel, en een sofa, die 's nachts mijn bed is. En dan een raam, dat ik zomer 's avonds open zet, en waar de geluiden van straat doorwaaien. Zo leef ik. Tussen mijn boeken, tussen mijn bekende, intieme dingen.

Ik leef als een soort monnik, als een kluizenaar. Overdag ga ik naar de kolleges en werk 's avonds thuis. En een enkele keer ga ik naar de kroeg.

Het is stil, zo'n leven, maar wel ben ik gelukkig. Ik werk ijverig en ik kom met mijn geld rond.

Alles in mijn stille leven is geregeld. In mijn kamer liggen de dingen op de goede plaats. Bij het kollege sta ik altijd op dezelfde plek; zo is alles hetzelfde, zo lijkt het me goed. Ik zie maar weinig mensen: de professoren, de hospita, de bibliothekaris en een paar studenten, dat is zo wat alles. Ik heb geen behoefte meer mensen te kennen; wat gaan ze mij aan?

Zo is het leven. Je staat op jezelf. Je bent alleen. Je leeft alleen in je kamer... je bekende kamer en je denkt... wat gaan de anderen mij aan?... soms lijkt me die redenering fout... maar och... Ook staan er in mijn kamer kakteeën, die ik goed verzorg. Dan heb ik nog een hond, ik hou veel van het dier... vreemd, dat je veel liefde aan zo'n dier kan geven.

Als ik die verhalen hoor, van die anderen... die boemen. Het zijn dwazen. Waarom zoeken zij de rust niet? Waarom hebben ook zij niet hun orde? Ik begriep die lachende dwazen niet, de onrustigen, die steeds maar nieuwe, dolle dingen doen, en die maar geld vergooien en plezier maken. Het is me alsof ze iets zoeken, alsof ze iets missen. Ze hebben wel veel vrienden, veel kennissen van de kroeg, maar zij zijn die dag met Piet en de andere dag met Kees bevriend. Ik heb nooit een vriend gehad. Ik heb aan mezelf genoeg. Mijn leven is rustig en tamelijk gelukkig. Volmaakt natuurlijk niet.

Soms trilt er in mij woede op. Dan zou ik wel mijn vuisten in deze hele rommel willen slaan, alles vernielen willen en dan wegrennen, naar... naar...

Maar dat alles is onzin. Ik heb eens zo iets gedaan. Maar nooit zal ik het tranen-gezicht van mijn moeder vergeten, mijn oude moeder.

Ze was wel lief. Altijd droeg zij een zwarte japon. Op haar boezem glansde een gouden potloodje, dat ze daar vastprikte. En om haar hals, over het zwarte van haar japon heen, droeg zij altijd, witte kant. Haar handen waren heel klein en mollig, vol plooitjes en rimpeltjes. Zo is ze gestorven.

Soms als ik 's avonds in deze donkere kamer zit, dan komen herinneringen op. Dan zie ik haar weer. En haar tranen gezicht. Ja, dan hunker ik wel naar

liefde. Maar wat is liefde? Ik houd niet van de mensen. Ik ben voor de mensen bang. Ik vertrouw ze niet.

Mijn wereld is goed. Er gebeurt in de kamer waarin ik leef geen onrecht. Ik dood alleen vliegen en spinnen, dat is alles.

Verleden winter, liep ik door de straten. Het sneeuwde en het was heel laat. Toen lag er een dronken man in de glazen sneeuw. Zijn handen staken recht in de lucht, en ik zag, dat zijn borst en zijn maag bewogen. Toch ben ik verder gegaan, door de sneeuw, vlokken die wirrelend naar benêe vielen.

Het was heel laat en toen ben ik teruggeslagen om éénmaal het blauwe gezicht van die man te zien. Ik schrok, en ik ging naar de kamer, waar de kachel warm brandde; steeds die nacht zag ik dat blauwe gelaat voor me, die glazen ogen, die strakke lippen en de gaping van zijn open mond, waar triest een vlokje sneeuw inviel en versmolt.

Toen beierden er twaalf slagen van de toren. Ik ben naar bed gegaan. De volgende morgen werd ik wakker. Zwak druide grijs licht in de kamer. Ik keek naar buiten. Op al de rode daken lag sneeuw en alles leek vredig en rustig. Er klonken geen geluiden in de vroege ochtend. Een mus zat koud en droef op mijn venster.

Ik weet, dat er veel ellende is. Maar al dat verdriet sluit ik buiten mijn kamer. Ik wil het niet zien, het is mij genoeg, dat ik weet, dat het bestaat.

Eens kwam er een dwaas bij mij, die me geld vroeg. Hij had alles verspeeld. Ik heb het hem gegeven en hij is lachende weggegaan. Uit mijn venster keek ik hem na, zoals hij met sterke stappen door de straat ging en met zijn armen zwaaide. Hij leek vanuit mijn hoge venster, wel heel klein, maar zoals hij zijn stok zwaaide, leek hij zeer sterk.

Toen was ik heel blij, dat ik hem het geld had gegeven. Ik had een mens gered, dat voelde ik. Het was mij alsof alle kleine gedachten wegebden en alsof alleen het héél grote en zeer menselijke overbleef; alsof alles om mij lichter geworden was; alles ruisend van heerlijkheid. Ik was die hele nacht blij en dagen daarna ook nog.

Maar het geld heb ik nooit teruggezien. De dwaas is naar zijn stad teruggereisd, waar zijn ouders hadden gewoond, die gestorven waren; en daar zal hij nu nog wel wonen.

Ook heb ik mijn tere buien. Ik hunker naar een vriend. Niet één, die je wel 'es aanspreekt en die je „vriend” noemt, maar één die werkelijk een vriend is, die je alles vertellen kan, alles, die je geheel toebehoort. Hij, mij, hij met al zijn geheimen... Ik, hem, ik met al mijn geheimen. Naar zo'n vriend verlang ik dikwijls en als ik 's avonds alleen zit, dan is het alsof de kachel almaar „vriend”, „vriend” zingt.

Maar eenzaam ben ik. Ik kijk alleen over de wereld. Ik vraag geen raad, geen hulp, geen liefde, geen vriendschap, ik vraag niets en ik geef niets. Ik ben alleen en zal wel altijd alleen blijven.

Het Meisje

(naar een tekening van W. A. van de Walle)

II. HET MEISJE

Iedere avond ga ik om acht uur weg van huis. Dan klappt de deur achter mij toe . . . is het me alsof ik wat ben opgelucht . . . ga ik iedere avond hetzelfde doen. Eerst loop ik Nieuwendijk, dan Kalverstraat, dan Spui en het stille Rokin weer terug.

Zo gaat het iedere avond. Ik loop maar eenzaam en dromend zo, en waaraan ik denk, dat weet ik niet. Ik strijk met mijn handen langs mijn kleren, die wel altijd netjes zijn en lik met mijn tong langs het rouge van mijn lippen. Ik ben altijd geschminkt en wanneer ik droef dwaal, dan schitteren toch mijn ogen.

Ik houd ook veel van mooie kleren, van ruisende zijde en zacht, warm bont en leren handschoenen, o, wonderlik mooie schoenen, dat alles wil ik graag hebben. Maar in mijn oren bengelen rode paarden, die niet echt zijn en mijn poeder is slecht, mijn mantel is kaal en het bont afgesleten. Maar mijn ogen en lippen lachen altijd dezelfde lach. Wij zijn de fabrieksmeisjes, de leuke meisjes, de typistes; ik behoor tot de wereld van meisjes, die in kranten zo bewonderd worden en die in Parijs zo gultig zijn. Toch ben ik maar een droef en vreemd wezen. Eens was ik een kind, dat een vuil bont schoentje voor had, dat in de straten speelde en op de stoepen met gebroken poppen: oneindig teer. Zo zie ik de kinderen nu nog wel en dan zou ik zelf ook zo'n kind worden willen . . . Eén, die teer kan spelen met een gebroken pop, pop zonder hoofd, zonder armen, enkel romp; afzichtelijk verminkt lijk van een soldaat. Dan zou ik wel zo'n kind willen wezen, met plukkerige haren en stekelige vlechtjes, vettig en stijfselig geplakt.

Ik kam mijn haren ieder half uur, mijn zwarte haren, die net zo zitten als de haren van „Truus van Aalten.”

Toch, toen ik een kind was, was ik al vreemd en eenzaam. Ik begrijp de mensen niet. Ik zou wel alle mensen begrijpen willen. Ik zou ze allen willen liefhebben. Maar als ik zo denk, dan zie ik de puisterige patser voor me, de dronken matroos en al die donkere figuren uit de gele hel.

Zo zijn de gedachten anders dan de werkelijkheid. Toch geloof ik aan mijn gedachten, aan mijn innerlijkste en diepste gedachten, tóch is het waarheid.

Wanneer ik 's avonds door de straten loop, dan zoeken mijn ogen tussen al die gelaten, of ik geen bekenden zie, vrienden. Dan loop ik met een kwieke pas en zwaai met mijn tasje, maar mijn ogen zoeken en als ze niet vinden, dan word ik droef. En vaak gaat mijn droeve gestalte langs het stille Rokin.

Dan is daar alles stil. Niet gewoon stil, maar ruisende, vol verregeluiden uit drukke straten. Dan licht het water, het drabbe water, zwart en donker tussen de dreigende, rechte stenen wallen. Dan loopt een man voorbij, murmelt iets, of een vrouw die iets vraagt. Een tram met gerinkel, 'n auto gaat voorbij, dan is alles plotseling stil. Alleen de verre geluiden kreunen.

In zulke avonden is het leven vol wanhoop. Dat zijn de grijze avonden. Van zulke avonden gruw ik. Ik, éénzame! Ik houd van het donkere water. Het ligt duister en stil, en dikwijls buig ik mij over het water. Dan is het, alsof het verhalen fluistert vol weemoed, over de eenzamen. Maar God, zijn alle mensen zo verlaten als ik?

III. DE HERINNERING

Vroeger leefde ik in het dorp. Mijn huis was wit, veel rozen slingerden zich om de kalken muren. En achter het witte huis was de groene bleek, vol bloempjes en vol bomen. Er waren bruine stammen, en grijs-gekalkte. Ze waren wonderlijk verdraaid, de takken, en in de winter staken ze als dode vingers in de lucht. Maar zomers beefden er bladen aan en in de lente waren ze zwaar van bloesems, witte bloesem.

Er stond op het bleekje dikwijls een grote geit. Ze was een goed dier en altijd rukte ze aan haar ketting. Ze had bruine ogen en een deftige sik, lief en verstandig was ze. Haar buik was puntig en tussen de dunne achterpoten kwabberde de uier. Ook liepen op het bleekje de kippen, sommigen stil en ernstig pikkend, anderen ruziënd tokkelend. In de lente liep het varken in het kot rond, knorde en scheukte zijn vieze lijf tegen de ruwe planken.

Zo was het alles vriendelijk en goed. De bomen, de roosjes, de groene bleek, waar de witte lakens oplagen.

Binnen, in het huis. Schuin plaste zon naar binnen en stofjes dansten in de kamer, veel gouden stofjes. Er bloeiden voor de ramen plantjes en lelie's met witte en gele, open kelken. Het leken zeer witte handen. Aan de wand hing een zilveren crucifix.

De avonden waren heilig.

De gele lamp brandde.

De moeder zat aan de tafel, de oude, grijze vader, en wij, de kinderen en we aten de witte pap uit de rode borden. Dan werd het heel stil, we vouwden de handen in de schoot en baden.

Één schuifelde met de voet, en één zuchtte.

Dan was het alsof de Heer binnentrad. Hij greep eerst mijn hand. Dan twintelden zilveren geluiden op. Maar de heiligheid verbrak, want het kind in de wieg, kraaide.

Op Zondag vlocht ik mijn vlechten stijf en strikte grote, blauwe linten er in. Dan trok ik mijn witte

boezelaar aan, die plankig hing, en mijn glimmende schoenen. Ging ik met de vader en moeder naar de kerk.

Het was een kerkje vol innigheid, dat lag, vlak bij de bruine bossen. Het bomde en bamde in de vroege ochtend, tot de stille kerkgangers er waren. Stil en heilig was het in de kerk. Plechtig de zangen, en de stem, van de dominee.

Ook zat ik vaak, 's avonds, op de bank. Dan wierd het later en later. Er hing een volle, brede maan in de lucht, als een vrucht. In het zilveren licht glansde het witte huis, met een koele klaarte, zó goed, zó innig. dat ik het niet uitspreken kan.

Er klonken vaag de geruchten uit het dorp en dwaalden over de landen, de verre tonen van een harmonika, met iets droefs. Of blafte een hond. Of kraaide een haan, die wakker geworden was.

Dan ging ik het witte huis binnen. Als de anderen sliepen, dan keek ik nog lang over de zilveren velden, en vond alles goed en paradijsachtig.

Toen ben ik weggetrokken uit het kleine dorp, waar ik woonde. Eerst ging ik met de hotsende kar naar het station. Het was er vuil en zwart. Toen kwam de trein. Even nam ik afscheid. Toen rilde er een rukstoot door de lange trein en reed ik weg van mijn dorp en van het witte huis. Naar de zwarte stad, vol stampend leven.

En nu, als ik zit, in mijn hoge kamer, dan denk ik dikwijls terug aan het dorp, waar de mensen beter waren dan hier.

Toen ik in de stad kwam, leek alles me zo groot en al die mensen zo vreemd. Toen heb ik werk gevonden. Maar dát grote geluk was weg en het is nooit teruggekomen. Als ik uit mijn hoge venster kijk en zie op straat altijd weer, al die mensen, dan is het vreemd, maar immer zingen die stemmen uit het dorp mij tegen. Ach, had ik één van die vrienden maar hier. Vader, die grijze vader, die met zijn goede stem sprak, zó echt als een mens. Of de moeder, die altijd overlegde en telde en zuinig was. Ik wou wel, dat ik één keer haar handen zag, haar handen waarin zij de witte eieren droeg.

DE KIEL

DOOR F. LASSCHE

Wat voel 'k mij eng in 't stijve mode-pak!
Wat sluit dat dwingend, moordend om mijn leden,
Ik kan niet reiken, kan niet naar beneden,
'k Moet rechtop zitten altijd, vredig, mak.

De kiel, de kiel, die hing ruim als een zak!
De jool'ge wind kwam langs mijn lijf gegleden!
'k Kon springen, klaut'ren lijk alle andren deden,
Waarvoor geen boom was te hoog, geen tak te zwak.

Ze willen ons in nauwe grenzen sluiten,
Opdat wij ons zulle' in ons zelf verliezen
En geen spontane drang meer komt naar buiten.

Maar, hoewel 'k mee moet, blijf ik toch verkiezen
Het losse kleed der jeugdige kornuiten,
Die trekken 't ruime in, spelende op hun luiten.

LEO TOLSTOI

DOOR A. PLEYSIER

In het volk heerst de macht der duisternis, in de regering de duisternis der macht.

Tolstoi in: Macht der duisternis.

Graaf Leo Nicolajewitsj Tolstoi is in 1828 geboren op het landgoed van zijn vader. Dat heette Jasnaja Poljana en was gelegen in midden-Rusland bij de stad Toela. Hij bracht er een groot deel van zijn leven door en is er ook begraven. Want de natuur was hem dierbaar „mijn natuur, die mij toebehoort — zij is dikwijls onvriendlijk, ernstig, onverdraagzaam, maar zij is mijn vriendin tot aan mijn dood.” Om het ouderlijke huis strekte zich wijd in het rond het landgoed, bevolkt door de arme boeren, de moeijks. Tot hen voelde de jonge Leo zich aange trokken, zij hebben hem bezielde tot het scheppen der grote figuren in zijn boeken, hun droevig lot heeft hem gebracht tot zijn zede-leer. Mededogen met de armen heeft van de groot grondbezitter een „schrijver voor het volk” gemaakt.

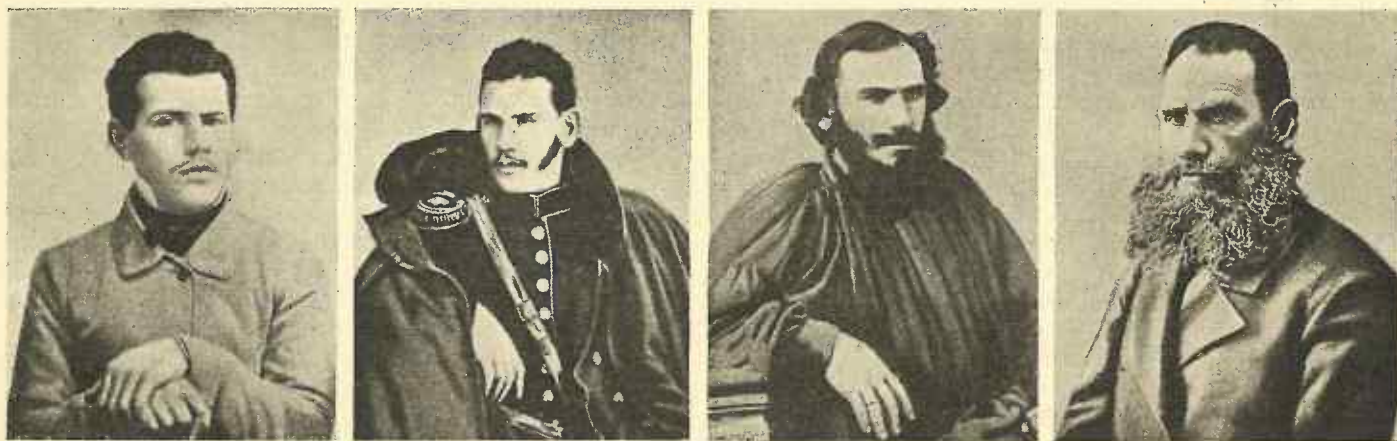
Al vroeg verloor hij zijn ouders. Op zijn negende jaar was hij wees. Die kinderjaren heeft hij met grote liefde beschreven in *De Kindsheid*. Hij vertelt van de spelletjes van zijn broers, o.a. van het groene stokje, waarop zijn broer Nikolenka het geheim van het menselijk geluk had geschreven en dat hij in het woud Zakaz had begraven. Tolstoi's laatste wens luidde, óók daar te mogen rusten, waar het geheim van het menselijk geluk begraven was en die wens is op 9 September 1910 verhoord.

't Was wel een eigenaardig leven, daar op het landgoed. Het leek in meer dan één opzicht op een middeleeuws kasteel, al herinnerde het *gebouw* daar niet aan. Maar 't was toch ook een min of meer adelijke burcht, een grote uitgestrektheid beheersend, waarvan de bewoners ongeveer het eigendom waren van de familie Tolstoi. En, net als de minstreels in de Middeleeuwen, was er allerlei rondreizend volk dat *Jasnaja Poljana* bezocht: pelgrims, monniken, jurodiwy (een soort religieuze psychopathen). Zij maakten een diepe indruk op de jonge Leo, met hun gebeden rechtstreeks tot

God gericht: „Gij zijt mijn geneesheer, het Heil van al mijn gebreken...”

Toen al begon de tegenstelling tussen rijk en arm hem te kwellen. Evenals de Indiase prins Sidharta weelde en overvloed prijs gaf, toen hij ervaren had, dat de mens dat alles bij de dood aflegt, en als de Boeddha een leer van naastenliefde ging prediken, zo heeft die tegenstelling Tolstoi rusteloos voortgejaagd tot ook hij, kort voor zijn dood, met weelde, rust en familiebanden brak en het leven van de reizende prediker begon. Doch reeds in Tolstoi's eerste werken komt duidelijk uit, dat zijn rijkdom tegenover de bittere armoede der boeren, hem martelde. In *De Kindsheid* laat hij Katenka, de dochter van zijn goevernante zeggen: „Gij zijt rijk en wij zijn arm.” En hij voegt erbij: „Ik begon mij te schamen dat wij rijk, en zij arm waren.” Dit vroeg ontwaakte geweten heeft ten slotte de richting van Tolstoi's hele leven bepaald.

Aanvankelijk leek het anders. In 1841 trok de hele familie Tolstoi naar de grote stad Kazan, waar Leo ging studeren. Maar noch de oosterse talen, noch de rechts-wetenschappen trokken hem aan en hij was een slecht student. Hij boemelde evenwel presies even hardnekkig en grondig als de andere zoontjes der landadel, doch verviel plots in overpeinzingen, waaruit hij zich dagenlang niet kon losmaken. Dan verachtte hij zichzelf en zijn leven.... Deze periode van onzekerheid duurt voort, als Tolstoi de hogeschool weer verlaten heeft (1847). Van het ene uiterste vervalt hij in het andere, tracht van zijn boeren mensen te maken, geeft het teleurgesteld op, trekt naar Sint Petersburg (Leningrad) waar hij opnieuw het leven der adelijke losbollen leidt en schrijft in zijn dagboek: „ik leef als een dier.” Zo wordt het voor hem een geluk, dat hij in 1851 als kavalierie-offisier naar de Kaukasus wordt gezonden. Daar rijpt hij tot mens en tot schrijver, daar maakt hij enige jaren later de gruwelen van de oorlog mee (de

Afbeelding 1.

Tolstoi op verschillende leeftijden — op 20 — 25 — 40 en 52 jarige leeftijd

Afb. 2. Tolstoj in zijn werkkamer op Jasnaja Poljana

z.g. Krimoorlog van Frankrijk en Engeland tegen Rusland, die met de inneming van Sebastopol eindigde). In die periode leert Tolstoj bevrediging vinden in het genot van zijn litteraire arbeid: hij schrijft het verhaal van zijn jeugd, vertelt van de wilde avonturen der Kaukasiese Kozakken, verdiept zich in nauwkeurige natuurbeschrijvingen, bestudeert grondig de zeden en gebruiken van het volk, verhaalt in zijn *Sebastopol* vertellingen van de oorlogsellende, door het arme landvolk geleden en voert zijn strijd tegen het wapengeweld op tot de machtige grootheid van een zijner beste boeken: *Oorlog en Vrede*. Na het einde van de oorlog keert Tolstoj naar Sint Petersburg terug en vervalt opnieuw tot het onstuimige leven van de kleine heerserskliek. Doch nu verzet zijn geweten zich feller en feller. Bij een doktersfamilie in Moscou vindt hij huiselijk geluk en als hij met een der dochters, Sofie, is getrouwd, lijkt zijn leven voortaan in kalmer bedding te stromen. Hij trekt met haar naar zijn landgoed, ze is een verstandige, ontwikkelde vrouw, die hem begrijpt, zijn werk overschrijft als hij het tot achtmaal toe opnieuw onderhanden neemt en Tolstoj werkt, peinst.... en voelt zich niet gelukkig. Toch ontstaan in die jaren zijn beste romans, b.v. *Anna Karenina*, waarin hij zichzelf en zijn vrouw beschreven heeft. Hun huwelijk (Levin en zijn vrouw in het boek) wordt als tegenstelling gegeven tot dat van *Anna Karenina*, een vrouw die verslaafd is aan weelde en zingenot en zelfmoord pleegt als zij de armoede van haar leven beseft. In zijn werk is Tolstoj dus gelukkig, doch de gedachte dat zijn eigen gemakkelijk en weelderig leven in strijd is met zijn ideaal van een gelukkige mensheid, laat hem geen rust. Sterker en sterker wordt de stem in hem, die van hem eist alles op te geven en arm te worden als de armen. Zijn familie begrijpt die neiging niet, zelfs zijn geliefde vrouw verzet zich ertegen. Tolstoj probeert het met zijn geweten 'op een akkoord te gooien: hij geeft al zijn bezittingen aan zijn familie en wil zelf alleen als gast beschouwd worden. Doch hij onderkent dit natuurlijk zelf als de *schijn* van een offer en hij weet, dat hij geen rust zal hebben voor hij het *werkelijke* offer gebracht heeft. Die gedachte „drijft

Afb. 3. Tolstoj als ruiter.

hem tot driemaal toe weg van huis. De eerste keer heeft zijn vrouw juist een kind gekregen en Tolstoj keert terug omdat hij de moeder geen leed kan doen. Ook de tweede keer is zijn wil te zwak. Zijn vrouw, op van de voortdurende angst simuleert ziekte, om hem van de vlucht te weerhouden. Vergeefs. Tenslotte drijft zijn geweten hem weg en 't is op die vlucht, dat hij in het kleine station van Astapowo ziek wordt en sterft. Waar „het geheim van het menselijk geluk is begraven,” daar vond ook hij zijn laatste rustplaats.... Die rust was verdiend.... Al wat Tolstoj aan menselijk geluk heeft *kunnen* geven, dat *heeft* hij gegeven... Dat kenmerkt hem niet alleen als groot man en kunstenaar, het geeft hem recht op een hogere titel: die van Mens, zijn gehele leven offerend aan zijn ideaal.

Tolstoj's rusteloze energie bij het opbouwen van een andere rechtsorde dan degene die in het Rusland van de vorige eeuw heerste, is alleszins begrijpelijk. Het duurde tot 1867, eer men er toe overging de slavernij af te schaffen. En die maatregel werkte bijna niets uit, veranderde nauweliks iets aan de lijfeigenschap der boeren. Wel kregen zij land, doch ze moesten het in een bepaald aantal jaren afbetalen. Daartoe misten ze de kennis en de energie. Eeuwen van slavernij drukten loodzwaar op hen; hun huizen waren walgelijke kotten, ze waren verworpen en verdierlikt door de hopeloze arbeid en de wodka. De regering, die geen andere belangen kon dienen dan die der landadel, omdat zij uit de vertegenwoordigers daarvan was samengesteld, trok zich van de toestand der boeren niets aan. Werden ze lastig en opstandig, dan was een aanval op de joden ('n pogrom) een geschikte bliksemafleider. En anders zond Petersburg de kozakken....

't Is dus begrijpelijk dat Tolstoj in zijn *Macht der duisternis* de zin schreef, die als motto boven dit artikel staat. Het werd een spreekwoord van het Rus-

Afb. 4. Tolstoj als wandelaar

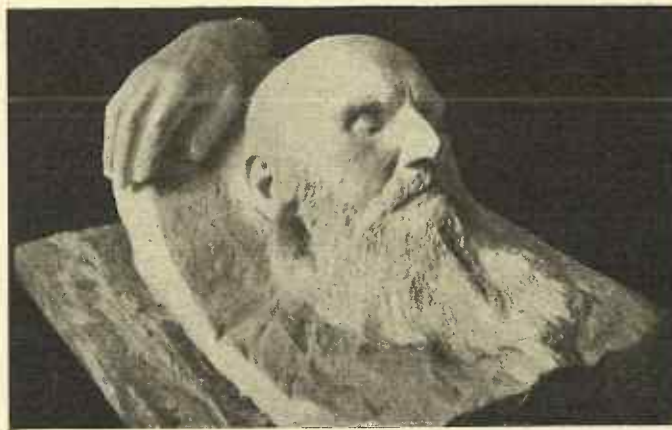
siese volk, want Tolstoj's werken werden veel gelezen, ondanks de tegenstand der regering, die dreigde met gevangenis en verbanning. Onder de Russiese jeugd uit intellektuele kringen ontstond een beweging die onder de naam: „Gang naar het volk” bekend stond. Honderden jongens en meisjes kleedden zich in boerendracht en trokken naar de boeren om hen te onderwijzen en de vrijheidsgedachte in hen tot ontwaken te brengen. Het aantal revolutionairen, die bewust de strijd aanboden tegen de absolutistische regering, werd daardoor steeds groter. En waar gevangenis, verbanning en dood iedere kritiek bedreigde, daar schoot het anarchisme krachtig op. Talrijke aanslagen zijn op Tsaar Alexander II gepleegd, tot hij er tenslotte het slachtoffer van werd. In die fel bewogen tijd van bom-aanslagen, spionage en de zwartste reactie schrijft Tolstoj zijn bekende artikel: *Wat te doen?* Hij erkent erin, dat de revolutionairen gedreven worden door hoge beginselen als zij de regering bestrijden. Hij acht het daartegenover begrijpelijk, dat die regering zich met harde middelen tracht te handhaven. En dan roept hij de strijdende partijen toe: „Er is voor alle mensen maar één wet: de stem van het geweten. Wij moeten elkaar als broeders liefhebben en niemand is gerechtigd, een ander van zijn vrijheid te beroven”. En in het vreselijke jaar 1905, als de mannen uit de dorpen worden gesleept om naar de slagvelden van Mandsjoerije te worden verbannen (Rusland voerde toen oorlog tegen Japan), als het volk in de steden, door hongersnood tot wanhoop gebracht, in oproer losbarst, dan voegt Tolstoj de regering toe: „De grondslag van elke regerende macht is het heil van het volk, dat aan die macht is toevertrouwd, te dienen”. De regering van Rusland voldoet niet aan die eis. „Gij meent”, roept Tolstoj haar toe „dat de oorzaak der opstanden daarin ligt dat er verscheidene onrustige en twistzieke mensen zijn, die het volk opruien? Als dat werkelijk de oorzaak was, zou een serie arrestaties voldoende zijn om alle

Afb. 5. Tolstoj als landarbeider (n. h. schilderij van Repine)

ontevredenheid weg te nemen. Doch sinds meer dan dertig jaar worden duizenden van zulke mensen gearresteerd, verbannen, terechtgesteld en de ontevredenheid neemt steeds toe. Bijna het hele Russiese volk is door de vrijheidsbeweging aangegrepen. De regering gaat niet met de pas ontwaakte behoeften van het volk mee, integendeel zij verwijderd er zich steeds verder van. De revolutionairen verlangen geen twist en geen strijd; zij wensen niets liever dan in liefde als broeders te leven. Wanneer nu onlusten ontstaan en wanneer U (de regering) kwaad toegevoegd wordt, dan geschiedt dit slechts, wijl ge een struikelblok zijt, waarvoor miljoenen mensen vrijheid en ontwikkeling moeten missen. Gij moet putten uit de bron van menschenliefde en de volkeren vrijheid en gelijkheid geven”.

Dat Tolstoj zulk een aanmaning niet werd ingepeperd kwam eensdeels omdat de Regering hem, door zijn grote populariteit, niet aandurfde. Doch ook heeft zij hem niet gevangen gezet omdat Tolstoj een individualist was, die machtsvorming onjuist achtte en zelfs in de dagen van de heftigste terreur zich tegen de geweldmaatregelen der nihilisten keerde. Met aandrang en volle overtuiging (heeft hij niet alles aan geofferd?) predikte hij: „De maatschappij zal beter worden als de enkeling beter wordt, als hij zich innerlijk verhoogt.” Daarmee sprak Tolstoj een waarheid uit, die ook door socialistten niet wordt teruggewezen. Troelstra's „arbeiders, socialiseert uzelf” spreekt dezelfde gedachte uit als Tolstoj's bovenvermelde woorden doen. Doch ze werden niet begrepen, konden niet aanvaard en begrepen worden door de kaste der Russiese heersers en de met hen in een strijd op leven en dood gewikkelde revolutionairen. Predik het evangelie tot de man, die een hongerige tijger vóór zich heeft... predik het evangelie aan de tijger zelf... Dat is een van de grote tragiese kanten van Tolstoj's leven en streven; zijn oproep om *mensen* te zijn was gericht tot opgejaagden, vervolgd en gemartelden, die zich de weelde van het menszijn niet konden veroorloven, neen, die uit de kracht van hun menszijn vochten tot ze levend of dood in de vergetelheid werden gesleurd.

Afbeelding 6. Geboortehuis van Tolstoj op Jasnaja Poljana

Afbeelding 7. Het masker van Tolstoj op zijn sterfbed

Bij een kleiner, een minder gave en een minder onbaatzuchtige figuur dan Tolstoj zou de afwijzing van alle geweld verdacht zijn geweest. Men zou in die prediking der naastenliefde zoethouderij hebben gezocht, wellicht verraad in dienst der Regering. Doch Tolstoj stond te hoog voor verdenking, wat hij schreef, waarvoor hij streed, dat was zijn diep-gewortelde overtuiging, waaraan hij zichzelf geheel ondergeschikt maakte. „Een beter volk dan het Russiese van tans heeft een Regering als de huidige niet meer nodig”, zei hij. „Het ei heeft zijn schaal nodig, zolang het kuiken nog niet is uitgebroed. Doch als het dier op eigen poten kan staan, dan is de schaal overbodig en wordt weg-geworpen”.

„Het volk” was bij Tolstoj de boerenstand. De industrie vond hij een ziekteverschijnsel, een etterbuil... ze moest verdwijnen, hoe eerder hoe liever. Tegenover de stad met haar fabrieken voerde hij het woord aan, waarmee Jean Jacques Rousseau de *Emile* opent: „Alles komt gaaf uit de handen van de Schepper, alles verzielt in 's mensen hand”. De oplossing van het sociale vraagstuk zag Tolstoj (typies Russies) in de ontwikkeling van de landbouw. De industrie produceert alleen onnodige dingen of schadelijke: tabak, jenever, opschik. Met zijn boeren wilde Tolstoj de organisatie van een vrije arbeidersgemeenschap tot stand brengen en in zoverre heeft hij mede het kommunisme voorbereid en kon het huidige Rusland hem als een wegbereider eren. Temeer waar Tolstoj's propaganda in de richting der arbeidsgemeenschappen niet zonder resultaat bleef. Zijn goedkope propaganda-geschriften van deze idee doorkruisten het land. Er ontstond zelfs een sekte, waarvan de leden Tolstoj ojetz genoemd werden en wier doel was, arbeidsgemeenschappen te stichten.

De Regering werd er bang voor, doch zij durfde de grote leider niet aan. Wel stond hij voortdurend onder

politietoezicht en geen buitenlands boek werd hem toegezonden of het was door de handen van de Censor gegaan. Ook de officiële Russiese kerk, de Grieks-Orthodoxe, waarvan de Tsaar het hoofd was, verketterde hem en zijn aanhangers als anti-kristelik. Dit odium werd opgelegd aan een figuur als Tolstoj, die leerde: „het werkelijk welzijn van de mens ligt in de uitvoering van Gods wil! En God's wil bestaat daarin dat de mensen elkaar liefhebben, De vermeerdering van deze liefde voert de mens tot steeds groter welzijn..”

Over het tragies einde van Tolstoj's leven sprak ik reeds. Het was de zelf-gekozen konsekwentie van zijn overtuiging. In *Opstanding*, waar de figuur van de officier Nekliedof ongetwijfeld Tolstoj zelf verbeeldt, had hij al op die konsekwentie gewezen. Doch alleen de allergrootsten zijn in staat om ze voor zichzelf te aanvaarden, wat het ook kosten moet. Tolstoj heeft die kracht gehad, na een wanhopige, bittere strijd, die de eindelijk genomen beslissing te dierbaarder maakt. Hij is alleen gegaan in de woestijn (om met Multatuli te spreken), hij heeft zijn huis en zijn verwanten terug-gewezen voor zijn ideaal, gelijk ook van Jezus wordt verhaald. Zijn leven is één worsteling geweest om „het geheim van het menselijk geluk” te vinden, het te brengen aan allen. Geheel zijn machtige wil en zijn groot kunstenaarschap heeft hij daartoe ingezet. En zonder aarzelen is hij verder gegaan op de weg van zijn ideaal, óók toen die weg hem voerde tot de naakte eenzaamheid.... Ziehier een wel zeer zeldzame heldenmoed. We zullen goed doen die te eren en lief te hebben. Vooral nu het begrip *heldenmoed* is ontviid en ontluisterd door het in verband te brengen met allerlei vormen van moord, kunnen wij niet duidelijk genoeg zien, dat de ware heldhaftigheid gelegen is in trouw aan de verworven idealen. Laat Tolstoj ons daarbij een bezielend voorbeeld zijn.

LANDBOUWINDUSTRIEËN

IETS OVER DE AARDAPPELMEELINDUSTRIE

IN NEDERLAND, DOOR H. OOSTERHUIS

II.

Als in September en Oktober, de herfstwind felle regenvlagen over het veld zwiept, met afwisselend, stemmig herfstweer, wemelt het op de aardappelvelden van mannen, vrouwen en kinderen. Tere vingertjes en grove handen delven, ontelbaar, de aardappelen uit de grauwe kuilen. Honderden pramen en tjalkjes vervoeren langs een net van kanalen en wijken, de aardappelen naar de fabrieken. Ziedaar een beeld van de Groninger en Drentse veenkoloniën, waar in de Landbouw de aardappelteelt een der hoofdbronnen van bestaan is. Duizenden hektars moeten gerooid worden; honderdduizenden hektoliters naar de fabrieken vervoerd.

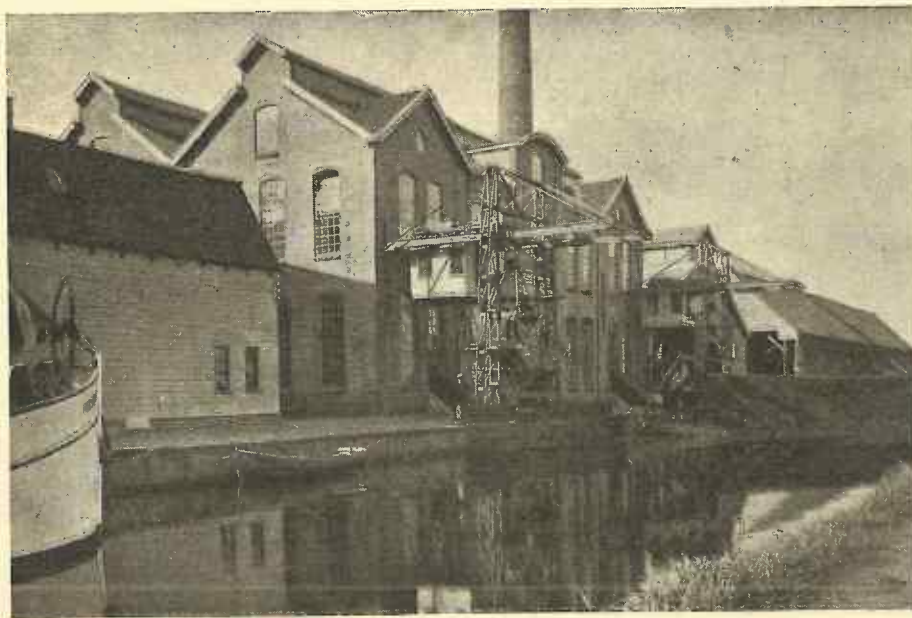
En de Amerikaan F. Drake, heeft niet kunnen vermoeden, dat de door hem in 1585 van Amerika naar Europa meegebrachte aardappelknollen, zich enige eeuwen later, tot zo'n belangrijk volksvoedsel en grondstof voor industrieële doeleinden zouden ontwikkelen. Want de aardappelmeelindustrie is de belangrijkste tak van landbouwnijverheid in Nederland.

Halverwege de 18e eeuw werd in 't Noorden van ons land met de aardappelteelt begonnen. Het doel was, te voorzien in de voedselbehoefte van mens en dier. Het menselijk vernuft evenwel ontdekte, dat van aardappelen ook *moutwijn*, dat is een soort brandewijn, kon worden bereid. Omstreeks 1800 stichtte men moutwijnstokerijen, die in plaats van graan, aardappelen als grondstof verwerkten. 100 jaar geleden waren te Veendam nog een tiental moutwijn-stokerijen in werking.

Een nuttiger ontdekking van het menselijk vernuft was de bereiding van *meel* uit aardappelen. De aardappel is weliswaar zeer waterrijk (ongeveer 75%) maar bevat toch ook nuttige bestanddelen. Het belangrijkste vormt het zetmeel, dat in kleine sellen in de aard-

appel aanwezig is. Het zetmeelgehalte van aardappelen varieert van 16 tot 22%. Om dit zetmeel gaat het in de aardappelmeelfabrikage. Na uitgebreide onderzoeken werd tot de fabrikage van aardappelmeel overgegaan. In Duitsland, waar men ten aanzien van velerlei technische uitvindingen en toepassingen vooraan stond, werd (te Mannheim) het eerste fabriekje gebouwd. De eerste stichting in ons land, die wij de naam aardappelmeelfabriekje mogen geven, was die van de Amsterdamse industrieel J. A. Boon. Deze fabrikant bouwde in 1840 een fabriek te Muntendam, in ruime mate door grondstoffen en brandstoffen omgeven. Dit was het voordeel boven de reeds eerder gestichte soortgelijke bedrijven te Gouda en Oosterbeek. Groningen is eigenlijk de bakermat van de aardappelmeelindustrie in Nederland. Nevens overvloed aan grondstoffen was voor de ontwikkeling van betekenis een wijziging in het ekonomies leven in de provincie Groningen. De reders en zeekapiteins, die tengevolge van het in verval geraakte zeilscheepvaartbedrijf een ander terrein voor hun geldelijke operaties nodig hadden, interesseerden zich voor de bouw van aardappelmeel- en strokartonfabrieken. Energieke figuren als Willem Albert Scholten en naderhand de Duintjers, Wilkens, Meijhuizens Van Linge's etc. werden de grondvesters van deze omvangrijke industrie. Arbeiders, geschikt voor fabriekmatige arbeid, kwamen van de werven eveneens in voldoende mate vrij. Willem Albert Scholten, de pionier voor de Groninger industrie, bouwde in 1842 aan het Foxholstermeer bij Hoogezand een fabriek. Het toeval wilde, dat hij daar geschikt schoon water vond, onmisbaar voor de meelbereiding. Dit was de tweede aardappelmeelfabriek in 't noorden van ons land.

Acht jaren was het paard de drijfkracht van dit bedrijfje. Het ging de stichters niet voor de wind, want

Afb. 1 „Twee Provinciën” Stadskanaal (voorzijde). De grootste aardappelmeelfabriek van Europa. Op de voorgrond twee elevatoren waarmee de aardappelen uit de schepen naar de waskuip worden gevoerd.

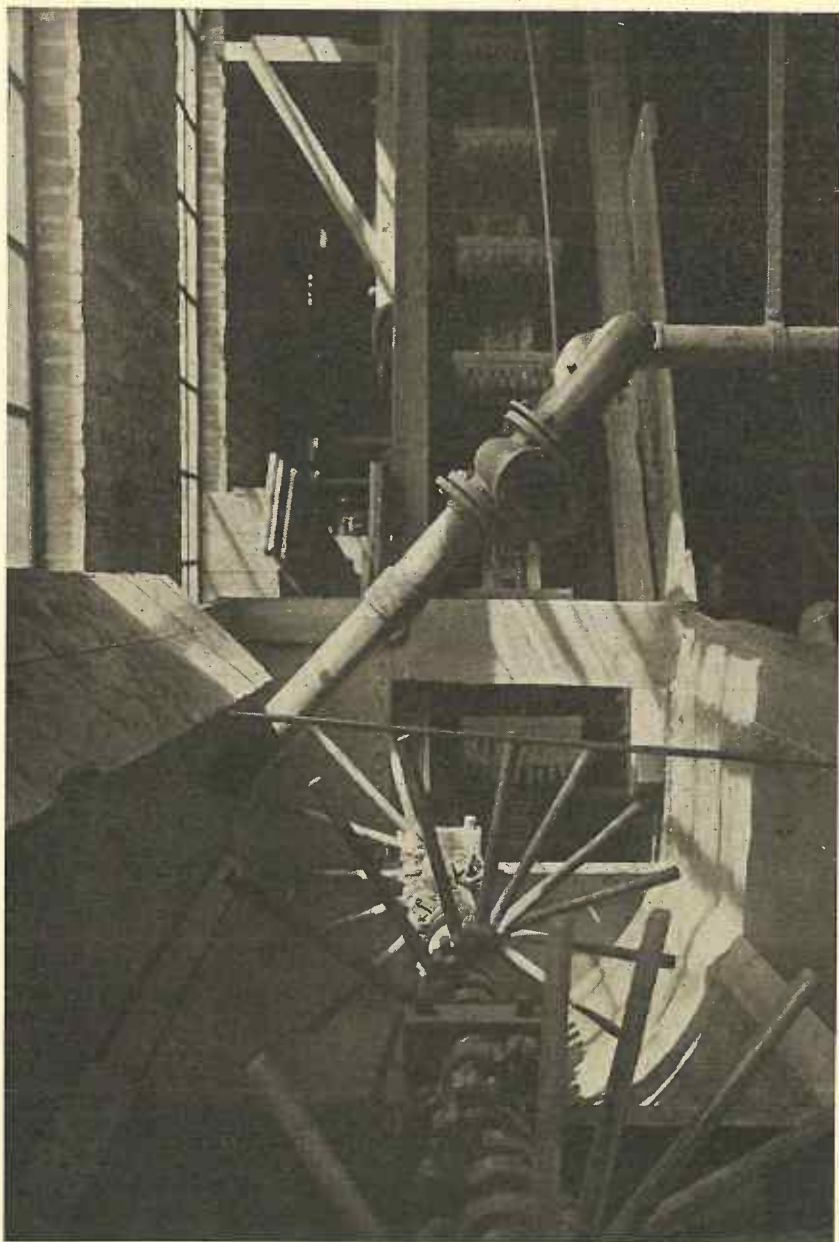
de fabriek van J. A. Boon, kon het ondanks de geldelijke steun van koning Willem II, niet bolwerken.

W. A. Scholten streed met afwisselend sukses en tenslotte slaagde hij er in, zijn naam, aan een zestal aardappelmeelfabrieken te verbinden.

Wat de geschiedenis ons vermeldt van het lot der arbeiders uit die dagen stemt veel overeen, met dat der arbeiders uit de aardewerkfabrieken van Maastricht en de Twentse textielnijverheid.

In 1844 werd te Leeuwarden een soortgelijke onderneming gesticht, die zich echter later meer bezig hield met de stroopfabrikage. De Belgiese fabrikant Dutalis probeerde het in 1858 ook in Groningen maar hij moest zijn bedrijf later aan de firma W. A. Scholten verkopen. Inmiddels waren de voorwaarden voor een geleidelijke ontwikkeling gunstiger geworden. De voortschrijdende techniek verdreef het paard en de machines werden geperfectioneerd. De stichting van fabrieken nam hand over hand toe, en in 1870 waren reeds 13 fabrieken opgericht. Daarvan hadden drie door gebrekkige leiding en uithoudingsvermogen de geest gegeven.

In de jaren 1860-1893 werden 23 fabrieken gebouwd. Veendam werd het centrum. De namen der firma's Scholten, Duintjer, Wilkens, Meijhuizen, Van Linge, Everts e.a. zijn daarmee onafscheidelijk aan de aardappelmeelindustrie verbonden. Tot omstreeks 1900 beheersten deze firma's het gehele aardappelmeelbedrijf. De wijze echter, waarop de fabrikanten zich van grondstoffen voorzagen, had niet de onverdeelde instemming der landbouwers, de leveransiers der grondstoffen. De boeren waren van mening, dat zij door de fabrikanten zo'n beetje werden gebrandschat. De prijs der aardappelen werd nog al eenzijdig en willekeurig door de fabrikanten vastgesteld en 't gevolg was ontstemming en strijd om hoger prijzen, waarbij de boeren het loodje legden. Kenschetsend voor de toestand van die tijd is één door een Veendammer landbouwvereniging uitgeschreven prijsvraag, die luidde: „Welk middel kan er worden uitgedacht, dat doeltreffend is, om de coalitie van aardappelmeelfabrikanten ten opzichte van het onderling vaststellen der prijzen te breken.”

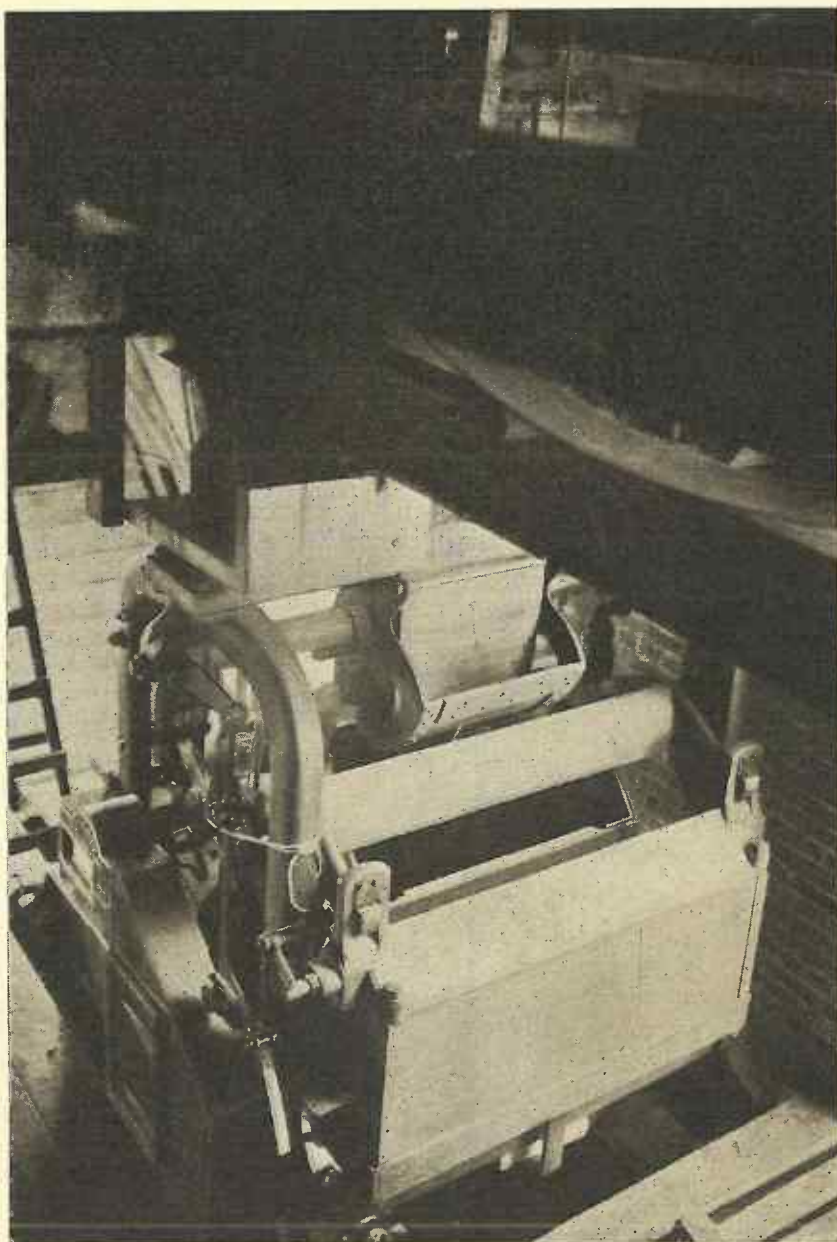

Afbeelding 2. Waskuip. Hierin worden de aardappelengereinigd. Het daarin bevestigde „ronsel” drijft tezamen met stromend water, de aardappelen naar de aan 't eind der kuip bevestigde transporteur.

De fabrikanten die het gevaar zagen opkomen probeerden de stijgende ontstemming te bezweren, door de aardappelen niet alleen per hektoliter maar mede naar het zetmeelgehalte te kopen. Een volgende veel verderstrekkende konsessie der fabrikanten was de regeling van levering van aardappelen op z.g. partisipatie-kontrakten. De leveransiers moesten een verplichte hoeveelheid aardappelen leveren. Daarvoor werd vóór de levering een vaste prijs bepaald. Bovendien deelden de leveransiers in een deel van de zuivere winst, door de onderneming gemaakt. Tenslotte namen ook deze maatregelen de diepgewortelde ontevredenheid niet weg. Overal groeide bij de boeren het besef „Wij moeten onze aardappelen in eigen fabrieken vermalen.” De boeren pasten het „Verenigt U!” toe en in 1898 volgde de oprichting van de eerste koöperatieve aardappelmeelfabriek. Men bouwde de fabriek te Burgercompagnie-Veendam en doopte haar „De Eersteling.” Spoedig volgde, aangelokt door de gunstige resultaten, de stichting van meer koöperatieve fabrieken. Van 1893 tot 1914 werden een 20 tal koöperatieve

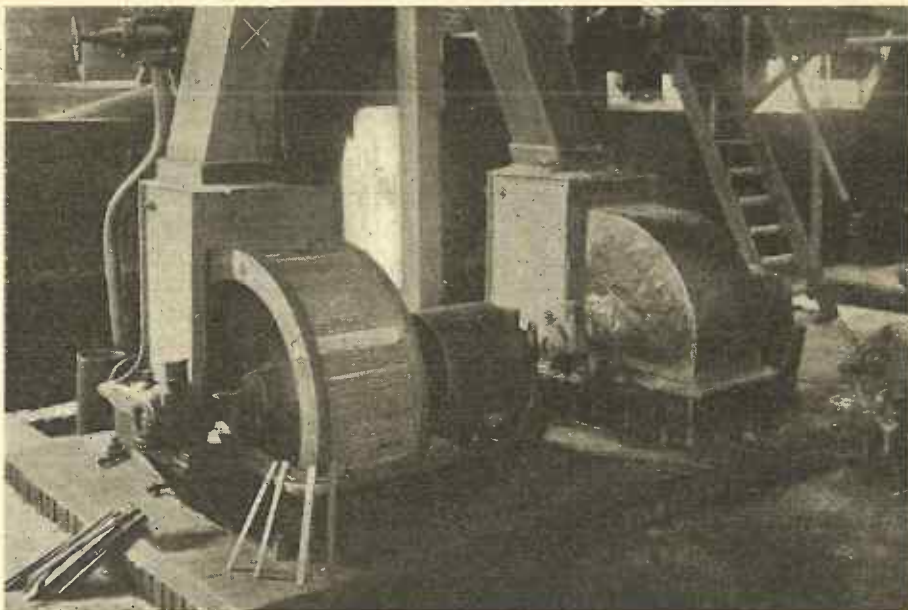
fabrieken opgericht. Met deze ontwikkeling heeft de koöperatieve gedachte onder de landbouwers voor goed ingang gevonden en er is vandaag wel haast geen landbouwer of hij levert zijn aardappelen, zo goed als zijn suikerbieten en zijn stro op aandelen aan *zijn* fabriek. Men onderscheidt in het spraakgebruik de beide delen der aardappelmeelindustrie in koöperatieve en spekulatieve fabrieken. Het koöperatieve deel is tans verreweg het belangrijkste. Insiders zeggen dat de spekulatieve industrie als zodanig ten doode is gedoemd. Met de nevenbedrijven, het produceren van dextrine, stroop, sago, etc. houdt men de bedrijven gaande. De spekulatieve fabrieken beschikken niet, zoals de koöperatieve, over de grondstoffen. De eerste moeten de aardappelen verkrijgen uit de handel, die er alleen komt als er overvloed is. Uit het volgende blijkt de positie van beide delen der aardappelmeelindustrie. De tans nog werkende vijf spekulatieve fabrieken hebben een totaal weekcapaciteit van ± 356.000 H.L. of $356.000 \times 61 \text{ Kg.} = 21.716.000 \text{ Kg.}$

De maalkampagne aan de aardappelmeelfabrieken

Afb. 3 Weegmachine. Dit apparaat controleert van elke leveransier het aangevoerde kwantum aardappelen. Bovendien worden de aardappelen naar het zetmeelgehalte gewogen. Dit geschiedt als volgt: Men weegt 5 K.g. aardappelen in schoon water. Het dan te constateren gewicht, hetwelk varieert van 375 tot 475 gr. is het zetmeelgehalte. De variatie in gewicht is een gevolg van weersomstandigheden, waaronder de aardappel is opgegroeid en van de soort. Elke leveransier krijgt op de grondslag van 61 K.g. naar 't zetmeelgehalte zijn produkt betaald.

Afbeelding 4 Maalderij. De maal- of rasp-machines raspen de aardappelen fijn. Aan de mantelkant van de hier zichtbare rollen, zitten zaagjes. In werking zijnde wordt deze machine gedekt met een trommel. De hier tot raspsel verwerkte „piepers” worden in water meegevoerd naar de uitwasapparaten. (Burstenmachines).

duurt als regel 13 weken. De campagne aan de spekulatieve fabrieken duurde in 1927 gemiddeld drie weken, waarin 64.932.209 K.G. aardappelen werden vermalen.

De tans werkende 19 koöperatieve fabrieken hebben een totaal weekkapasiteit van ± 865.000 H.L.

Totaal kapasiteit per week in K.G. 52.765.000. Deze wordt de laatste jaren voortdurend opgevoerd. In de najaarscampagne 1927 verwerkten deze fabrieken gezamenlijk 551.676.299 K.G. aardappelen, of bijna negen maal de produktie van de spekulatieve fabrieken.

Wij merken reeds op dat aardappelen slechts een gering deel zetmeel tegenover een groot deel water bevatten. Men neemt in 't algemeen aan, dat uit één H.L. aardappelen van 61 Kg., ongeveer 11 Kg. meel behouden blijft. Voor de produktie van 1 Kg. meel zijn dus nodig 5.5 Kg. aardappelen.

Aan de hand van deze siffrs en gegevens was dus in 1927 de produktie van aardappelmeel totaal 112.110 ton, waarvan de koöperatieve fabrieken 101.030 ton

fabriseerden. Ziedaar voldoende belicht de ontwikkeling van beide takken van dit bedrijf.

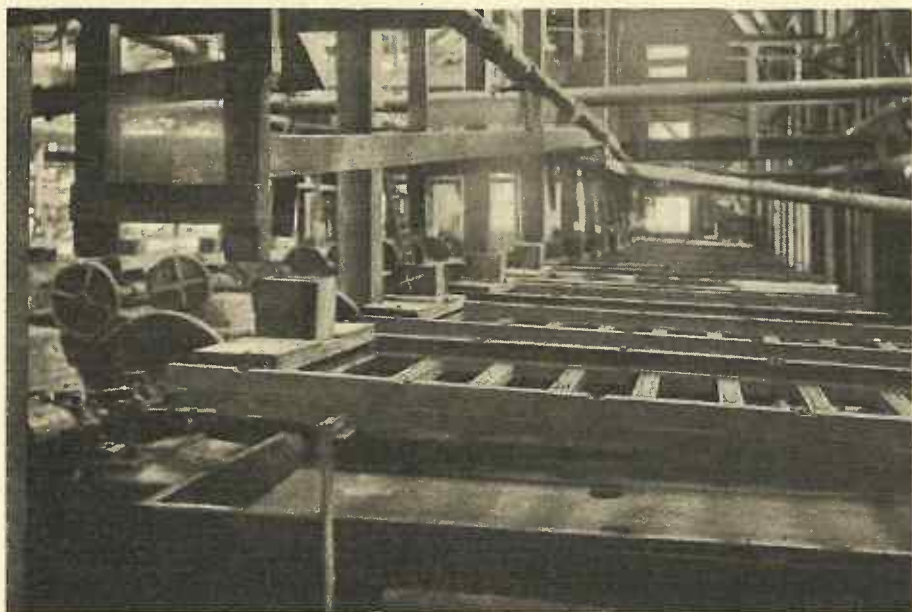
Demacht en het aanzien der koöperatieve fabrieken is nog meer gestegen door de stichting van het aardappelmeel-verkoopburo. Deze instelling, het „Avebe” regelt de verkoop van het meel. Daardoor hebben de fabrikanten een niet te onderschatten invloed op de verkoop van het meel. Onderlinge konkurrentie is uitgesloten.

Deze trustvorming strekt zich nog verder uit. Het „Avebe” bemoeit zich met de verbetering van het produkt, de perfektionering der fabrieken en de aankoop van allerlei hulpstoffen. Ook de arbeidsvoorwaarden hebben de „aandacht” van het „Avebe.”

Gelijke tred met de ontwikkeling van het aardappelmeelbedrijf hield de aardappelteelt. Het kausaal verband ligt voor de hand. In 1851 omvatte in Groningen de bebouw van aardappelen 5860 H.A. De gemiddelde opbrengst per H.A. was 146 H.L. In 1922 werden in Groningen en Drente voor aardappel-

Afb. 5 Uitwasapparaat. In deze machine worden de twee bestanddelen van het raspsel (vezel en meel) zo veel als nog mogelijk is van elkaar gescheiden. De hier zichtbare borstels wrijven de fijne meelcellen stuk. Het meel gaat door een onder in dit apparaat liggende fijne zeef. De vezels worden er op het eind uitgedreven. Als deze machine in werking is, is zij omsloten door een trommel, waarin het apparaat al draaiende om een as, zijn taak verricht.

Afb. 6 Zeverij. Van de uitwasapparaten, wordt het in water meegevoerde meel, door zware pompen naar de „zeverij” gevoerd. Verschillende soorten zeven zijn in werking om het meel van vuil en vezels te zuiveren. Op elke zeef gebruikt men ramen waarop zijdedoek is gespannen. Dit zijdedoek laat het zuivere meel door en de rest loopt er aan 't eind af. In deze fabriek zijn een paar honderd zeven in vol bedrijf in werking.

meelfabrieken bebouwd: 48.497 H.A. Dat jaar was de gemiddelde opbrengst 364 H.L. per H.A. De bebouwde oppervlakte is zesmaal gestegen en de opbrengst per H.A. anderhalf maal. De verbouw breidt zich meer en meer uit, doordat steeds meer gronden in kultuur worden gebracht.

Voor de landbouw was het tot bloei komen van dit bedrijf een bron van welvaart. In het bijzonder geldt dit voor de landbouw op de veenkoloniale gronden.

Van de totaalproduktie aan meel gaat ongeveer $\frac{3}{4}$ gedeelte naar het buitenland. De voornaamste landen waarheen in 1927 geëxporteerd werd, waren Duitsland, Italië, Amerika, Engeland, België, Frankrijk, Spanje. De totaaluitvoer was 96.913 ton tot een waarde van f 18.601.000.—. De prijs van een baal meel van 100 Kg. varieert de laatste jaren van f 16.— tot f 19.—.

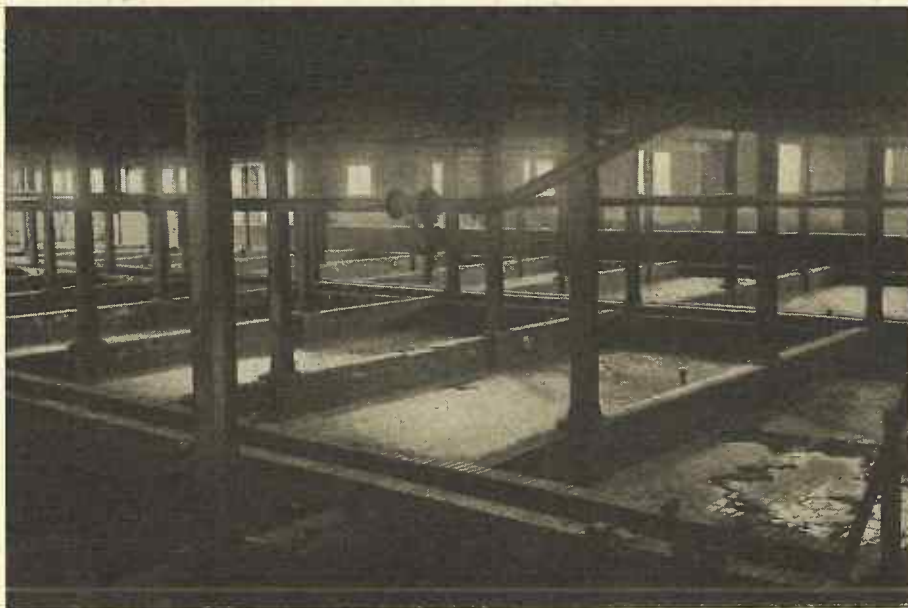
Aardappelmeel wordt voor verschillende doeleinden gebruikt en de scheikundigen zijn op de laboratoria der fabrieken nog voortdurend bezig het nut

van aardappelmeel tot de grootst mogelijke hoogte op te voeren.

In papier- en kartonfabrieken dient het meel als plakmiddel. In de textiel fabrieken wordt het geprepareerde meel gebruikt voor het sterken van de garens. In de nevenbedrijven aan de spekulatieve fabrieken verbonden, verwerkt men een deel van het meel tot dextrine waarvan verder kleefstof wordt gemaakt. Voorts fabriseren enige firma's stroop en sago en puddingpoeders. Vermiselli en makaroni worden eveneens van dit meel bereid.

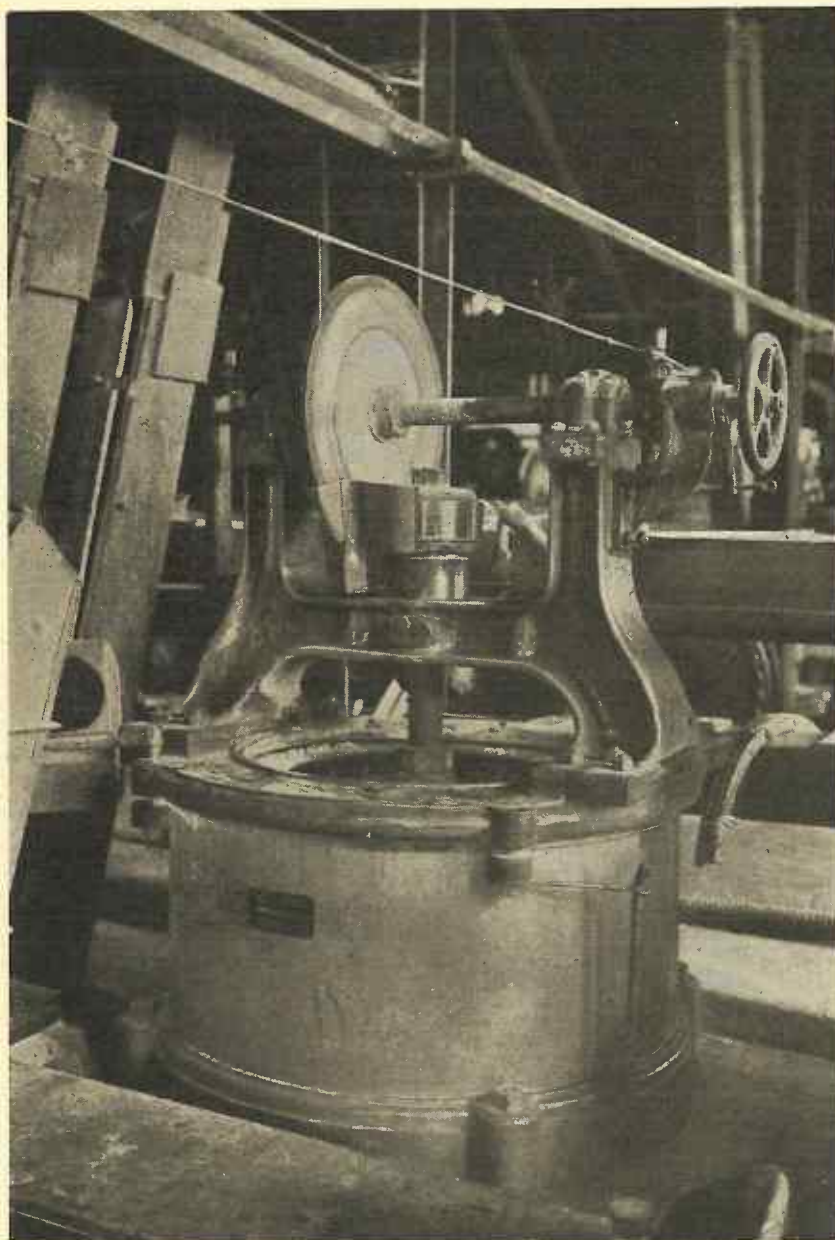
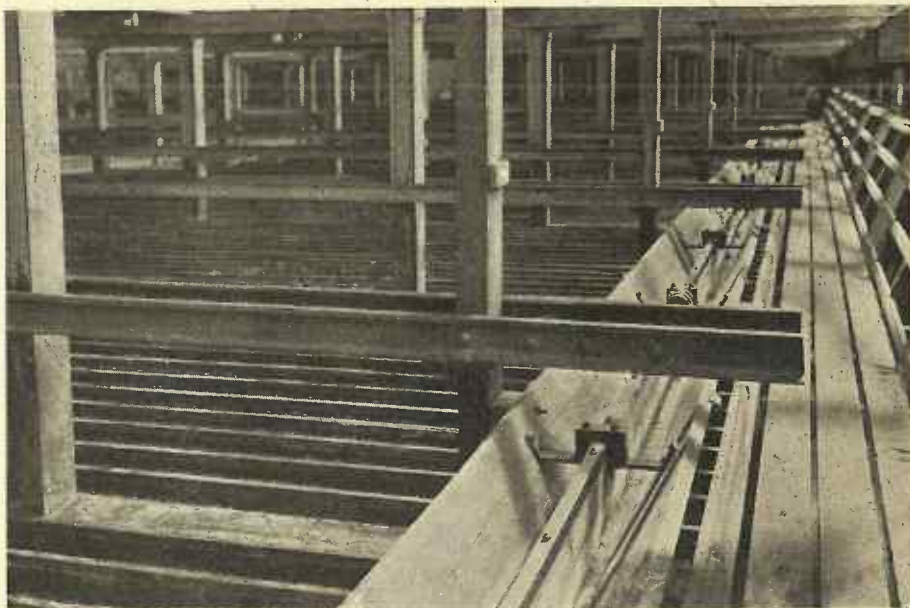
Niet alleen in Nederland, maar ook daar buiten, in 't bijzonder in Duitsland en Polen fabriceert men aardappelmeel. Het blijft evenwel als regel binnen de grenzen van deze staten. Nederland is zowat het enige exporterende land.

In 1919 werkten in de kampanje in deze industrie 3066 arbeiders. Door verbetering der machines is dit aantal de laatste tien jaren met honderden gedaald. Mede door deze perfektionering is het aardappel-

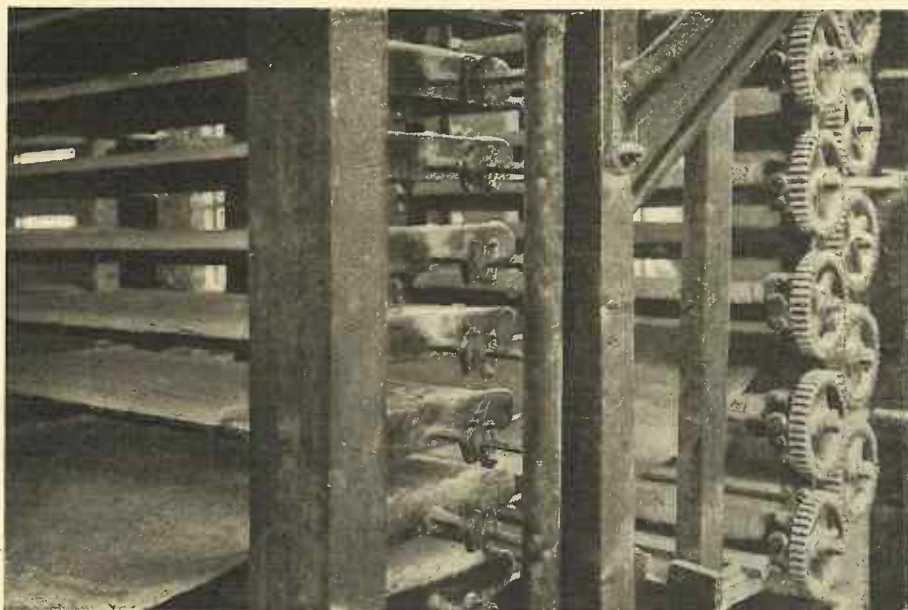

Afbeelding 7 Slemptafels en Slempbakken. Voor 't zuiveren van het meel gebruikt men slempbakken en slemptafels. Beide afdelingen in deze bedrijven beslaan een grote oppervlakte.

Afbeelding 8. Vervolg tekst afb. 7. Hier wordt het meel in water meegevoerd, geslemt. Door goten en bakken lopende zakt het zware meel en vuil en vezels drijven met het water weg en worden door goten afgevoerd.

Afbeelding 9 Centrifuge's. Nadat het in water meegevoerde meel, uitwasapparaten, zeven, slemp tafels en slempbakken is gepasseerd, wordt het door pompen naar de centrifuges gebracht. Deze foto toont ons een van de 18 centrifuges in meergenoemde fabriek. Alles werkt hier automatisch. Het „meelwater” laat men in de centrifuge lopen. Door het aan de zijwand gespannen katoen en het draaien der centrifuge wordt het water van het meel gescheiden. De razende snelheid, waarmee de centrifuges draaien, heeft tot gevolg, dat het meel als een koek aan de zijwand vastzet. Vandaar wordt het automatisch losgewerkt en omhoog gevoerd naar de „Drögerij.”

Afbeelding 10 Drogerij. Dit is altans een klein stukje van de meeldrogerij. Over met stoom gevulde trommels lopen doeken. Op deze „lopende band” wordt het meel meegevoerd totdat het vocht, behoudens een klein perscentage, is verwijderd. Deze foto is genomen toen het bedrijf niet in werking was en de lezer moet wat er aan ontbreekt, maar met enige fantasie erbij denken.

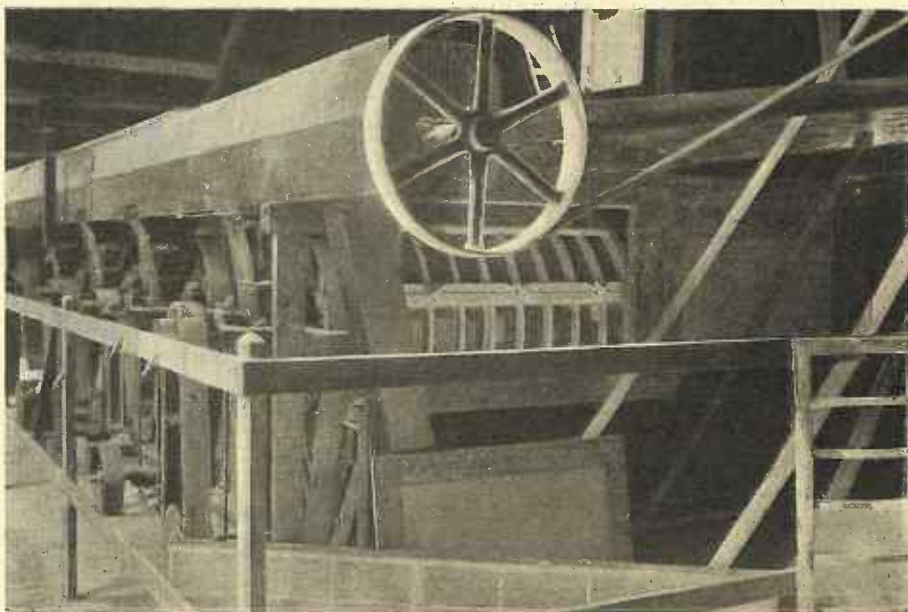
meelbedrijf grotendeels seizoenbedrijf geworden.

Gedurende de aardappelmeel-kampanje, worden de aardappelen zodanig gemalen, dat vrijwel al het meel in eens van de vezels wordt gescheiden. De z.g. vezelkampanje, die men vroeger had, behoort zo goed als tot het verleden.

Dat deze industrie grote schommelingen op de arbeidsmarkt veroorzaakt, ligt voor de hand. Bijvoorbeeld een fabriek als de „Westerwolde” te Veerle heeft in de 13 kampanjeweken 100 arbeiders en de overige tijd van 't jaar 30 à 35 arbeiders in dienst.

De arbeidsvoorwaarden in de aardappelmeelindustrie zijn slecht. De lonen varieëren van gemiddeld f17.— tot f 21.— per week. De werkgeversvereniging past de volgende taktiek toe. Tegen één Mei, als het de werkgevers weinig kan schelen of de fabrieken werken en de arbeiders bij honderden in de werkverschaffingen werken, wordt de arbeiders een individueel kontrakt aangeboden. Daarin worden de lonen door 't fabrieksbestuur gedikteerd en de arbeider wordt aangekon-

digd, dat hij, zonder dat er valt te praten het kontrakt moet tekenen. Wie weigert te tekenen, is met één Mei ontslagen. Het kontrakt met slechte arbeidsvoorwaarden, moge geen zedelijke waarde hebben, formeel is het door de advokaten der werkgevers wel zo goed samengesteld, dat de arbeiders in de kwetsbare kampanjetijd geen vin verroeren kunnen. Op de duur zijn botsingen onvermijdelijk en reeds deze herfstkampanje hebben de arbeiders, hier en daar met goed gevolg, een greep naar betere arbeidsvoorwaarden gedaan. De geest der boeren heerst alom in deze industrie en gemakkelijk gaat het dus niet. Wij willen 't hierbij laten en hopen een enigszins overzichtelijk beeld te hebben gegeven dezer oudste tak van landbouwindustrieën in ons land.

Afbeelding 11 Builerij. Hier loopt het meel door trommels, waarin zeer fijne zijde is gespannen. Deze bewerking heeft tot gevolg, dat het meel in volkomen zuivere staat voor verpakking en verzending gereed is.

IN DEN MORGEN

DOOR F. LASSCHE

Wij gaan in den morgen
Met open gezichten;
Gerezen uit zorgen
Onze oogen vèr lichten —
Wij weten in dompige en
Triestige stegen
Toch achter dit alles
Den zingenden zegen.

Wij weten de zon
En wij weten de gaarde,
De murmlende bron
En de wijd bloeiende aarde,
De spieglende krekken,
De zangrige beken
Die immerdoor spreken
Het lied, dat won.

Wij trekken door straten
Bij zangerig fluiten —
Wij zien de gelaten
Vaak schuw achter ruiten
Wegduiken, maar wachten
Met stralend gezicht
Hem, die in de machten
Van 't duister nog ligt.

Wij weten de stranden,
De zonnige wei'en,
De welige landen
Die vrucht doen gedijen.
Wij weten de wolken
Die zeilende gaan, —
De wielende kolken
Van 't menschlijk bestaan.

Maar wij hebben de zon
En den lach in onze oogen,
Diep in ons de bron
Van het ritmisch vermogen
Om open te zingen
Wat droomerig staat,
Tot verten te dringen
Door 't woord dat is daad.

Wij gaan bij het dagen
Langs glorende paden;
Wij weten van klagen
Niet meer, kameraden!
De jong-vrije wind
Waait 't al-eigenste bloot
En vindt ons als kind
En als sterke genoot!

7^e JAARG. No 4
DESEMBER 1928.

OPGANG

DRIEMAANDELIJKS JEUGDTYDSCHRIFT
VOOR KUNST, WETENSCHAP EN
ARBEIDERSBEWEGING — REDAKTEUR
KOOS VORRINK

UITGAVE ARBEIDERS-JEUGD-CENTRALE
AMSTERDAM-REDAKTIE EN ADMINISTRATIE
REGULIERGRACHT 78 · TELEF. 30591 // 30691

INHOUD VAN DIT NUMMER

Over smaak en inzicht, door	Pau van Hell-Wijnman
De beetwortelindustrie, door	H. Oosterhuis
Adam, gedicht van	Piet Jansen
De Rietsuikerkultuur in Nederlands-Indië, door	J. L. Vleming

WIJ BRENGEN ONZE ABONNEES MET DIT LAATSTE NUMMER VAN DE ZEVENDE JAARGANG EEN HOUTSNEDE VAN DE BEELDHOUWER REMIENS ALS BIJLAGE. MOGE DIT DOOR HEN BESCHOUWD WORDEN ALS EEN WAARDEVOLLE VERGOEDING VOOR HET TE LAAT VERSCHIJNEN VAN DIT NUMMER

BERICHT AAN DE ABONNEES

1. Wij verzoeken dringend alle klachten omtrent bezorging regelrecht aan ons kantoor te richten, daar wij anders niet voor onderzoek en verbetering kunnen instaan
2. Wij wijzen in antwoord op sommige klachten van abonnees over het in het algemeen te laat verschijnen van ons blad erop, dat de exploitatie van „OPGANG”, in verband met de buiten elke verhouding lage prijs, steeds aan allerlei stagnatie onderhevig is. Ons inziens voor een algemeen cultureel tijdschrift, dat geen nieuwsblad wenst te zijn, geen bezwaar. Wij hopen en vertrouwen dat de abonnees met deze verklaring gerustgesteld zijn

LEZERS EN LEZERESEN VAN OPGANG
BEWAART ONS TIJDSCHRIFT ZUINIG - ZORGT DAT HET NIET
SCHERT OF VLEKT. AAN HET EINDE VAN HET JAAR VOOR—
MEN DE VIER AFLEVERINGEN EEN PRACHTIG BOEK, WAARIN
GE MET GROOT GENOEGEN TELKEN'S WEER ZULT LEZEN EN
PLATEN KYKEN! —MAAKT PROPAGANDA VOOR OPGANG!

DRIEMAANDELIKS JEUGDTIJDSCHRIFT VOOR KUNST - WETENSCHAP EN
ARBEIDERSBEWEGING - ONDER REDAKTIE VAN KOOS VORRINK

UITGAVE ARBEIDERS-JEUGD-CENTRALE
ABONNEMENT F 1.50 P. JAAR LOSSE NUMMERS 50 CT

REDAKTIE EN ADMINISTR.: AMSTERDAM
REGULIERSGRACHT 78^{II} TEL. 30691 POSTGIRO 54638

OVER SMAAK EN INZICHT

DOOR PAU VAN HELL-WIJNMAN

Men zegt al gauw: over smaak valt niet te twisten — en dat is zo. Als iemand niet van tomaten houdt en alleen van de lucht al wees wordt; als een tweede zich niet thuis voelt in een omgeving met vrolijke, bonte kleuren, maar een kamer verkiest in rustige, gedekte tinten; als een ander het schokkende ritme van moderne muziek eenvoudig niet horen kan en alleen geniet van vloeiende melodieën; als nog een volgende een bepaalde geur walgelijk vindt en iemand anders zegt ervan: zalig! dan hebben wij met de desbetreffende personen hier niet over te twisten, er niet eens over te redeneren. Zo een persoonlijke voorkeur of tegenzin heeft een onbe- „twist”baar recht van bestaan, het zou dwaas zijn als de hebbers ervan elkaar wederkerig gingen beschuldigen van géén of van slèchte smaak. Wij hebben deze verschillende afkeren en voorliefden te aanvaarden en vooral niet met een gevoel van superioriteit of van wrevel te staan tegenover mensen, die niet dezelfde smaak hebben als wij zelf. Wat een- tonig zou het zijn, wanneer iedereen dezelfde smaak had!

Waar deze smaak in wortelt zullen wij hier niet nagaan; de omgeving waarin men is opgevoed en vroeg aan- gebrachte gewoonten spelen er even- goed een rol in als eigen karakter en temperament.

Maar wij vergissen ons dikwijls en noemen een kwestie van *smaak* wat veeleer een kwestie van *inzicht* is. En hier is wel degelijk, zoal niet over te twisten, dan toch over te redeneren. Door nadenken en redeneren, door zichzelf en anderen te raadplegen, kan een verkeerd inzicht ten goede ver- anderen, kan een goed inzicht worden versterkt.

Bijvoorbeeld je bezoekt een ten- toonstelling van het werk van leer- lingen van een ambachtsschool. Tot de eerste dingen die je ziet, behoren

zeer bewerkelijke marmerschilderingen op hout. Je bewondert de grote vaardigheid, de nauwkeurigheid waarmee de aderen zijn nagebootst in verschillende marmerkleuren. Je vindt 't prachtig, net echt!

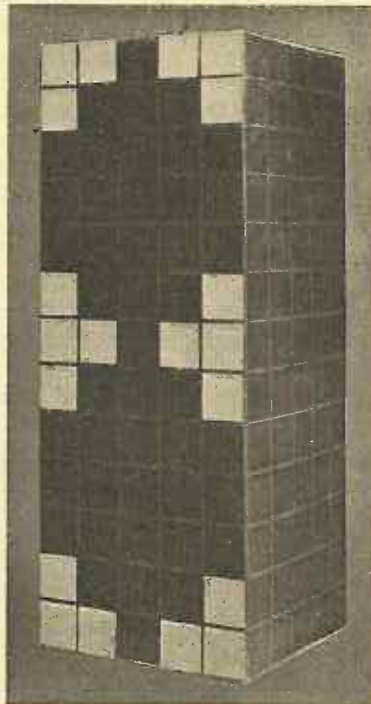
Een poosje later denk je er nog eens aan terug, mis- schien bij gelegenheid dat je ergens in een gang het marmer ziet aangevuld met een stuk houtmarmer. Je kijkt eens goed, je strijkt met de hand over beide, je gaat ze eens met elkaar vergelijken. En het nagemaakte marmer legt 't lelik af, het haalt niet bij het echtel!

Dan denk je: waarom maken ze 't eigenlijk na?

Ja, waarom? Omdat er mensen zijn, die het echte marmer niet betalen kunnen en dan maar iets nemen wat er op lijkt; hetgeen aan hun huis voor de opper- vlakkige beschouwer een aanzien van luxe, aan hen zelf een schijn van welgesteldheid geeft. De kleine man wil de rijke nadoen; hij wrijft in zijn handen bij zijn armelijk surrogaat en merkt niet dat hij er zich door vernedert.

Het moeilijke houtmarmeren werd dus als een speciaal vak op de am- bachtsscholen ingevoerd om aan de begeerte naar *schijn* te voldoen. Zo ook het namaken van de kleur en de fijnere nerf der duurdere houtsoorten op vurenhout.

Het is een eigenaardige eigenschap van de mensen, om wanneer zij het duurdere niet kopen kunnen, zij er zich liever een imitatie van proberen aan te schaffen dan het goedkopere materiaal te nemen, dat wel voor hen bereikbaar is. Terwijl imitatie toch uit de *aard van de zaak* altijd minder- waardig en lelik is en daarentegen goedkoop materiaal heel goed en mooi kan zijn. Goedkoop betekent niet: lelik; duur betekent niet: mooi! Goedkoop betekent: overvloedige grondstof, gemakkelijke produktie; duur betekent: schaarse grondstof, moeilijke produktie. De fout is dat men het *schaarse* is gaan bekijken als *mooi*. Duidelijk blijkt dit uit de heb- beligheid, om in landen als het onze,

Afbeelding 1

Afbeelding 2

Een serie aardige gebruiksvoorwerpen uit de winkel „De Brug”

dat op baksteenbouw is aangewezen, bouwdelen in de kleur van natuursteen te schilderen, terwijl juist in bergstreken de natuurstenen-huizen dikwijls rood worden gemaakt met witte voegstrepen om baksteen te imiteren.

Wanneer je nu zo eens wat over dat gemarmerde hout hebt nagedacht, vind je 't nog wel kundig gedaan, maar toch eigenlijk nutteloos werk, tijd en energie verknoeiend, werk dat een slechte zaak dient. En op 't laatst, erger je je eraan. Dat je 't eerst mooi vond, was geen kwestie van *smaak*, je had geen *persoonlijke voorkeur* voor dat beschilderde hout! 't Was alleen een verkeerd inzicht, dat je door nadenken hebt veranderd.

Probeer nu eens of je dat ook met tomaten overkomen kan als je ze niet lust; al vertellen de mensen je nog zo, dat ze lekker zijn, je lust ze eenvoudig niet! Wel kan je in gevallen dat 't speciaal nodig is, je smaak bedwingen: je lust het bittere doktersdrankje ook niet en neemt 't toch in, maar veranderen doet je smaak hier niet door. Omgekeerd kan een liefhebber van sterke drank zich dwingen van het drinken ervan af te zien, maar hij blijft er evengoed van houden.

Nog een voorbeeld van een veranderd inzicht.

Een meisje draagt graag veren op haar hoed; dat vind ik nu eenmaal mooi, dat is zo mijn smaak, zegt zij. Maar zij hoort er eens over spreken of zij leest er eens over, hoe miljoenen vogels een ellendige dood

sterven door deze wrede begeerte der mensen om zich met de natuurlijke tooi der dieren op te schikken; hoe bij de dikwijls pas halfdode vogels inderhaast de veren worden uitgetrokken, waarna de diertjes worden weggegooid en aan hun treurig lot overgelaten.

Dit alles treft het meisje diep; zij neemt zich voor, nooit meer een veer op haar hoed te dragen en probeert ook andere mensen er van af te brengen. Zij vindt veren natuurlijk nog altijd mooi, maar op zichzelf beschouwd en als sieraad en beschutting van de vogel waaraan ze horen.

Je ziet dat de kwestie van smaak niet zo eenvoudig is; wij oordelen over 't algemeen veel te gauw: *mooi* of *lelik*, afgaande op een oppervlakkige indruk. Maar je kunt pas vollediger oordelen als je eerst eens nagaat wat er achter zit. Het is werkelijk uiterst moeilijk om in de verwarrende massa van ons omringende producten van allerlei slag een richtsnoer voor ons oordeel te vinden. Daarom zijn er mensen die ten einde raad onnozele alles-mooi-vinders worden en wier omgeving een ontstellende chaos van mooie dingen en wansmaak-artikelen is; en dan nog zij, die doodsbang om te worden aangezien voor mensen zonder smaak, altijd maar de smaak aannemen van degene met wie zij juist praten of die zij 't laatst ontmoet hebben! Dan heb je nog de alleen-antiek-mooivinders, niet omdat 't mooi, maar omdat 't antiek is; en de minstens even onuitstaanbare alleen-modern-mooivinders.

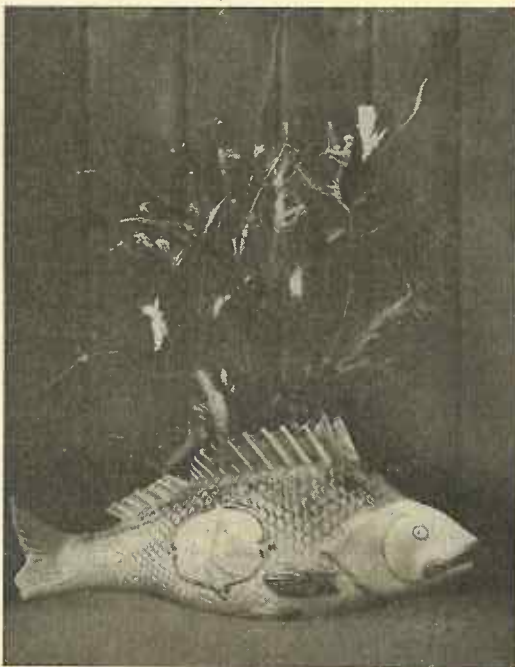
Maar, vraag je, wat is dan een betrouwbare toets-

BIJSCRIFTEN BIJ AFBEELDINGEN 1, 3 EN 4

steen? hoe kunnen wij onze smaak in een goede baan leiden? Welke gebouwen moeten wij mooi vinden, welke meubels zijn goed, met wat moeten wij onze woning en onszelf aankleden?

Ik durf je hier wel als mijn mening zeggen, dat dit alles niet voornamelijk een kwestie van oppervlakkige smaak is, maar in de eerste plaats een kwestie van *inzicht*. Je smaak kan dan gerust haar plaats vinden, als je inzicht eerst aan 't werk is geweest. Hierdoor ontwikkel je je smaak en kan je eigenlijk pas van een eigen smaak spreken. Eerst verhelderen en dan vermooien, dat is een waarheid, die nog niet zo lang geleden is weergevonden na een tijd van stijlloosheid en wansmaak. Uit een verkeerd inzicht kan geen goede smaak opgroeien; *goed inzicht* is de vruchtbare grond, waarin het plantje *smaak* tot bloei kan komen.

Hoe kom je nu tot een goed inzicht? Door goed uit je ogen te kijken, goed op te merken en goed na te denken. In de eerste plaats kijk je of het voorwerp dat je beoordelen moet, van *behoorlijk materiaal* is, dus niet van een mislukte of minderwaardige grondstof of van materiaal dat misschien wel op zichzelf mooi is, maar waarvan het gebruik ons met weerzin vervult¹. (Zie noot op pag. 80). En dan: of het voorwerp voldoet aan de *eisen van dat materiaal*. Want, *elk materiaal eist erkenning van zijn eigen aard en schoonheid en vraagt een bewerking, die het in zijn waarde laat en die zich volkomen bij zijn eigenschappen aanpast*. Het materiaal moet dus niet iets anders *schijnen* dan het is, zoals het gemarmerde hout, waarvan ik in het begin schreef; of zoals de als natuursteen geschilderde baksteen. Ook moet het materiaal niet bewerkt worden in de vormen aan andere stof ontleend, zoals men aardewerk fruitschaaltjes ziet, dooreengevlochten als rietwerk. Verder strijdt het met de eigenschappen van zwak of breekbaar materiaal om er gedetailleerde kunststukjes in uit te voeren, zoals men weleens kantwerk ziet aan porseleinen beeldjes. Bij het toepassen van twee materialen moet gezorgd worden, dat beider eigenschappen met elkaar stroken en niet een van beide in de knel komt; naai je een fluwelen rok aan een dun katoenen lijfje, dan zal door de zwaarte van het fluweel

Afbeelding 4

het lijfje uittrekken en ten slotte afscheuren; gebruik je hout en metaal samen, houd dan rekening met 't verschil in uitzetting.

Een tweede ding waar je op letten moet, is of het voorwerp dat je beoordelen wil, goed geschikt is voor zijn bestemming, of het in alle opzichten goed *bruikbaar* is. Wat heeft men aan een kast, waarvan de bergplaats moeilijk te bereiken is, aan een bloes die je met allerlei voorzorgen aan of uit moet trekken uit vrees dat ze scheurt; wat lastig is 't als de tuit van je teepot niet behoorlijk schenkt of als je 't oortje van je kopje bijna niet vast kan houden; wat een extra moeite als je huisraad moeilijk te onderhouden of slecht te reinigen is; wat een nadeel als je een lamp koopt, die het licht belemmert of een kledingstuk dat bij 't wassen „doorloopt”.

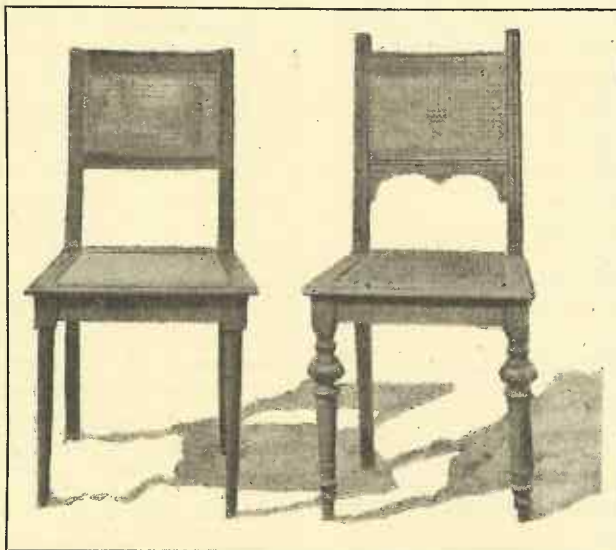
Ten derde moet je opletten of de *versiering* van een voorwerp zich aanpast bij het *materiaal*

en de *vorm* en of ze zich voegt naar de *gebruikseisen* van het voorwerp. De versiering behoort ondergeschikt te zijn aan het versierde ding; of ze eenvoudig of rijk is, ze moet zich naar het voorwerp voegen; het voorwerp is de hoofdzaak, de versiering is de (belangrijke!) bijzaak. Ze moet 1e geëigend zijn voor het gebruikte *materiaal*: een fors ornament met dikke wol geborduurd, past niet op een dunne jurk; ze moet 2e rekening houden met de *vorm* van een voorwerp, d.w.z. met de *lijnen* en de *vlakken* waar een ding uit bestaat: je moet dus een *vierzijdig vlak*, b.v. het overtrek van een kussen niet versieren met een vijfzijdig figuur; ten 3e moet ze het *onbelemmerd gebruik* van het voorwerp waarborgen, geen versiering dus

die je hindert of waaraan je je bezeert of waar je teveel mee moet oppassen: b.v. in een stoel met een gebeeldhouwde rug kan je niet leunen, met lussen franje aan je goed blijf je haken, aan scherpe metalen krullen bezeer je je handen.

Ook moet de versiering op haar eigen terrein blijven en geen konstruktieve delen nabootsen, zoals kleding wel eens benaaid is met knopenrijen met dichtgenaaide knoopsgaten ernaast, die een sluiting imiteren; of houtwerk dat versierd is met spijkerkoppen, niet erin geslagen waar ze voor de konstruktie nodig waren, maar enkel als versiering.

Wanneer echter een voorwerp aan deze drie ge-

Afb. 5 Hoewel de versiering van de rechter stoel vrij dragelijk is bij wat men soms op dat gebied aantreft, ziet hij er na de terugbrenging tot de oervorm toch vrij wat beter uit.

Afbeelding 6a Drielicht logies opgebouwd uit rechthoeken in verband met de grote rechthoek van de omlijsting

(Afb. 6 en 7 met toestemming van W.L. en J. Brusse's Uitgeversmaatschappij overgenomen uit H. van der Kloot Meyburg: *Bouwkunst in de stad en op het land*)

Afbeelding 6b Drielicht, waarvan de vensters op ongemotiveerde wijze door een boog zijn afgesneden en de roeden op een gezochte manier omgebogen. Lastige en ondeugdelijke konstruktie, vorm zonder verband met rest van raam of gevel

noemde voorwaarden, die de grondvoorwaarden vormen voor goede produkten, voldoet, zal het echter nog niet altijd *mooi* zijn. Om dit te beoordelen hebben wij nog andere dingen na te gaan, n.l. of het voorwerp en zijn versiering *goed van verhouding, sierlik van vorm en mooi van kleur* zijn.

En nu zouden wij kunnen zeggen, dat bij het beoordelen hiervan, het *inzicht* wat op de achtergrond kan treden en 't werk overlaten aan de *smaak, de persoonlijke voorkeur*.

Goed van verhouding betekent: of de hoogte goed is tegenover de breedte en dikte, of de onderdelen tegenover het geheel en tegenover elkaar niet te lang of te breed zijn. Nu hebben de mensen over 't algemeen van nature een goede kijk op normale verhoudingen, zij weten presies wanneer iemands neus te groot is of zijn benen te kort zijn; kinderen zelfs geven elkaar op dat gebied al bijnamen.

Diep dus uit je zelf je natuurlijk gevoel voor verhouding op en je zult presies kunnen zeggen, wanneer je een schotel te groot of te klein voor een kop vindt; wanneer een huis door zijn afmetingen niet past in een bepaalde straat of in een zeker stadsdeel; wanneer een deur of raam zich slecht verhoudt tot de gevel; wanneer je boekenrek te hoog tegenover de breedte is uitgevallen; wanneer een leuning je te mager lijkt voor een brug; wanneer een kalenderschild te groot is voor het blok; wanneer een rand te breed is voor een jurk, een versierinkje te nietig op een groot vlak; wanneer je zeggen moet: pet, waar ga je met die jongen naar toe.

Natuurlijk varieert de smaak op dit gebied, de een houdt van wat langer, de ander van wat breder; evenals op alles oefent ook de mode hier haar invloed uit (de beruchte slanke lijn). Vroeger heeft men heel wat geredeneerd en geschreven om te komen tot het vaststellen van een *juiste* verhouding en in bouw- en meubelkunst is lang naar traditionele voorschriften op dit punt gewerkt, die een mooie verhouding waar-

borgden en de eenheid van de stijl bevorderden. Misschien heb je wel eens gehoord van de beroemde *gouden snede*.

Nu over de *vorm*; dit is dunkt me een moeilijker vraagstuk. Tot een oordeel hierover kan je komen door veel zien en vergelijken. Als je eerst maar oog krijgt voor het *beloop van een lijn*, dan heb je al heel wat gewonnen. Zet maar eens wat je hebt aan aardewerk bij elkaar: een melkkan, een stenen kruikje, een bloemvaas, een kopje of zoiets. Plaats ze op de hoogte van je oog en laat ze goed afsteken tegen een effen achtergrond. Wijs nu met je vinger in de lucht eens langs de zijlijnen van die pulletjes en zie eens welke je 't beste bevalt. Bij de ene vind je misschien een lijn te recht of te flauw van bocht, bij een andere is de bolle lijn te rond naar je zin. Je kunt niet presies zeggen waar 't aan ligt, maar de ene lijn doet je mooier aan dan de andere; 't zit 'm niet in de afwisseling van gebogen en recht, want hoe mooi is in al haar eenvoud de even schuinstaande lijn van een beker of bloempot; ook is 't weer niet deze eenvoud waar 't in zit, want wat kan je genieten van de vorm van een dikbuikige oud-Hollandse koperen ketel, waarvan alle lijnen lopen in zwierige rondingen. De waardering van een lijn is bij de mensen niet gelijk, de een houdt b.v. van strakke, de ander van bewogen lijnen. De mode of de heersende stijl heeft hier ook veel in te zeggen.

Ga goed letten op vorm en lijn, ook vooral in de natuur: hoe sierlik staat een tulp op haar stengel, hoe prachtig tekent een kale, knoestige appelboom zich met zijn takken tegen de lucht. Kijk verder in winkel-etages en op tentoonstellingen naar meubels, glas- en aardewerk en allerlei huisraad. Als je deze dingen goed krities bekijkt op vorm en lijn, dan zal je je smaak op dit gebied ontwikkelen en krijgt je persoonlijke voorkeur meer waarde, omdat je die dan niet meer zo

Afbeelding 7a Topgevel in logies verband staande met de vorm van het dak. Rustig straatinkijkje

Afbeelding 7b Losse topgevels zonder enig verband met de dakvorm, alleen als versiering (?) aangebracht. Lelijke straat door de onrustig opgetuigde huizen

oppervlakkig ten beste geeft, maar omdat je er aan gewerkt hebt, die op hoger peil te brengen.

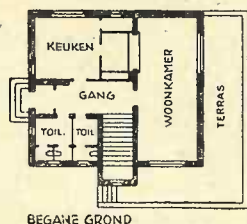
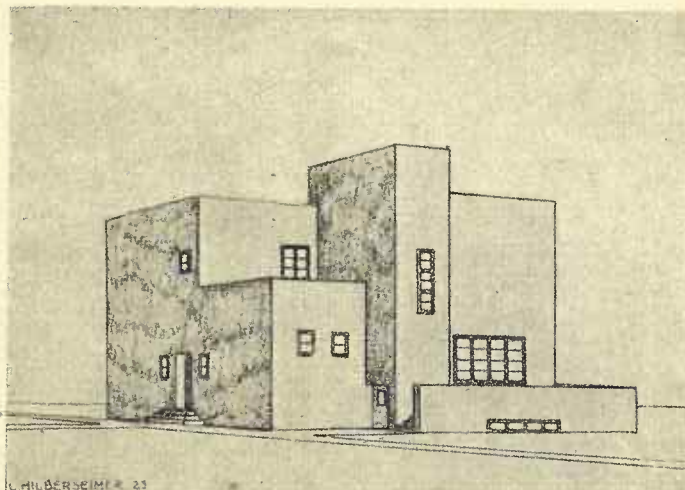
Nu nog wat over de vorm. De vorm van de huizen, de meubels en alle kunstnijverheids- en ambachts-produkten is onderhevig aan verschillende invloeden en stromingen in het maatschappelijk en geestelijk leven van een tijdperk. Deze invloeden en stromingen werken in op de kunstenaar of vakman en komen tot uiting in zijn werk. Soms drukt een tijdperk zo hevig zijn stempel via de kunstenaar op de vorm, dat wij kunnen spreken van een bepaalde vormstijl, een manier van vormscheppen dus, die aan alle kunstenaars van dat tijdperk eigen was.

Indevormscheping zal bij de werkelijke artist zich steeds de eigen tijd weer spiegelen of misschien zelfs wel de toekomstende, wanneer hij in zijn geest zijn eigen tijd reeds vooruit is. Maar naar oude vormen grijpt slechts een onmachtige tijd, die niet in staat is om tot een eigen stijl te komen. Zo teerde de 19e eeuw op oude stijlen: de nieuw-Gotiek, het nieuw-Grieks of de oude Franse Lodewijkstijlen; later kwam het dwepen met imitatie oud-Hollands en ook nu nog zijn er mensen genoeg, die van moderne meubels niets willen weten en in hun jonge huishouden de mooie kamer inrichten met een prullige namaak van de oud-Engelse Queen Anne-stijl.

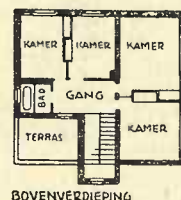
Bepaald hopeloos wordt het geval als men voorwerpen van een oude stijl pasklaar gaat maken voor een moderne techniek; zo'n tweeslachtig produkt is b.v. een oud-Hollandse kaarsenkroon met elektrische lampjes of een antieke vaas, die omgewerkt is tot een elektrische schemerlamp.

Die oude stijlen zijn natuurlijk op zich zelf en in hun tijd bekeken, dikwijls heel mooi en als je er eens een echt stukje van in handen valt, dat naar je zin is (een tinnen bord, een koperen kandelaar of zo iets, misschien wel een meubeltje) waarom zou je het dan niet een plaatsje inruimen? Maar om je met imitatie ervan te omringen, nu vooral, terwijl er een prachtige, nieuwe stijl opgroeit uit je eigen tijd, dat zou al heel erg zijn! Ieder jong mens moet de jonge stijl met vreugd begroeten en meehelpen tot zijn bloei door belangstelling en als 't kan, door zijn produkten te kopen.

Dan hebben we nog de kwestie van de *kleur*. Kleur geeft een voorwerp een heel bijzondere waarde. Ge-

Afbeelding 8 Landhuis. Grote tegenstelling met 't volgende huis. Dit hier is streng en zakelijk van bouw; het heeft geen enkele speciaal aangebrachte versiering. Het is mooi door de goede groepering en het duidelijk uitkomen van de verschillende bouwdelen (kamers, trappenhuis, terras, enz.), de goede verhouding van de muurvlakten, de juiste ligging van de ramen en de rust en eenvoud van het geheel. Bekijk ook goed grondplan en verdieping en let op de logiese, zakelijke en totaal ongekunstelde indeling van het huis.

lijke voorwerpen krijgen door verschil in kleur een geheel ander aanzien. Het is misschien 't meest of 't eerst door de kleur, dat een ding tot ons spreekt. Bij aanduiding van een voorwerp, noemt men eerder de kleur dan de vorm, b.v. van een rood vierkant en een blauw rond kussen zeg je niet ter onderscheiding: geef mij dat *vierkante* kussen, maar je zegt: geef mij dat *rode*. (Tenminste als je niet kleurenblind bent!)

Toch kunnen wij niet zeggen dat de *kleur* van meer waarde is dan de *vorm* of de *verhouding* van een voorwerp, want een goede vorm, slecht van kleur, of een lelijke vorm van prachtige kleur zijn beide even zeer te verwerpen.

Om over kleuren te kunnen oordelen, moet je je *kleurgevoel* ontwikkelen en ook een beetje *verstand* van kleuren hebben. Wat nu eigenlijk kleur is en hoe het komt, dat wij kleuren zien, is een geweldig wonder; het

zou te ver voeren er hier over te schrijven. Alleen wil ik je heel in 't kort een allereerste begin van de kleurenleer vertellen.

Er zijn drie hoofdkleuren: *rood, geel en blauw*. Men noemt ze de onvermengde of *primaire* kleuren. Deze drie kleuren kan je twee aan twee met elkaar mengen, probeer het maar eens met waterverf. Je zult zien, dat rood en blauw dooreengeroerd, *paars* geven, zit er meer rood dan blauw in de menging, dan krijg je *roodpaars*, zo'n mooie rodekoolkleur; zit er meer blauw in, dan wordt 't *blauwpaars*, zoals de druiven zijn. — Dan kan je ook rood en geel mengen, dat levert *oranje* op; ook hierin heb je verschillende tinten vanaf *roodachtig oranje* naar het lichtere *geeloranje*. Tenslotte meng je blauw en geel en voor je verwonderde ogen ontstaat *groen*; met veel blauw erin is het *blauwgroen*, met veel geel erin *geelgroen*. *Paars, oranje en groen* heten mengkleuren of *sekondaire* kleuren.

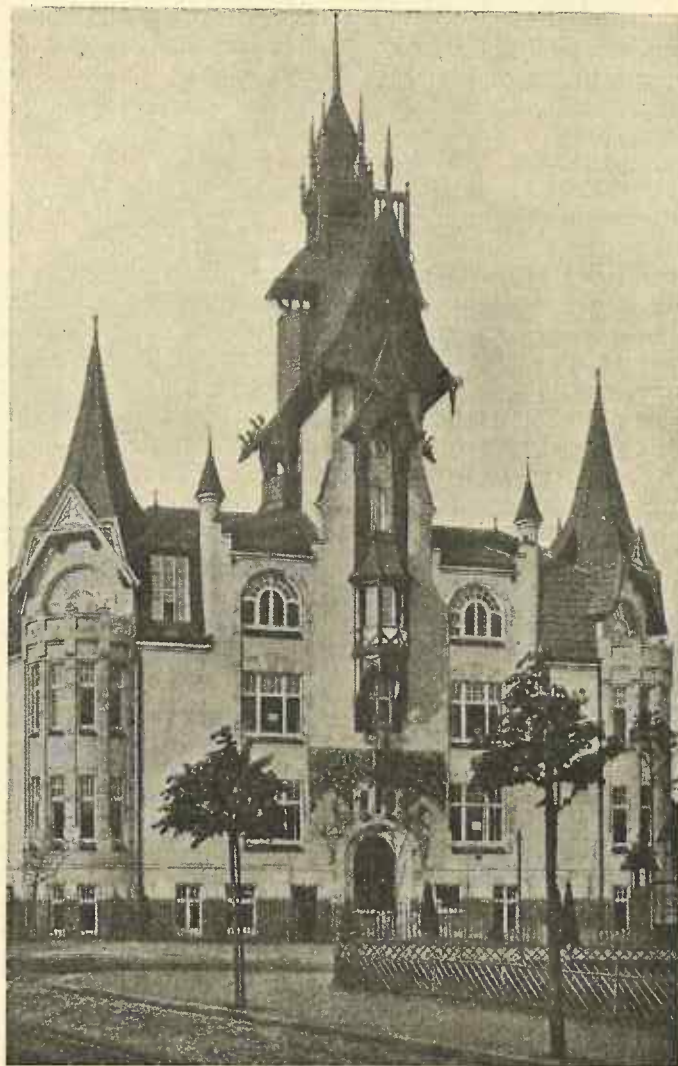
Numoet je je eens oefenen gaan om de verschillende tinten van een kleur goed te leren tuisbrengen; pluk b.v. eens verschillende boomblaadjes en ga eens na in welk groen 't meeste geel zit, leg ze op een rij vanaf 't geelste groen naar 't blauwste groen. Doe dat ook eens met verschillende tinten paarse lapjes of met enige oranje bloemen; wat heeft een goudsbloem weer een heel andere kleur oranje dan zo'n diep roodoranje bloem van Oost-Indische kers! Ook de primaire kleuren hebben haar verschillende tinten en overgangen. Denk eens aan een felrood pannendak en aan 't warme rood van kersen; aan het diepe blauw van een stralende

zomerhemel en het koele blauw van een vergeet-mij-nietje; aan het bleke geel van boter en aan een felgeel tulpenveld.

Met de drie primaire en de drie sekondaire kleuren en haar nuances zijn wij er echter nog niet. Al deze kleuren kunnen onderling ook weergemengd worden, het resultaat van deze mengingen is: allerlei tinten *grijs* en *bruin*, je kent ze wel, roodbruin en groenbruin (brons), groengrijs en blauwgrijs, enz. Dit zijn kleuren van de derde rang, *tertiaire* kleuren. Al deze kleuren kunnen wij in twee groepen onderbrengen: de *stille* en *koele* kleuren, zoals blauw, paars en groen en de *levendige*, *warme* kleuren, zoals rood, oranje en geel. Het mooie van een kleurkombinatie zit hem nu ten eerste in het gebruik van *zuivere* kleuren (dus niet vale, flauwe, doffe, vuile kleuren, maar ook geen schreeuwende, rauwe, opdringerige kleuren); ten tweede in de *juiste verhouding* van de warme en de koele kleuren. *Zuivere kleuren in juiste verhouding* toegepast, brengen een harmoniese indruk te weeg en maken dat het oog rustig genieten kan. Om ze te leren

vinden, kan je niet beter doen, dan bij de natuur in de leer te gaan. Wat zie je daar? Grote plekken blauwe of grijze lucht, zachtgetinte watervlakken, groene akkers, weiden of bossen, bruin-grijze boomstammen, donkere aarde, paarsgrijze wegen. En als stofferij de vrolijke, warme kleurplekjes der bloemen; wat komen ze juist verrassend mooi uit op die stemmige ondergrond. Nu, dat lesje in kleurverhouding moet je ter harte nemen!

Kijk maar veel speurend en bewonderd en genietend rond in de natuur; zie hoe fijntjes de bloemblaadjes overgaan van licht naar donker, hoe een kleurjuweeltje een vlinder is; bewonder eens de pracht van een hanenstaart en kijk hoe schitterend de blauw-groene hals van een woerd bij zijn oranjegele bek staat. Had jij 't zo kunnen bedenken? Let eens op hoe de kleuren gaan gloeien in de zon en zich stil terugtrekken in de schaduw. Avond- en morgenrood met hun weelderig vergulde wolkenranden, fijne grijze regenluchten, koren- en boekweitakkers, bloeiende voorjaarsweiden, paarse heidevlakten, de natuur is onuitputtelijk in haar kleurvertoon! Geef je ogen de kost, dan maak je ze gevoelig voor kleur en je verrijkt je zin voor harmonie.

Afbeelding 9 Produkt van een bouwmeester, die niet van ophouden wist. Geen versiering is aan dit huis gespaard, het is er topzwaar van geworden. Het is lelik van mooiigheid

In de bespreking van verhouding, vorm en kleur van een voorwerp, had ik ook wel die van de *versiering* op 't oog, maar toch wil ik hier nog apart iets over vertellen, want dat een versiering in verhouding, vorm en kleur goed passen moet bij het voorwerp, zegt nog niet genoeg.

Er zijn twee wijzen van versiering: *vlakversiering* en *reliefversiering*. Nu moet je vooral goed in het oog houden, dat *vlakversiering* ook werkelijk *vlak* moet uitzien en niet schijnbaar hoogte en diepte (relief) aan het vlak van een voorwerp mag geven. In een vlakversiering mag dus geen licht of schaduw zijn, waardoor het zou schijnen alsof het ornament zich gedeeltelijk boven het vlak verhief. Zo is het in strijd met de wet van een goede vlakversiering, indien een ingelegde figuur op een tafelblad of een houten doos door vernuftige afwisseling van lichte, halfdonkere en donkere driehoeken, scherpe punten vormt, die boven het vlak schijnen uit te steken. Dergelijke figuren zijn ook wel op vloerzeil geschilderd, je krijgt dan het onaangename gevoel alsof je op spitsen loopt.

Op een kleedje of kussen moet je daarom ook geen bloemen borduren met licht- en schaduw effecten, waardoor ze er schijnbaar als dikke, echte bloemen zouden gaan uitzien, die je zo zou kunnen plukken. Op een wandbord behoort geen landschapje met een diepe doorkijk (perspektief). Een goede muurschildering zal geen licht en schaduw en ook geen perspektief hebben, waardoor 't zou schijnen alsof je *door* de muur heen in een stuk natuur zag. Een vlak moet het *karakter van het vlak* behouden en het menselijk oog niet proberen te bedriegen. Nabootsing van de natuur met haar relief, licht effecten en perspektief is voor *vlakversiering* uit den boze.

De tweede soort versiering geeft aan het vlak *werkelijke* hoogte en diepte (relief); bij houten voorwerpen door beeldhouw- en snijwerk, bij aardewerk door boetsen in de natte klei, bij steen door houwwerk, bij metaal door drijven en gieten. Het versieren van gebruiksvoorwerpen met reliefwerk, vermindert dikwijls de bruikbaarheid ervan, daar ze dan moeilijker te hanteren en te reinigen zijn, maar 't ergste is dat dit soort werk misschien meer dan enig ander aanleiding geeft tot lelijke, schadelijke *overdaad*. Nu houdt

de ene stijl van weelderiger vormen dan de andere, maar bepaald af te keuren zijn toch de totaal zinloze versieringen, die zonder enige aanleiding, zonder enig verband met de vorm of de bedoeling van het voorwerp, zonder enig begrip van zelfs de eenvoudigste versieringseisen en meestal ontbloeit van ook maar de geringste waardigheid, geestigheid of speelsheid zijn aangebracht. Zo ontmoet je meubels met allerlei volkomen overbodige ribbels, uitsteeksels, kàrtels, knoppen en knoesten; de poten lijden aan ongemotiveerde verdikkingen en verdunningen; stoelleuningens krinkelen achter je weg, tafelranden golven onaangenaam tegen je maag. De kasten wuiven je met kuif-ornamenten toe; lagere kasten en spiegels hebben brokkelige, prutserige opzetjes met zuiltjes en boogjes en hekjes. En dan de ontzettende spiegel- en schilderijlijsten van verguld gips met dikbewerkte kronkelhoeken! De schilderijen in onze museums zijn dikwijls niet te genieten door de storende onrust van hun monsterlijke lijsten.

Ook bij aardewerk ontmoet je soms een schromelijk misbruik van reliefversiering: vazen met dikopgelegde bloemslingers; bloembakken waaraan een kasteeltje hangt tegen rotsige wanden; sierbloempotten, waar te midden van overvloedig bladwerk vette reptielen tegenop kruipen; en dan een heel leger van tegen boomstammen of vazen leunende beeldjes en allerlei verdere *étagèrerommel*.

Reliefversiering op metaalwerk voor huiselijk gebruik zie je dikwijls in afschrikwekkende overdaad in de etalages van goud- en zilversmidswinkels; eetgerij, vorken en lepels, servetbanden, pronkstukjes voor kast of tafel, worden er soms erg mee mishandeld. Ook de bronzen of ijzeren kandelabres, die men zo graag aan weerskanten van de pendule op de schoorsteen zet, hoewel niemand er ooit meer een kaars in brandt. Kachels en haarden moeten het ook ontgelden, krullen en lofwerk moeten hen in de ogen van het publiek aantrekkelijk maken. En dan de lampen met al hun koperen opschik; trouwens ook zonder deze, zijn de tegenwoordige vliegmachines, die men lampen noemt, al erg genoeg! De gegoede burger, die om een lamp te kopen een winkel betreedt, is met recht aan de duivel van de moderne wansmaak overgeleverd; hij is diep te beklagen, die uit deze monsterlijke beklede kooien een keuze moet doen. Bij deze omhulsels is totaal uit het oog verloren, dat een lamp een klein voorwerp is en dat een klein voorwerp niet zo'n overmatig groot aksent mag hebben. De enig logiese aankleding van een lamp is: een goede *reflektor*, waardoor zo veel mogelijk partij van de lichtbron wordt getrokken en een *kapje* dat de ogen tegen het licht beschermt. Dit laatste moet wit, geel of oranje van kleur zijn en niet groen of bruin, want 't licht mag alleen maar *verzacht* en niet *verduisterd* worden.

Laat je door al dat fraais maar niet overrompelen, hoor, en denk niet: er is toch zoveel werk aan besteed en 't ziet er zo kunstig uit, dus moet 't toch wel mooi zijn. Mooi is: een vorm, die recht op zijn doel afgaat, eenvoudig en groot van lijn is en rustig om naar te zien. Als je bij het zien van zo'n opgesmukt voorwerp neiging krijgt om al die tierlantijnen eraf te kappen, dan ben je op de goede weg om tot een juist begrip te komen van wat mooi is.

Behalve eenvoudig, mag versiering toch ook wel enigzins *toepasselijk* zijn op het voorwerp dat men

versiert. Als je in een of andere bazar eens rondneust, zie je allerlei te onpas aangebrachte versieringen, zoals klokjes met molens beschilderd, tabakspotten met hondekoppen, kussens geborduurd of beschilderd met katten of hanen, teebladen met landschappen, serviezen met boertjes en boerinnetjes, koektrommeltjes met hengelende vissers, melkkannen met fietsers.

Je ziet er ook allerlei zinloze prullen, die iets anders voorstellen dan ze in werkelijkheid zijn; zoals: een inktkoker in een olifantje verborgen, een thermometer bij wijze van zweep, een vogel met wijdopen bek als vaasje, een W.C.tje als asbakje, een kat met afneembare kop als doos met deksel, een hertengewei als kapstok. Medunk dat die fopperij best tot Sinterklaas beperkt kan blijven, als we elkaar worstjes van marsepijn en vruchten en bonbons van zeep vereren.

Ware gruwelkamers vormen de winkels, waar *reis-souvenirs* verkocht worden. Wiewel eens van een reisje of een verblijf in een andere plaats terugkerend een herinneringetje voor de huisgenoten heeft willen meebrengen, weet hier alles van en kent de schijven boomstam met kakelbont schilderwerk, de thermometers en speldenkussens in een schelp geplakt, de asbakjes en broches met stadsgezichten en al de onmogelijke prullaria, waarop met sierlijke letters staat: *Souvenir van dit en dat*.

Ook bij belangrijke gebeurtenissen is de toepasselijke versiering, die dan op alles en nog wat wordt aangebracht, meestal van een laag allooi; op feestdagen van het vorstenhuis vergaloppeert men zich zelfs tot het drukken van de koninklijke portretten op zakdoeken, wat toch wel erg oneerbiedig is. De *reklame* kent ook op dit gebied weinig respect; zelfs zonder enige toepasselijkheid gebruikt zij Jezus of de Heiligen als wolmerk en vernedert de beeltenissen van mensen als Dante en Goethe tot versiering van sigarenkistjes.

Je ziet dus hoe je aan alle kanten met gevaren omringd bent, hoe overal de wansmaak je in zijn net probeert te vangen; 't is dus werkelijk noodzakelijk dat je je er tegen wapent en dat je goed je inzicht en je smaak laat spreken bij alles wat je koopt of maakt. Je moet voortdurend op je hoede zijn, zelfs al wil je iemand maar een prentkaart sturen. Kies dan een foto van een mooi gebouw of een aardig stads- of natuurbeeld, maar verval niet in Kerstkaarten met verzilverde klokken of nieuwjaarsgroeten met dikopgelegde bloemslingers en dergelijke fraaiigheden meer.

Ik noem je hier maar enkele dingen, die mij in de gedachte komen, maar als je langs de straat en voor de winkels je ogen de kost geeft, kan je er zelf tientallen voorbeelden bijmaken. Let er maar eens op en je zult er versteld van staan. Aan jullie de taak om door een flinke boycot er tenminste voor zover je er zelf over te zeggen hebt, een eind aan te maken.

¹ Iemand vertelde mij, dat in het Museum van de Arbeid te Amsterdam, waarvoor hij overigens niets dan lof had, „schilderijtjes“ hingen, gemaakt van vlindervleugels. 'k Hoef niemand van jullie te vertellen, hoe wezinwekkend dat iemand met zelfs maar een beetje „smaak“ moet aandoen.

Ik reken ook tot afkeerwekkend materiaal, alles wat aan de dierenwereld ten koste van onnoemelijk lijden wordt ontfrofd, zoals bont, veren, glacé-leer, schildpad, dons, enz. Lezen jullie hier eens over in het boekje: *Onnoodige gruwelen in Voedsel, Mode en Sport*. Uitgave van de Ned. Boek- en Steendrukkerij H. L. Smits te 's Gravenhage.

LANDBOUWINDUSTRIEËN

DOOR H. OOSTERHUIS - GRONINGEN

DE BEETWORTEL-SUIKERINDUSTRIE

III

Als we ons kopje tee drinken, door toediening van wat suiker een beetje smakelijker maakt — wat trouwens niet ieder vindt! — dan beseffen wij wel het belang van de suiker als genotmiddel in ons dagelijkse leven, maar daarmee hebben we nog geen juist denkbeeld van de grote waarde, die suiker inderdaad heeft. Want suiker als genotmiddel zouden we, evenals tabak en alcohol wel kunnen missen, maar suiker als voedingsmiddel niet. Om gezond te kunnen blijven en te kunnen groeien is het vereiste, dat ons voedsel bevat vetten, eiwitten en koolhydraten. De suiker nu is een koolhydraat en kan dus een deel van onze voeding zijn en als zodanig een aangename van smaak. Zo gebruikte in 1915 de Engelsman een vierde van wat hij nodig heeft aan koolhydraten, in de vorm van suiker. In andere landen is het verbruik niet zo groot, maar wel is er een voortdurende toename.

Een 1000 jaren geleden kende men suiker alleen als genotmiddel voor de rijken. De harem-dames van de Khalieven vulden de vele ledige uren met wat genoeglijk zuigen op suikerklontjes en ook de Khalief zelf versmaadde tussen twee pijpen in, zo'n zoetigheidje niet.

Hoe kwam men aan deze suiker? Door indampen van suikerrietsap. Het suikerriet is een plant, die in de hete luchtstreken groeit en waarvan van oudsher bekend was, dat men er lekker aan kon knabbelen, net als men nu nog doet aan zoethout.

In Indië voor het eerst heeft men deze stengels een tijd in heet water gezet en toen dit water verdampt, waardoor op de bodem van de pot de suiker in kristalletjes zichtbaar werd. Sedert plm. 500 na Christus werd dit geregeld gedaan en zo verkreeg men dit vrij kostbare genotmiddel. Naarmate men er in slaagde, gemakkelijker en meer suiker te krijgen, nam het gebruik toe en werd de suiker meer en meer van genotmiddel tot voedsel.

In allereer landen (Noord-Afrika, Zuid-Europa) werden grote suikerplantages aangelegd. Vooral die van West-Indië zijn berucht geworden, doordat zij bebouwd werden door zwarte slaven, uit Afrika geroofd en in Amerika verkocht voor dat doel. Het boek van Beecher Stowe *De Hut van Oom Tom* is in de strijd tegen deze slavenhandel uitermate beroemd geworden.

De rietsuikerplantages zijn tot op de huidige dag van groot belang. Cuba, Java en Brits-Indië met hun uitgebreide plantages zijn vooral de producerende rietsuikergebieden, die ook een zeer grote hoeveelheid op de Europese markt brengen.

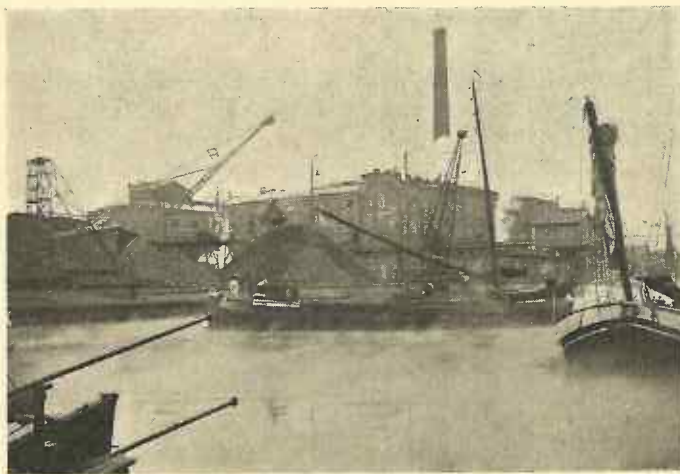
In Europa echter wordt meer bietsuiker (die presies dezelfde is) dan rietsuiker gebruikt. Bietsuiker wordt gemaakt van beetwortels of suikerbieten. Hoe ontdekte men dat uit suikerbieten suiker verkregen kon worden?

Omstreeks 1747 hield een Berlijns scheikundige, Marggraf zich bezig met het onderzoek van allerlei planten, die hij langs dijken en wegen vond, naar hun samenstelling. Hij kookte ze bijv. uit en keek dan wat er uit het afkooksel bij verdamping van het water te voorschijn kwam. Zo bleek hem, dat in een bepaalde, in het wild groeiende biet (en in verschillende andere planten) een stof voorkwam, die presies zo was, als de suiker uit het suikerriet. Zijn leerling, Achard, trachtte hiervan prakties gebruik te maken. In 1802 richtte hij de eerste beetwortelsuikerfabriek op. De resultaten waren echter niet erg groot en de suiker kon niet zo goedkoop gemaakt worden, dat men kon konkureren met rietsuiker van de plantages. Een korte tijd kon dit wel, n.l. tijdens 't Kontinentale Stelsel, toen Napoleon de invoer van koloniale produkten verbood, met het doel Engeland te treffen. Men gebruikte toen bijv. kersbladen voor tabak en het spreekt vanzelf, dat men voor echte suiker, al was die uit bieten afkomstig, heel wat over had. Het was dientengevolge slechts een tijdelijke opbloei van de industrie en het duurde enige tientallen jaren alvorens in Frankrijk en Duitsland en in 1858 in Nederland voorgoed deze industrie vaste voet kreeg.

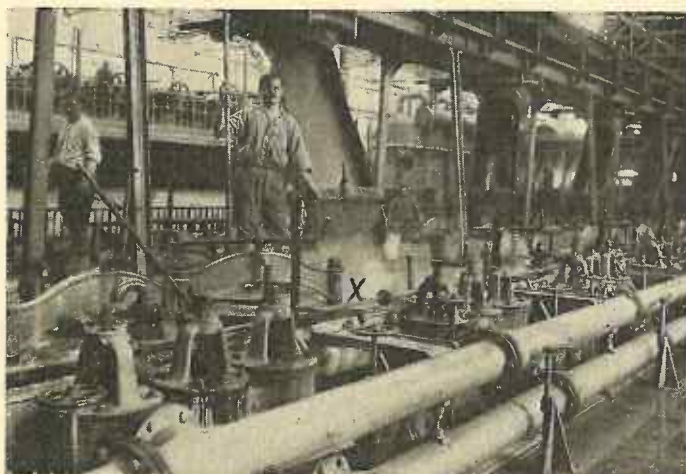
Om het ontstaan en de verdere ontwikkeling te begrijpen is het nodig dat wij ons duidelijk voor ogen stellen, waar het bij de suiker-industrie eigenlijk om gaat. Men stond voor het probleem het suikergehalte van de beetwortel door veredeling zo hoog mogelijk op te voeren en daarna om met zo gering mogelijke kosten, de aanwezige suiker er zo volledig mogelijk uit te halen. Suiker zit nu eenmaal niet als 'n pit in 'n noot. Een biet bestaat (als elke plant en elk dier) uit kleine kamertjes, door een vlies omgeven en waarbinnen zich vocht bevindt. Deze kamertjes noemt men cellen. Zij zijn alleen zichtbaar door een mikroskoop. Het vocht in deze cellen bevat allerlei stoffen, waaronder suiker,

in oplossing; dat wil dus zeggen, net zo als de suiker in onze tee, als men ze geroerd heeft. Op de bodem van het kopje is dan niets meer te zien. Voor ieder onzer is het gemakkelijk zo'n oplossing te maken, maar de kunst is, de verschillende stoffen er weer uit te krijgen. Die kunst verstaat de scheikundige. Hoe hem dat gelukt, kan als volgt ongeveer duidelijk worden gemaakt.

Stel eens, dat zo'n chemikus een pot heeft, waarin de één of andere stof,

Afb. 1. Coöp. Fries-Groningse suikerfabriek bij Groningen.

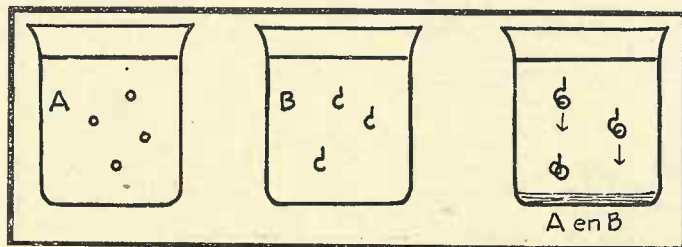

Afbeelding 2 Een batterij diffuseurs
(Van boven gezien.) In de Fries-
Groningse zijn vijf batterijen met
elk tien diffuseurs

Afbeelding 3 *Chaleurs of kalkstalleurs*
Van de diffuseurs wordt via de meetbakken en voor-
warmers het suikersap naar de kalkstalleurs vervoerd
Hier wordt het suikersap gemengd met ongebluste kalk

(suiker, of wat dan ook), die we voor 't gemak A noemen, in oplossing is. Dat wil dus zeggen, dat in 't water hele kleine stukjes van die stof A, niet met het blote oog zichtbaar, ronddraaien. Nu weet de scheikundige (en dat is zijn bijzondere kennis, die een ander niet heeft) dat, als hij een oplossing van een andere stof B (bijv. kalk of iets anders), er bij voegt, dat A en B zich samen verenigen; d.w.z., dat elk stukje A zich van een stukje B meester maakt en dit stevig vasthoudt. Bovendien weet hij, als hij de geschikte stof B kiest, dat dan die nieuwe stukjes niet in 't water kunnen blijven zweven, maar op de bodem zinken, dit noemt hij *neerslaan*. Op afb. 4 is in de eerste bak de stof A in kleine deeltjes als oogjes voorgesteld en in de tweede B als haakjes. Beide zijn voor 't oog onzichtbaar. Bij elkaar gegoten in een derde bak ontstaan de haken en oogjes in elkaar gehaakt, die niet kunnen blijven zweven en volgens de pijltjes naar beneden gaan, dus neerslaan. Als zo'n neerslag op de bodem ligt kan men dit gemakkelijk krijgen door filtreren, bijv. door een koffiezeeffe waarin men nog een stukje fijn doek heeft gelegd. Het water stroomt er door, maar het neerslag blijft op 't doekje liggen. Door er dan weer een stof bij te doen, die we C zullen noemen, slaagt de scheikundige er in, A en B weer te scheiden, zodat hij tot slot alleen A overhoudt. Het is natuurlijk heel moeilijk voor elke A de passende stoffen B en C te vinden en het heeft dan ook jaren geduurd, voor men in verschillende gevallen hierin geslaagd was. Bij de suiker heeft dit veel moeite gekost. Dit kwam voornamelijk, omdat er in het suikervocht, dat men uit de bieten kreeg, zoveel andere dingen zitten. Deed men er een stof bij, waardoor de suiker neersloeg, dan sloegen er ook van de andere tegelijkertijd neer, waardoor dus het doel, zuivere suiker te krijgen niet bereikt werd. Daarom deed men pogingen, om het sap uit de biet direkt zo zuiver mogelijk te krijgen, een vraagstuk dat niet gemakkelijk naar behoren was op te lossen.

Afb. 4 Wat er in de chemiese (scheikundige) pot plaats vindt

Al zoekende naar de oplossing van de hier aangegeude problemen (1e 't krijgen van een groot suikergehalte in de biet; 2e 't krijgen van een zo zuiver mogelijk sap met zoveel mogelijk suiker er in; 3e 't scheiden van de suiker uit het sap), heeft men langzamerhand de tegenwoordig gevolgde weg gevonden. Deze zullen wij in 't volgende in beginsel nader vertellen, voor wat de praktische uitvoering betreft door enkele foto's verduidelikt.

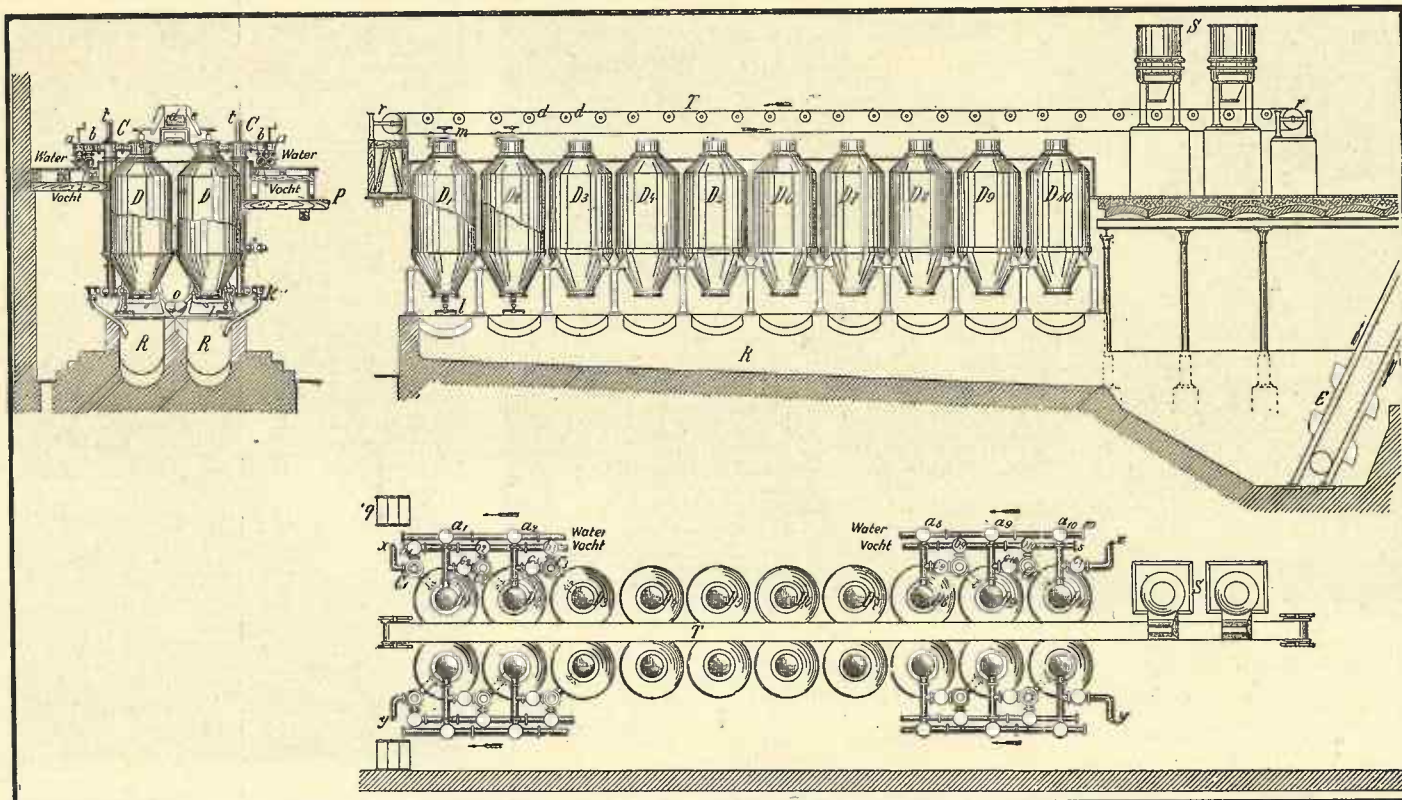
Het opvoeren van het suikergehalte der bieten was een landbouwkundig probleem. De aan de weg groeiende biet, door Marggraf onderzocht, bevatte ongeveer 5% suiker. Na vele proeven is het suikergehalte aardig opgevoerd, zoals ons tabelletje dit laat zien.

1747	suikergehalte	5,0 %
1850	»	7,3 %
± 1890	»	8,4 %
± 1908	»	16,8 %
± 1915	»	17—18 % soms 20 %

Wat het verkrijgen van het sap uit de bieten betreft, dat daar in de cellen zit, het ligt voor de hand te proberen, dit door persen er uit te krijgen en dit is dan ook het eerst geprobeerd. Daar het persen van hele bieten grote kracht vereiste ging men vooraf de bieten raspen en daarna uitpersen. Deze methode gaf echter een erg vuil sap, zodat het moeilijk was de suiker er zuiver uit te krijgen. Daarom heeft men een andere methode geprobeerd, die berust op *diffusie*.

Wat betekent dit?

Neem een lampegglas en doe daar aan één kant een stuk varkensblaas om met een touwtje vastgemaakt. Steek dit in een fles met water en giet er een suikeroplossing in (dus suiker in water geschud totdat 't niet meer zichtbaar is). Het water in de fles smaakt dan na verloop van tijd ook zoet, dus de suiker is door de blaas heen gegaan. Dat er-door-heen gaan noemt men *diffusie*. Doet men dezelfde

Afbeelding 5 Diffussiebatterij

Naar H. Ost: Lehrbuch der Chemischen Technologie

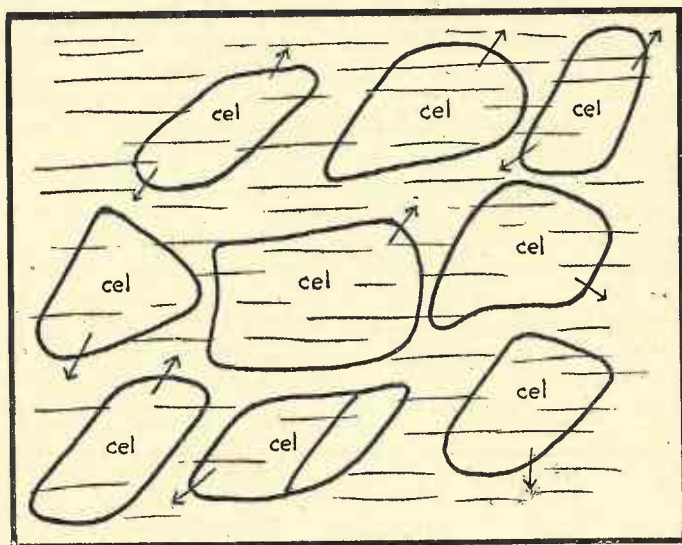
proef met een lijm-oplossing (die men herkennen kan door zijn kleverigheid), dan blijkt, dat ook na weken het water in de fles niet kleverig wordt. Lijm gaat er dus niet door. Om deze reden noemt men een varkensblaas een half-doorlatende wand; sommige stoffen (*in oplossing!*) laat hij wel, andere niet door. De celwand nu van de cellen in de suikerbiet is ook half doorlatend en men hoopte, dat, wanneer men de cellen in water legde, dat men dan de suiker (en nog wat meer) door diffusie er buiten zou krijgen, terwijl verschillende stoffen, die later het zuiver maken erg bemoeilijken, binnen de cellen zouden blijven.

De suiker zou dan gaan in de richting van de pijltjes (zie afbeelding 6). De suiker gaat daarbij alleen dan uit de cel naar buiten, als er *in verhouding binnen meer suiker is dan buiten*. Als buiten meer suiker is, gaat de suiker juist naar binnen. Hier moet men dus wel rekening mee houden!

In de praktijk is het voordeel van de *diffusie-methode* niet meegevallen, want de stoffen in het vocht binnen de cel kwamen vrijwel alle naar buiten. Toch heeft men de diffusiemethode ingevoerd en wel om een ander voordeel. Daar de cellen nu

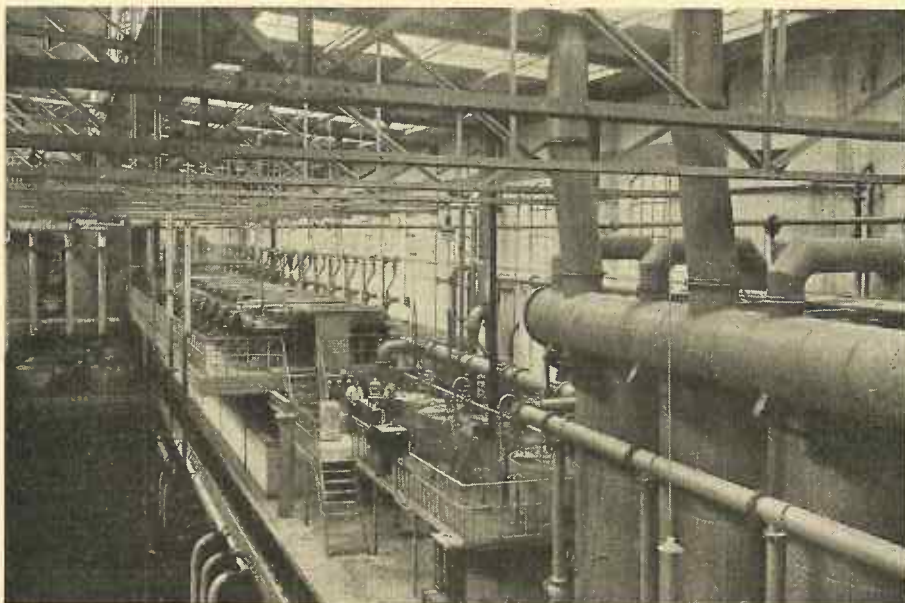
niet stukgescheurd behoeven te worden om het celsap naar buiten te persen, ontstaan niet zoveel celwandstukjes, die een buitengewoon lastige verontreiniging vormen. Dat deze vermeden werd, bleek van zeer veel waarde. Dit voorbeeld laat aardig zien, hoe men, zoekende naar de oplossing van een bepaald probleem en hierin falende, geheel ongedacht een ander vraagstuk kan oplossen.

Wanneer men het terrein der fabriek betreedt, ziet men dadelik de grote voorraden suikerbieten, van heinde en ver met allerlei middelen van vervoer aangebracht, liggen. (Zie afb. 1). De bieten worden met loskranen hoog opgestapeld boven de zogenaamde *zwemmers*. (Afbeelding 9). Deze *zwemmers* zijn met planken afgedekt. De bieten vallen door het wegnemen der planken in de goten. Door deze goten vliedt een zeer krachtige stroom water. Op deze wijze voert men de bieten naar de fabriek, terwijl tegelijk een deel van de modder van de bieten wordt weggespoeld. In de fabriek worden de bieten opgevangen door een groot scheprad dat ze

Afbeelding 6

Schematische voorstelling van diffusie

Afbeelding 7 *Karbonatatie*. Rechts op deze plaat ziet men drie staande cylindrs. In de Fr.-Gr. zijn een zestal in gebruik. Men onderscheidt hier de eerste en tweede karbonatatie

in de waskuip brengt. In deze waskuip worden de bieten door aan twee zware assen bevestigde ijzeren staven door water rondgewenteld en verder gewassen. (Zie o.m. 2e plaatje bij art. aardappelmeel-industrie.)

Langs een Jacobs ladder (transporteur) worden de bieten naar de snijmolens vervoerd. In deze machines worden de bieten door snel ronddraaiende messen tot kleine snippers gemaakt. Deze snippers, door scherpe messen gesneden, waardoor dus slechts weinig cellen stuk zijn gegaan, worden langs een transportband naar de diffuseurs gebracht. (Afb. 2 en 5).

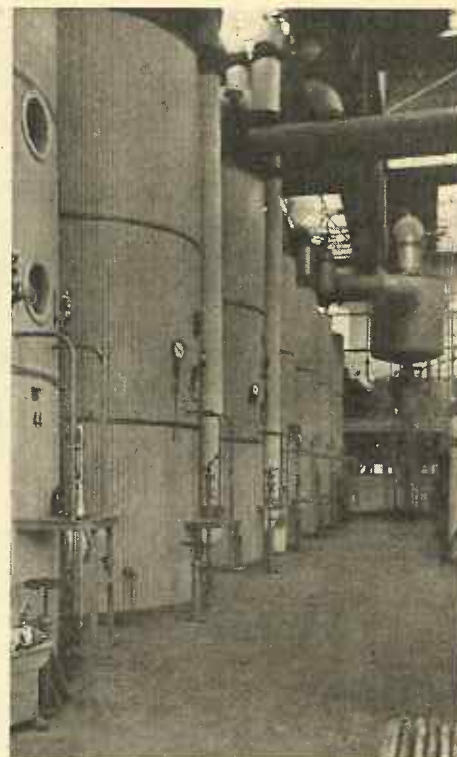
De diffuseurs zijn grote ijzeren ketels, welke ongeveer 5 à 6000 K.G. snijfel kunnen bevatten. De kleine snippers of het snijfel komen van de transportband in de diffuseurs. Daarin wordt warm water toegevoegd. Hier vindt de diffusie plaats en gaat dus de suiker in het water over, waardoor men krijgt het z.g. diffusie-sap, troebel en grauw van kleur. Dit sap laat men afstromen en het snijfel (nu z.g. natte pulp) gaat naar de pulpdrogerij.

Uit het diffusie-sap moet men nu de suiker halen! Wij zagen, dat de scheikundige daarvoor een weg weet, n.l. door er iets bij te voegen, waardoor de stof neerslaat. Bij de suiker gaat dat niet gemakkelijk. Het bleek beter te zijn, dat men niet de suiker, maar de andere stoffen, de verontreinigingen neerslaat. Dit gaat gedeeltelijk door er kalkmergel of ongebluste kalk bij te voegen.

Maar dan slaat ook een deel van de suiker neer! Wat nu te doen? Men vond een uitweg, door na de kalktoevoeging koolzuur door te leiden (dat is het gas, dat in spuitwater zit en er uit opstijgt, als men een kogelflesje openmaakt.) Doet men dat, dan gaat de suiker weer in oplossing en dan heeft men dus de suiker in het water en de meeste vuile stoffen in het neerslag, dat als men de hele zaak lang genoeg staan laat, naar de bodem zinkt. Dat koolzuur verkrijgt

Afbeelding 9 *De zwimmers in doorsnede gezien*

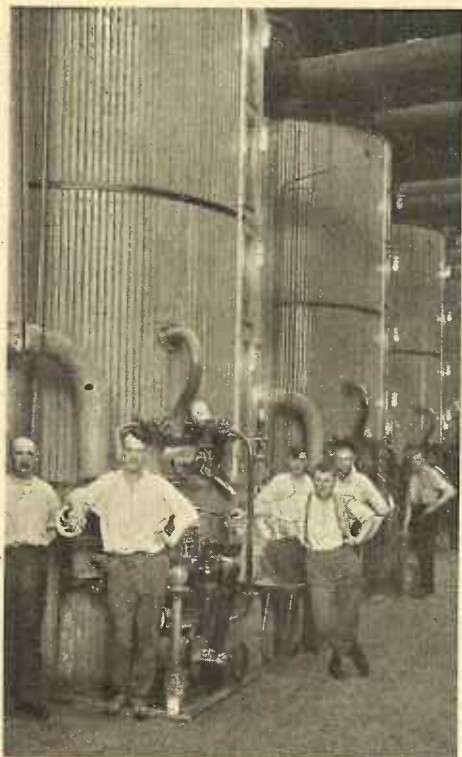

Afbeelding 8
Verdampketels

men door gloeiing van kalksteen in een drietal kalkovens. Deze worden afwisselend met lagen steenkool en kalksteen gevuld. De *as* (gebluste kalk) dient voor de *kalkscheiding* en het toevoegen van koolzuur noemt men *saturatie* of *karbonatatie*. Zie afbeelding 7 rechts in de hoek.

Het reinigingsproces in suikerfabrieken is een serie op elkaar volgende handelingen. Wat in de 1ste en 2de karbonatatie niet wordt voltooid is verder de taak van de *filterpersen* (schuimpersen). Deze bestaan uit een aantal vierkante ramen, waaronder aan weerszijden doeken zijn gespannen. Door opening A (zie afb. 12) staat het binnengedeelte in verbinding met een aanvoerbuis, de ruimten tussen twee doeken van verschillende ramen hebben een opening naar een goot. Wordt nu door de aanvoerbuis met behulp van een persomp het neerslag met oplossing geperst, dan blijft het neerslag op de doeken achter (in de gearceerde ruimte), terwijl de oplossing door de gaten B in goten vloeit. Deze oplossing is een vrij gezuiverde suikeroplossing, die in het bedrijf (na nog eens langs andere weg te zijn gefiltreerd) *dunsap* wordt genoemd. Het afgescheiden slikachtige neerslag wordt uit de persen gehaald, door ze uit elkaar te nemen en heeft als tweede bijproduct (*schuimaarde*) waarde als meststof. Het komt er nu op aan uit dunsap suiker te krijgen. De weg, die daartoe wordt ingeslagen kunnen we begrijpen, als we ons een eenvoudig geval uit het dagelijks leven voor de geest roepen. Wanneer wij in een kopje tee veel suiker doen, terwijl het heet is en het daarna laten staan tot het volkomen koud is geworden, dan zien we dat, hoewel door 't roeren in de

hete tee alle suiker in oplossing was gegaan, in het koude kopje vaak n.l. laagje vast op de bodem ligt. Deze suiker is uitgekristalliseerd. In de fabriek wil

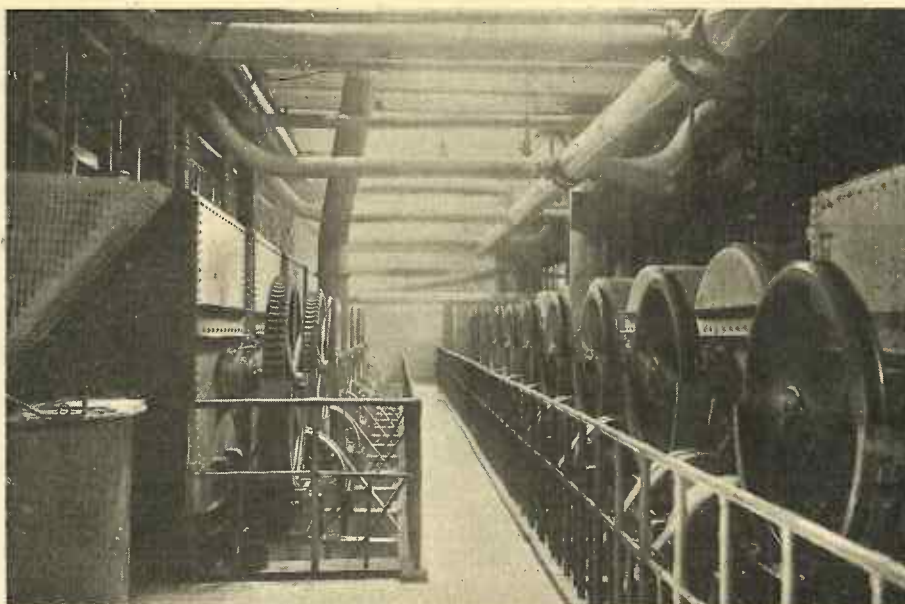

Afbeelding 10
Kokerij

men zo ook de suiker uit het dunsap laten uitkristalliseren, dat wil dus zeggen, zich in kristalvorm laten afzetten. Een deel van het water moet daartoe verdamp worden. Dit doet men in grote *verdampketels* (afb. 8). Deze ketels zijn hier ten getale van 8 tot een groot verdampapparaat verenigd en volgens het grote beginsel der techniek zeer handig ingericht, zodat alles zo goedkoop mogelijk, met het laagst mogelijk verbruik van brandstof enz. kan gebeuren.

Het nu ontstane diksap zou men kunnen laten staan, dan zou het vanzelf uitkristalliseren, maar in de praktijk blijkt men er vlugger en ook meer suiker uit te kunnen krijgen, door nog meer water te verdampen. Dit gebeurt in de *kokerij* waar men uit diksap een *kristalbrj* maakt, (afb. 10). Als er zoveel water wordt uitgedampt, blijkt, dat er nog andere dingen in het dunsap zaten dan suiker. De hele massa wordt tot een donkere stroop, waarbinnen de bekende kubusachtige suikerkristallen ontstaan. Deze hete stroop-suikermassa wordt in draaiende ketels (*malaxeurs*) iets afgekoeld, waardoor nog meer suikerkristallen ontstaan (zie afbeelding 11).

Het draaien der ketels is nodig, om te zorgen, dat de zwaardere delen niet naar beneden zakken en zich vastzetten. Is de afkoeling voldoende, dan wordt de massa naar de *centrifuges* geleid. (Zie de afb. 13.) Dat zijn trommels met zulke kleine gaatjes, dat de kristallen er niet door kunnen, de stroop echter wel. Deze trommels worden verbazend snel rond gedraaid (800

Afbeelding 11

Malaxeurs

à 1000 wentelingen per minuut), waardoor de stroop (*melasse*) er uitgedreven wordt en de suiker achter blijft. Door bespuiten met stoom wordt deze geheel schoongemaakt en is de witsuiker, behoudens reiniging van stof en afkoeling, voor verpakking gereed.

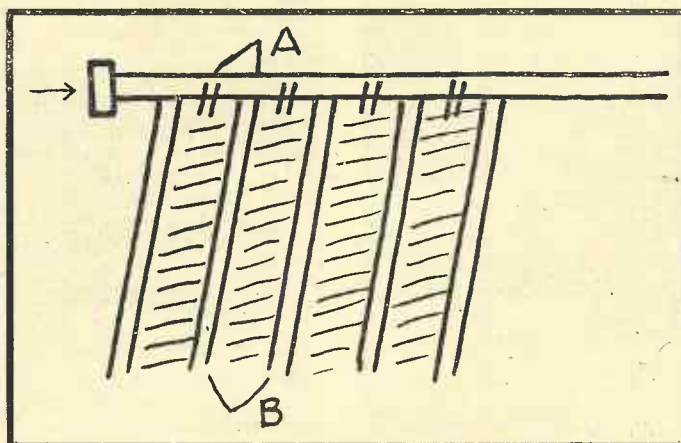
De stroopmelasse (2e produkt) wordt nog eens verkookt en opnieuw door de centrifuges gevoerd, waardoor weer een flinke hoeveelheid suiker wordt afgescheiden. De nu weer resterende melasse (3e produkt) wordt nogmaals gekookt en gecentrifugeerd en wat er dan aan melasse overblijft wordt door de droge pulp verwerkt, die daardoor een zeer gewild veevoer wordt. Ook in spiritusfabrieken wordt deze melasse gebruikt.

De suiker wordt in de *koelinrichting* afgekoeld en van stof gezuiverd. (Zie afb. 14.) Vandaar wordt zij naar de wegerij getransporteerd, in zakken van 100 K.G. afgewogen en naar de grote pakhuizen vervoerd. In sommige fabrieken is het eindprodukt nog niet geheel klaar; het is nog bruin en moet in de *raffinerijen* tot witsuiker bewerkt worden. De natte pulp wordt bij de fabrieken onmiddellijk met wagens of schepen afgehaald en wat overblijft wordt gedroogd.

Aan de Fries-Groningse wordt per 24 uur plus minus 240.000 K.G. droge pulp gefabriceerd.

In gedroogde staat is pulp tot 10 % van de in natte toestand verkerende, geslonken.

In langzame ontwikkeling heeft de suikerindustrie het tot de zoeven beschreven vorm van suikerbereiding gebracht. De moeilijkheden vóór dat de kalkscheiding werd ingevoerd, waren zeer groot en het duurde de halve negentiende eeuw voor

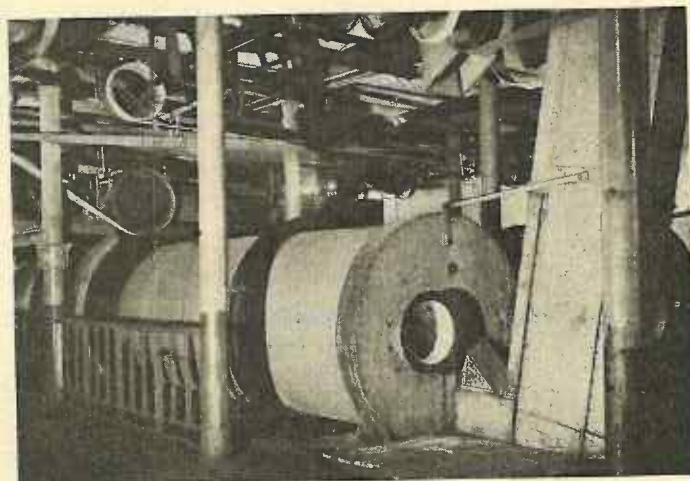
Afbeelding 12

Wat er in de filterpersen plaats vindt

Afbeelding 13

Centrifuges

Afbeelding 14

Koelinrichting

de bietsuiker als flinke mededingster van de rietsuiker kon optreden en zelfs als verdringster.

Ter verduideliking nog een overzicht van 't gehele proses.

Bieten (100 K.G. 17% suiker)

Gewassen

Gesneden

Diffusie

Diffusiesap (120 K.G.)	Snijfel
Kalkscheiding	Pulp (gedroogd) 7 K.G.
Karbonatatie	
In schuimpersen gefiltreerd	Afgescheiden slik Schuimaarde
Ruwsap	
2e kalkscheiding en filtrering	
Dunsap	3 maal
Verdamperij	
Diksap	
Verkokerij	
Stroop	
Centrifuges	
Suiker ± 15 K.G. Melasse ± 2.2 K.G.	

Na 1850 is de bietenverbouw meer en meer uitgebreid. In Europa kunnen ze verbouwd worden van

Zuid-Zweden tot Noord-Italië en ongeveer over een zelfde gebied worden ze gekweekt in Noord-Amerika en Japan. Omstreeks 1900 werd dan ook meer biet- dan rietsuiker geproduceerd. Met de wereldoorlog hebben deze verhoudingen zich gewijzigd daar de verbouw van bieten in Rusland, Duitsland en Frankrijk (alsmede ook in andere landen) door de oorlog sterk terug liep. Daardoor gingen de rietsuiker producerende landen de produktie uitbreiden. Volgens Economies Statistiese Berichten was de wereldproduktie van suiker (biet- en rietsuiker) over het jaar 1927-1928 25.090.144 ton. Daarvan was 16.138.263 ton rietsuiker en 8.951.881 ton bietsuiker.

Het verbruik van suiker is niet zo groot als de toenemende produktie. Reeds in 1903 troffen de suikerhandelaren hier tegen maatregelen door het in 't leven roepen van de Brusselse Konventie, waaruit het Internationale Suikerkartel is ontstaan. Als deze heren regelend gaan optreden, dan is onmiskenbaar het doel een meer winstgevende prijzenpolitiek. Daarin is het Intern.-Suikerkartel geslaagd. Door de produktie van Cubasuiker met 10% te beperken, aldus de Duitse Prof. Hirsch, is de suikerprijs met 20% verhoogd.

De Brusselse Konventie (prijs en produktieregeling in de suikerhandel) liep dit jaar ten einde en er heerst

Afbeelding 15

Machinehal

Afbeelding 16

Opstelling van de 24 stoomketels

dientengevolge een crisis met als gevolg sterk dalende suikerprijzen. De prijs van 100 K.g. suiker is, als wij dit schrijven f14.—. Suiker is, ofschoon volksvoedsel belast met een zeer zware verbruiksbelasting. Deze bedraagt f27.— per 100 K.g. of 13¹/₂ sent per pond. Dat maakt de suiker duur. Omtrent de omvang der produktie in Nederland vermeldt de statistiek het volgende.

In 1922 werden in ons land 1688 miljoen K.g. suikerbieten verbouwd. Deze werden verwerkt door 7 coöp. en 14 spekulatieve fabrieken. De bebouwde oppervlakte bedroeg in

het tijdvak 1860-1870 in Nederland	6.587 H.A.
in 1913 " "	60.300 "
" 1924 " "	71.065 "

De gemiddelde opbrengst per H.A. varieert van 30 tot 40 duizend K.g.

Vermeld zij nog, dat de landbouwers de bietenkultuur begroeten als een goede wisselbouw, die tevens leidt tot een betere verdeling der landbouwwerkzaamheden.

De Fries-Groningse suikerfabriek is een van de grootste en modernste fabrieken van Europa. Met bijzonder genoegen hebben wij dit bedrijf in ogen-

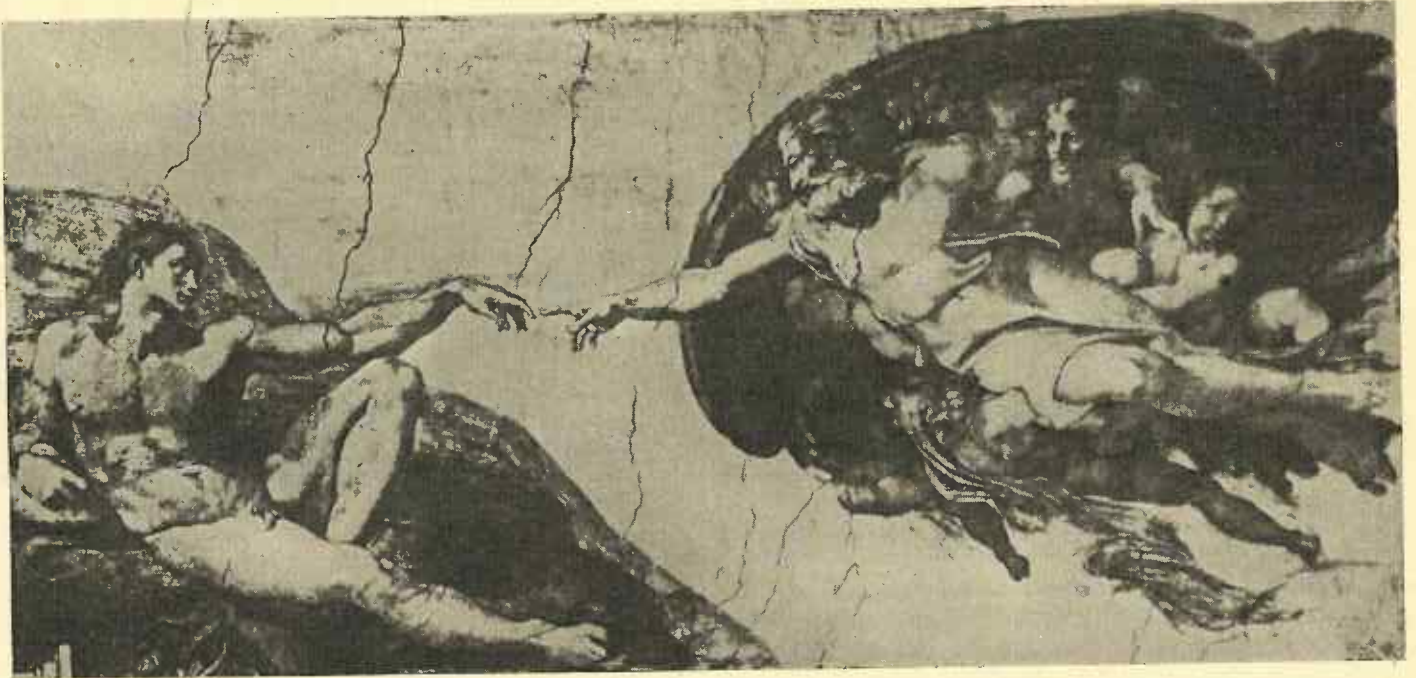
schouw genomen en wij hebben bewondering voor de prachtige inrichting. De machinehal (zie afb. 15) is een groot gebouw met een stoomturbine en drie generator-machines, die samen 4000 PK ontwikkelen. Het gehele bedrijf wordt door 160 elektro-motoren gedreven. 24 grote stoomketels (zie afb. 16) waarin per 24 uur ongeveer 300 ton steenkool wordt verstoekt, voorzien het bedrijf van de ontzagelijke hoeveelheid stoom, die nodig is.

Door sterk doorgevoerde mechanisering en doeltreffender werken is hier bereikt, dat de produktiekapasiteit aanmerkelijk is gestegen. In 1920—1921 verwerkten 2 ploegen van ongeveer 1400 arbeiders per 24 uur $\pm$ 2.500.000 K.G. bieten. In 1928 per 24 uur (*in drieploegendienst*) met ongeveer 850 arbeiders bijna 3.500.000 K.G. bieten.

In de wereld van de suiker is voorts bekend, de C. S. M. (Centrale Suiker-Mij.) Dit is een vereniging ten dienste van de handel en het rendement der ondernemingen.

En hiermede besluiten wij dit derde artikel over *Landbouwindustrieën* in Nederland.

De lezers heil.

Michelangelo

De schepping van Adam

ADAM

GEDICHT VAN PIET JANSEN

NAAR MICHELANGELO'S: DE SCHEPPING VAN ADAM

Hij wacht, en wacht toch niet
 Hij weet nog niet van 't leven
 En wat het hem zal geven.
 Hij ziet en ziet toch niet.

Hij is, en is toch niet.
 De zware milde leden
 Zijn woordenloze beden.
 Hij vraagt, en vraagt toch niet.

Er stroomt een jonge klacht
 Berustend langs hem henen.
 Hij voelt zijn eerste wenen
 Hij gist zijn zwakke kracht.

Hij wendt zo hulpeloos
 Het hoofd naar zijnen vader
 Die zweeft in wolken nader
 En brengt de eerste troost.

DE RIETSUIKERKULTUUR IN NEDERLANDS-INDIË

DOOR J. L. VLEMING

Sociologies gezien ontwikkelt zich iedere nieuwe maatschappijvorm in aansluiting op de economische en ideologische gegevens van een vroegere. Zo ook zijn groeiprocessen in een kolonie histories ontstaan uit de maatschappijverhoudingen die voor en na golden.

Uit allerlei ten dienste staande gegevens wordt afgeleid, en aan de hand daarvan verondersteld, dat de bakermat van de rietsuikerkultuur gezocht moet worden in Voor- en Achter-Indië, het land der Hindoe's, waar in de ons bekende vroegste tijden de suikerriet-teelt reeds inheems was.

Vandaar zou deze kultuur dan door de ons bekende vroegste emigranten ook naar de eilanden zijn overgebracht, die wij tans aanduiden als Nederlands-Indië of Indonesië.¹

Natuurlijk zijn er wetenschappelijke onderzoekers die een andere stelling verdedigen — zo gaat het met alles wat verondersteld wordt — maar allen zijn het hier over eens, dat reeds duizenden jaren geleden de rietsuiker-teelt in Indonesië bekend was.

Ook wordt algemeen aangenomen, dat het rietsap aanvankelijk uitsluitend als *sap* genuttigd is en dat eerst later de *indamping* ervan bekend werd, waardoor de suiker verkregen wordt, die er dan donker bruin uitziet. Eerst veel later werd het raffineren uitgevonden, waarbij de bruine suiker in raffinaderijen tot wit produkt werd gemaakt. Van de allerlaatste tijd dateert de uitvinding der machinerie, waarmee dadelik *wit* wordt vervaardigd, reden waarom de afzonderlijke bewerking in raffinaderijen overbodig werd voor de fabrieken die deze machinerie aanschafften. De onderzoekers zijn het er weer niet over eens wanneer het indampingsproces in Indonesië bekend werd. Vast staat evenwel, dat de Hindoe's, die als nieuwe immigranten in het begin onzer jaartelling daar kwamen, de suikerbereiding, zo niet ingevoerd, dan toch sterk verbreid hebben. Een dergelijk proces ontwikkelt zich — zoals in feite alle belangrijke processen — slechts geleidelik, zodat er zelfs nu nog uitgestrekte gebieden in Indonesië zijn (Nieuw Guineë, de Mentawai-eilanden enz.) waar het suikerhoudend sap uitsluitend puur, en dan in niet of wel gegiste vorm, genuttigd wordt.

De Oost-Indiese kompanjie, die in het begin van de 17e eeuw haar werkzaamheid in Indonesië begon, betrok de suiker, die ze als handelsprodukt naar Europa verscheepte, aanvankelijk van China, Formosa, Siam en Bengalen; eerst na 1637 hadden de eerste verscheppingen van Java-suiker plaats. De kompanjie richtte op haar eigen terreinen in de buurt van Batavia, suikerrietmolens op en animeerde Chinezen tot rietverbouw en suikerproduktie. Daar ze zich *natuurlijk* niet hield aan de prijsafspraken, en mede door de vele oorlogen, die door de vorsten onderling en tegen de kompanjie werden gevoerd, bleef de industrie van suiker beperkt. Eerst na de vrede met Bantam in 1684, toen de machtspositie van de kompanjie zich hoe langer hoe meer konsolideerde, nam de suikerindustrie een meer belangrijke vlucht. Maar overal werd de ont-

wikkeling van een kultuur in haar natuurlijke loop gestremd, als het belang van de kompanjie dat meebracht. Toename van produktie, als daardoor de hoge marktprijs van enig produkt, dat zij op de wereldmarkt bracht in gevaar kwam, ging ze met alle haar ten dienste staande geweldmiddelen tegen, zodat ze in het begin van de 18e eeuw de verdere uitbreiding van suikerfabrieken verbood en voor iedere molen de maximum produktie stelde op 300 pikol suiker of 18500 K.G. Het aantal fabrieken in de omgeving van Batavia was in 1779 gedaald tot 55, die samen ± 100.000 pikol of ruim 6 miljoen K.G. suiker aan de kompanjie leverden en alleen de stroop als nevenprodukt vrij mochten verkopen.

De Kompanjie dwong wel de produktie in een bepaald keurslijf en eiste het monopolie van opkoop voor zich op, maar had voor geen enkel jaar een vaste lijn, voor wat betreft de afname. Toen in 1798 haar wanbeleid tot een débacle gevoerd had en Java onder het direkte beheer van de Bataafse Republiek kwam, werd de suikerproduktie der fabrieken in en om Batavia, benevens die van de ± 30 fabriekjes gelegen aan de Noord- en Oostkust die toen ± 1 miljoen K.G. suiker leverden, opnieuw geregeld. Voor beide groepen fabrieken werden nieuwe verplichte leveringen vastgesteld, met dien verstande, dat een deel voor vrije verkoop kon behouden worden. Langs de Noordkust en in de Oosthoek — dus waar *tans* in feite de suikerkultuur wordt uitgeoefend, die van Java's Westkust en dus ook uit de omgeving van Batavia verdwenen is — wilde men de fabrieken uitbreiden, totdat ze ± 2 miljoen Kg. aan het Gouvernement konden leveren en dan nog een half miljoen Kg. voor vrije verkoop overhielden.

Om dit te bereiken werden geldvoorschotten verstrekt, en werd de opkooopprijs van suiker verhoogd. Door de politieke toestand in Europa — Engeland was op zee Napoleon de baas — wist het Indiese Gouvernement de suiker van Java niet te vervoeren, deze hoopte zich al meer en meer op, terwijl de geldnood van de Indiese schatkist steeds toenam.

Dus liet Gouverneur-Generaal Daendels in het jaar 1809 het verplichte stelsel los, en kregen de fabrikanten de vrije beschikking over hun produkt... dat ook zij niet kwijt konden.

De Java suikerkultuur liep allengs terug en het rendement bedroeg in 1813 nog slechts 10.000 pikol of ruim 600.000 Kg. Ook na de teruggave van de koloniën aan Nederland door Engeland, toen Napoleon voorgoed overwonnen was, en ook Nederland weer een zelfstandige staat was geworden, vlotte het slecht met deze kultuur, die een gevoelige knak had gekregen.

In 1829 beliep de totale Javaproduktie nog niet meer dan ruim 1 miljoen Kg.

Toen kwam Gouv.-Gen. du Bus; er moesten „batige

¹ In dit artikel zal ik deze benaming blijven gebruiken.

Afb. 1 Het land bewerkt met plantgeulen en paden

Afb. 2 Het planten van de rietstekken in de geulen

sloten" uit Indonesië komen, ten behoeve van de Nederlandse schatkist, en zo werden in enkele jaren tijds de rietkultuur en de suikerproductie geforseerd, tot deze in 1830 weer gestegen was tot $6\frac{1}{2}$ miljoen Kg.

De feitelijke dwangkultuur van de verschillende Indonesische kultuurprodukten, en dus de terugval tot het Kompanjieselsel, had plaats in 1831, toen onder leiding van G.-G. van den Bosch, die in 1834 minister werd, het *Kultuurstelsel* werd ingevoerd. De inlandse bevolking werd nu gedwongen $\frac{1}{3}$ deel van haar bouwgronden, die geschikt waren voor de rietkultuur, hiervoor beschikbaar te stellen; ze werd gedwongen de velden te bewerken, brandstof, ploeg en trekvee te leveren, en was dan vrij van andere herendiensten.

Voor de *verwerking* van het riet tot suiker, werden kontrakten afgesloten met partikulieren, *kontraktanten* genaamd, die voorschotten van de regering ontvingen voor de oprichting en de uitbouw der fabrieken, en die verplicht waren het produkt tegen een vastgestelde prijs aan hen te leveren.

Deze kontraktanten nu zijn de voorlopers van de rietsuikerfabrikanten van tans. Met de opkomst van het liberalisme en zijn machtstoename, werd ook de strijd van de kontraktanten tegen de regerings-dwangkultuur, verbonden aan het kultuurstelsel, heftiger, zodat dit in 1870 tot resultaat had de opheffing hiervan en de instelling van de vrije kultuur voor Europese ondernemingen.

In mijn inleidend artikel over *De Inlandse Landbouw*, verschenen in aflevering 3 van het vorige jaar van dit tijdschrift (November 1927), heb ik op pag. 59 e.v. over het tijdperk van het *Kultuurstelsel* meer uitvoerig geschreven, terwijl ik dáár op pag. 61 ook het woord geef aan een der meest bekende suikerkontraktanten van die tijd. Ik hoop, dat de lezers en lezeressen van dit artikel dit nummer van *Opgang* er even op na zullen lezen, ze krijgen dan een beter inzicht in deze materie, en ik behoef niet in herhaling te treden.

Ten opzichte van de suikerkultuur werd in 1870 bepaald, dat de rechtstreekse bemoeienis van de Regering zich zou beperken tot de rietteelt. Deze bleef voorlopig gedwongen kultuur, met dien verstande dat, te beginnen met 1879, de kontraktueel bedongen aanplantingen ieder jaar met $\frac{1}{18}$ deel zouden verminderen, zodat

na 1891, de gehele rietkultuur zonder direkte Regeringsdwang plaats zou hebben. Van 1870 af waren dus de fabrikanten geheel vrij in de verwerking van riet tot suiker en in de handel van dit produkt. De rietaanplantingen van de fabrieken namen reeds spoedig dusdanige afmetingen aan, dat de Regering in 1894 een ordonnantie uitvaardigde, *ter bescherming van de bevolking tegen de nadelige gevolgen van overeenkomsten met de suikerfabrikanten*. In 1899 kwam hiervoor in de plaats de na dien reeds vele malen gewijzigde *Fabriekenordonnantie*, regelende o.m. de wijze van en de voorwaarden voor oprichting van suikerondernemingen, de voorwaarden waarop gronden van de bevolking gehuurd kunnen worden, de uitgestrektheid van gronden voor iedere onderneming enz. In de negentiger jaren van de vorige eeuw hebben de suikerfabrikanten een ernstige crisis doorleefd, veroorzaakt eendeels door de ziekte in de aanplant — de serehziekte — anderdeels doordat in Europa de beetwortelsuikerkultuur en produktie een ongekend hoge vlucht hadden genomen. Deze kultuur was door Napoleon in elk land waar hij zeggingsmacht uitoefende sterk aangemoedigd, opdat voorzien zou kunnen worden in de behoefte aan suiker, toen door het „Kontinentale Stelsel" de invoer van rietsuiker onmogelijk was geworden. Door het toekennen van allerlei privilegiën, uitvoerpremies, enz., waarmee dan gepaard ging belemmering van de invoer van riet- en beetwortelsuiker uit andere landen, was in de loop der jaren een hoogst ongezonde toestand ontstaan. In tal van landen werd te veel geproduceerd voor eigen gebruik en had suikeruitvoer plaats, wat mogelijk was door de hoge Regeringspremies, die weer voor het grootste deel werden opgeslikt door de hoge invoerrechten welke geheven werden door de landen waar heen werd uitgevoerd. Deze toestand was langzamerhand zo dwaas geworden, dat in 1903, onder sterke drang van Engeland dat grote schade ondervond in zijn rietsuikerbelangen in Brits-Indië en Mauritius, de *Brusselse Konventie*, tot stand kwam. Voor alle deelnemende landen en dit waren de belangrijkste van Europa, w.o. ook Nederland, werden vaste afspraken gemaakt voor de beetwortelsuikerkultuur en produktie, waarvoor alle even genoemde privilegiën, premies, belemmerende invoerrechten enz. werden afgeschaft.

Afb. 3

Het aanaarden

Afb. 4

Suikerriet snijden

Van nu af kon de Javasuike, die toen nog voor een overwegend groot deel aangewezen was op uitvoer naar Europa, weer mededingen. Bovendien gelukte het daar de proefstations, die door de samenwerkende ondernemers waren opgericht en onder leiding stonden en staan van wetenschappelijk gevormde biologen, de serehziekte onder de knie te krijgen. Sindsdien zijn er natuurlijk nog wel eens „magere jaren” geweest, maar „de vette” hebben toch ver de overhand gehad.

Wij zullen dit artikel niet onleesbaar maken door reeksen van cijfers, maar een enkel getal kan toch geen kwaad om een inzicht te geven in de betekenis, die de rietsuikerkultuur op Java in de loop der jaren gekregen heeft. Zo werkten er in 1926 178 ondernemingen met, en 21 zonder fabriek. Maalriet werd geoogst van een oppervlakte van bijna 180.000 H.A., een uitgestrektheid ten naastebij overeenkomende met die van de Veluwe. Hiervan waren ruim 28000 H.A. „huurlanden” gelegen in de Vorstenlanden, $\pm$ 8.000 H.A. waren erfpachtgronden en gronden van partikuliere landerijen, en de rest bestond uit grond, die van de bevolking per kontrakt gehuurd werd.

Op grond van de mij ter beschikking staande gegevens, schat ik het kapitaal (met inbegrip van de reserves), dat tans in de Europese suikerkultuur van Java is vastgelegd, op ongeveer 500 miljoen gulden. Dit kapitaal is in hoofdzaak in Nederlandse en Europees-Nederl.-Indiese handen, waarbij opgemerkt moet worden, dat hieronder ook begrepen zijn een 20-tal fabrieken in handen van Chinezen, en een 3-tal in handen van één van de Sultans uit de Vorstenlanden.

De geweldige vlucht, die de Europese suikerkultuur genomen heeft, moge nog hieruit blijken dat de produktie, die in 1910 ruim 20½ miljoen pikol hoofdsuiker beliep, in 1926 reeds 32 miljoen pikol of 1962 miljoen K.G. bedroeg. Deze enorme uitbreiding is verkregen eensdeels doordat aan de suikerondernemingen steeds opnieuw uitbreiding van grondgebruik (grondhuur van de bevolking) is toegestaan, anderdeels doordat door veredeling van het plantmateriaal en door verbetering van de techniek aan machines en werktuigen, een hogere opbrengst en een hogere suikerproduktie is verkregen.

Ongeveer 80% van de gehele Javarietsuikeruitvoer gaat naar het Oosten (China, Japan, Engels-Indië, enz.),

derest naar het Westen, inclusief Amerika. Oogst 1926 vertegenwoordigde een waarde van ongeveer 370 miljoen gulden, en oogst 1927 besomde ongeveer een zelfde bedrag. Van 20 suikerondernemingen berekende ik over de jaren 1912-1926 het dividend, dat gemiddeld per jaar gedurende deze 15 jaar was uitgekeerd. De laagste had in deze reeks van jaren 15,6%, de hoogste 87,3% gemiddeld per jaar uitgekeerd, en veertien hadden gemiddeld meer dan 30% aan hun aandeelhouders betaald. Daarboven zijn grote sommen uitgegeven voortantime, en zijn vele tientallen miljoenen guldens gereserveerd.

Maar ook aan moeilijke jaren heeft de suikerindustrie het hoofd moeten bieden en steeds is ze daarbij krachtig, zeer krachtig door de Regering gesteund.

Dat ook de Europese suikerindustrieën zich hoe langer hoe hechter aaneen hebben gesloten, spreekt vanzelf.

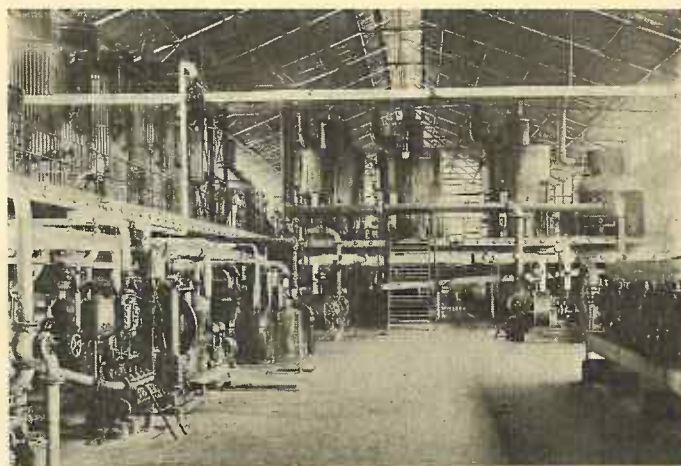
Het Algemeen Syndikaat van Suikerfabrikanten in Nederlands-Indië (suikersyndikaat) is de in 1895 opgerichte hoofdorganisatie, die in Indië tans in feite de gehele suikerkultuur beheerst. In Nederland verblijven de hoofdaandeelhouders en zetelen de hoofdkantoren, die na oprichting (in 1921) van de ondernemersraad voor Ned. Indië, „de touwtjes” hoe langer hoe steviger in handen hebben genomen. Zij zijn georganiseerd in de *Bond van Eigenaren van N.I. Suikerondernemingen* gevestigd te 's Gravenhage (de Beniso). In Indië zijn onder leiding van de hoofdorganisatie, meerdere andere organisaties — als 't ware onderafdelingen — opgericht.

Zo werd in Aug. 1918 *De Verenigde Javasuike-Produsentenvereniging* opgericht (de V.J.S.P.), die alle suikerder aangesloten leden verkoopt. Deze suiker verkoopsentrale, heeft tans bijna de gehele oogst in handen en bepaalt de prijs waarvoor de suiker wordt afgegeven aan de grote opkopers en spekulanten. Hierbij heeft zij uiteraard rekening te houden met de andere wereldprodusenten, in het bijzonder met die van Cuba, waar de belangrijkste rietsuikerkultuur wordt gedreven en met de beetwortelsuikerprodusenten, die over geheel Europa en Amerika verspreid zijn. Uiteraard speelt de kwestie van vraag en aanbod in deze een belangrijke rol, en niet minder het grote wereldgebeuren, d. w. z. de verhouding der Staten onderling, waar het

Afb. 5

Suikerfabriek met rietaanvoer

Afb. 6

Verdampingsinstallatie

geldt produktie — en distributiemaatregelen voor belangrijke produkten als steenkool en suiker enz. Door de wereldoorlog werd de Brusselse Konventie krachteloos, en in 1919 werd ze opgeheven. De Regeringen van bijna alle landen hielpen — te recht of ten onrechte wat ze konden, om hun eigen suikerproduktie weer zo hoog mogelijk op te voeren om zodoende onafhankelijk te worden van het buitenland. En dat deze hulp weer bestond in beschermende rechten, ja zelfs financiering van hele oogsten, behoeft geen nader betoog. Van de Europese landen maken Nederland en zijn Koloniën op deze regel een uitzondering en tans werkt een speciale kommissie van de Volkenbond aan een hernieuwde internationale suikervereenkomst, want het loopt weer spaak. De Europese werknemers zijn georganiseerd in de Suikerbond. Ik stap nu af van dit deel van mijn geschiedkundig-ekonomies overzicht, waaruit bleek hoe uit de dwangkultuur der bevolking de machtige Europese rietsuikerkultuur is voortgekomen, zoals wij die heden op Java kennen en keer terug tot de volksrietsuikerkultuur, die niet uit kan groeien omdat haar opkomst aan allerlei belemmeringen is blootgesteld. De teelt van Inlands suikerriet op kleine schaal — we hoorden het reeds — was en is over geheel Indonesië verspreid. De ontwikkeling tot een kultuur zoals wij die tans kennen, dateert eigenlijk eerst van het midden der vorige eeuw. Ze geschiedt in sommige streken overwegend op natte velden (sawahs), elders op droge gronden (tegalans). Gedurende de laatste jaren wordt van ongeveer 15.000 H.A. inlands riet geoogst, in hoofdzaak gelegen in Oost-Java, waar zich in de residenties Kediri, Pasoeroean en Madioen belangrijke centra van de Inlandse rietsuikerkultuur bevinden. Deze kultuur beoogt of het verkrijgen van bibit (jong plantmateriaal) of het verkrijgen van maali-riet. Soms ook zwaait de tani om en laat hij, als hem dat voordeliger lijkt, een bibittuin uitgroeien tot maali-riet. Ook snijdt hij wel de bibit, past een geringe grondbewerking toe en laat dan de aanplant opnieuw uitlopen, waardoor hij een z.g. 2de snit krijgt, die hij dan verwerkt op maali-riet. De bibit wordt verkocht aan Europese bibithandelaren, het maali-riet werd tot 1923 voor een groot deel verkocht aan de Europese suikerfabrieken en voor een ander deel verwerkt tot inlandse suiker.

Aanvankelijk werd uitsluitend op droge gronden inlands riet verbouwd, maar in later jaren toen de meer ontwikkelde inlandse landbouwers inzagen, dat rietkultuur heel wat voordeliger was en is dan rijsteelt — werd riet ook op sawah's verbouwd. In de inlandse landbouw kent men bijna uitsluitend kleinbedrijf, dat in Oost-Java wordt uitgeoefend op gronden die in *erfelijk individueel bezit* van de tani (boer) of wel in *kommunaal bezit* zijn van de dessa (dorp) met vast of wisselend aandeel, (telkens een ander stuk) voor ieder deeltgerechtigde. Een volksrietaanplant behoort dus ook hier, — in algemene zin gesproken — tot het kleinbedrijf en is gemiddeld niet groter dan ± 1 bouw (0.7 H.A.). Toch zijn er hier en daar reeds suikerrietboeren die een middelmatig groot bedrijf voeren. Als een eigenaardigheid zij hier vermeld, dat de bevolking van de welvarende dessa Modjowarno (residentie Soerabaja), waar veel riet verbouwd wordt, nagenoeg geheel uit Christenen bestaat. Zo ontmoette ik, toen ik enige jaren geleden in de afdeling Malang op onderzoek uit was naar de volksrietskultuur, in de dessa Poetatlor een tani, die zijn bedrijf uitoefende op 33 bouws; waarvan hij er 20 had gehuurd van dessagenoten. In het Malangse waren naar deskundige schatting in 1923 ongeveer 2000 bouws beplant met inlands suikerriet; 700 landbouwers hadden hiervan samen ± 700 bouws; 150 ± 900 bouws en 10 ± 400 bouws in gebruik. Onder deze laatste groep was er zelfs één met 200 bouws.

Ik deelde reeds mede, dat de Europese rietkultuur overwegend wordt uitgeoefend op van de bevolking gehuurde gronden, waarbij de tot vele verkeerdheden aanleiding gevende gewoonte heerst, dat het dessa-hoofd en de dessaschrijver van de onderneming een premie ontvangen voor iedere bouw sawah, die gehuurd wordt. Eenjarige kontrakten worden bij de wedono (inlands B.B.-ambtenaar) meerjarige bij de kontroleur van het Binnenlands-Bestuur geregistreerd.

Schrijvende over zijn ervaringen in de afdeling Toe- loengagoen (residentie Kediri) zegt Dr. van der Kolff in zijn mooie studie *De bevolkingscultuur in Nederlandsch-Indië* over deze grondverhuur o.m.:

De verhuur van sawah's schijnt betrekkelijk meer voor te komen dan die van droge akkers. Meestal gaat men slechts noodgedwongen tot deze tijdelijke afstand zijner bouwgronden over. Er moet b.v. een

pand gelost worden dat anders voor de bezitter verloren gaat of wel een kind moet besneden of uitgehuwelikt worden. Indien men de keuze heeft, dan verhuurt men liever aan een landgenoot dan aan een suikerfabrikant. Immers men ontvangt van beiden dezelfde prijs, terwijl in het eerste geval de huurder bovendien nog de landrente betaalt en het veld belangrijk korter aanhoudt.

Wij zitten met dit sitaat midden in de, voor ons Westerlingen moeilijk te begrijpen en te volgen gebruiken en gewoonten van de grote massa der Inlandse bevolking.

Het wil mij voorkomen, dat een tot hoger ontwikkeling opgevoerd volk — de voorlopers zijn er al — anders zal reageren, en zich niet voor één familiefeest dusdanig zal vastleggen, dat de beschikking over eigen grond voor lange tijd verloren gaat.

Ik mag in deze verhandeling ook bij deze kwestie, waaraan weer allerlei andere vastzitten, niet langer stilstaan en moet dus volstaan met ze even aan te stippen.

Waarom is nu de inlandse rietkultuur voor land en volk van Java zo belangrijk? Omdat ze — en hierover zijn allen het eens die het wel menen met de ontwikkeling van de inlandse landbouw, *een vorm van handelslandbouw vertegenwoordigt, en het juist deze produktievorm is, welke aan het bevolkingsvraagstuk van Java de meest rationele oplossing kan geven.* (brochure Dep. van Landbouw te Buitenzorg 1925). Immers, de bevolkingsdichtheid van Java is zo geweldig toegenomen, dat het als noodzakelijk beschouwd moet worden, dat het volk van Java met zijn landbouw op een hoger plan komt. De verbouw van handelsgewassen, die een veel hoger opbrengst oplevert dan die van voedselgewassen, moet tot hogere ontwikkeling komen, wil men niet vastlopen. Dat dan de rijst invoer zal moeten toenemen uit de minder dicht bevolkte rijstproducerende landen spreekt vanzelf. Trouwens ook tans moet reeds 12% van 't totale rijstverbruik van elders in Indonesië geïmporteerd worden.

Edoch... ook hier weer stuit de ontwikkeling van de volksrietkultuur op de machtspositie die de Europese rietkultuur inneemt, welke in sterke belangentegenstelling staat tot eerstgenoemde. En waar die belangentegenstelling naar voren treedt — en dat is bij elke tot ontwikkeling gekomen Europese kultuur, waarnaast een inlandse als werkelijke konkurent kan opkomen, of dreigt op te komen —

wordt laatstgenoemde in haar opkomst gedrukt.

Ten eerste reeds geschiedt dat naar mijn mening omdat lang niet gedaan wordt wat mogelijk is, om de inlandse tani (landbouwer) op een hoger plan van ontwikkeling te brengen, opdat hij in grote getale gaat beseffen hoe hij het meeste profijt kan trekken uit zijn grondbebouwing. Dat hierbij het angstwekkende cijfer van het analfabetisme, te weten 95% van de bevolking van Indonesië, een belangrijke faktor vormt, behoeft geen nader betoog.

Maar ook anderszins — we zagen het bij de tabak in Java's Oosthoek, bij de rubber in geheel Indonesië en zien het ook nu weer bij de rietsuikerkultuur, wordt de opkomst van de inlandse kultuur ernstig belemmerd.

Persoonlijk heb ik mij zeer geïnteresseerd ook voor deze volkskultuur en daar mijn aantekeningen volkomen overeenkomen met die uit de studie van een deskundige als Dr. van der Kolff, die bovendien over veel meer gegevens beschikt, geef ik het woord aan hem.

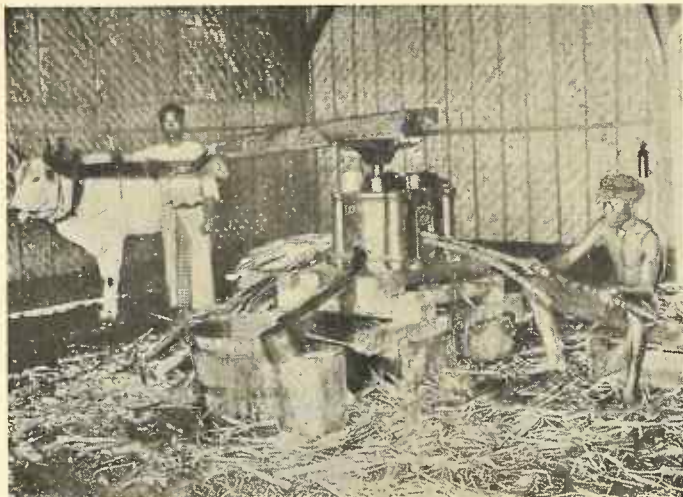
De schrijver noemt de bevolkingsrietkultuur typerend „de promotor van de landbouw; waar ze wortel heeft geschoten, openbaart zich een levenwekkende kiem voor de ontwikkeling van de Javase landbouw.” Dit blijkt wel zeer duidelijk uit de berekeningen en de besijferingen, die hij, aan de hand van de praktijk en uit eigen waarneming, geeft voor de rentabiliteit van

padikultuur en voor die van rietkultuur, welke laatste over het algemeen een zeer belangrijk hoger rendement oplevert maar ook meer zorg en inzicht vereist.

De schrijver wijdt verder een gehele paragraaf aan de bevolkingsrietkultuur en haar *moeilikheden* en noemt reeds dadelik de belangrijkste n.l. „dat zij zich prakties weinig kan uitbreiden”. Dit is een verschrikkelijke aanklacht, die de schrijver met tal van feiten toelicht, welke in Volksraad en Staten-Generaal onophoudelijk besproken zijn, maar waarin tot nu toe weinig verandering is gekomen, omdat de machtspositie van 't Indonesiese volk zelf nog niet sterk genoeg is en die van de belanghebbenden bij de Europese suikerondernemingen hoe langer hoe driesterschijnt te worden. Ik denk in dit verband aan het enige jaren geleden uitgelekte schandaal dat 't suikersyndikaat belangrijke geldsommen aan de Politieke Ekon. Bond in Java's Oosthoek had ter hand gesteld om de verkiezing van hun welge-

Afbeelding 7 Een oud-leerling van de landbouwbedrijf school te Lawang bij zijn negen maanden ouden aanplant

Afb. 8

Een ijzeren suikermolen bij een inlandse rietplanter

Afb. 9 Verbeterd model oven door leerlingen van een landbouwbedrijfschool ten behoeve van een rietplanter gebouwd

zinde inlandse leden in de Regentschapsraden te beïnvloeden en aan de ontstellende telegrammen die, terwijl ik dit schrijf, door Aneta's persdienst naar hier worden geseind over een campagne welke voorbereid werd, om Regeringsambtenaren die niet voldoende naar hun pijpen willen dansen, er onder te krijgen. De notulen van een geheime vergadering, handelend over deze aangelegenheid zijn in handen van de Inlandse pers gekomen en gepubliceerd.

Het kunvermogen en dus de machtspositie van het volk van Indonesië groeit echter met de dag en een verstandige Regering zal hiermede ernstig rekening houden. Tans enig feiten materiaal over „de moeilijkheden” zoals de landbouwconsulent van der Kolff het netjes uitdrukt, waarmede de opkomst van de inlandse rietcultuur te kampen heeft. Suikerriet behoeft veel water, dat in het droge jaargetijde — de Oostmoesson — niet overvloedig aanwezig is. Daarom zijn de Sawahs (die kunstmatig bevoeid kunnen worden) de uitverkoren gronden voor deze cultuur, waarop de Europese ondernemers dan ook bij voorkeur hun riet verbouwen, en waarvoor zij de gronden — ik releveerde het reeds — voor het grootste deel van de bevolking huren. Nu zou men zo zeggen, dat de inlandse tani dan ook zelf zijn sawahs voor rietverbouw kan bezigen. Dat zou ook kunnen, als niet de inlandse rietcultuur werd beschouwd als de zogenaamde 2de gewaskultuur (polowidjo) en dus ook als zodanig water krijgt bij de waterverdeling in de Oost-moessonstijd. En dit betekent weer dat voor de Europese riettuinen het water over dag beschikbaar wordt gesteld en voor de inlandse 's nachts, wat weer meebrengt, dat zo'n inlandse aanplant dan bij lange na niet tot zijn recht komt, om de eenvoudige reden dat natuurlijk 's nachts de watervoorziening van de planten niet voldoende geregeld kan worden. Door toepassing van het zogenaamde wadoekstelsel — opvangen van het nachtwater in grote bakken om het dan overdag te distribueren, een stelsel waarvoor ons Tweedekamerlid partijgenoot Cramer, toen hij in Indische landsdienst was veel en nuttig werk heeft verricht — tracht men in de laatste jaren het dag- en nachtdistributie-euvel zo goed mogelijk op te lossen. Maar als grote grief blijft dan nog altijd over het feit, „dat per eenheid van tijd en

oppervlakte voor de Europese riettuinen doorgaans belangrijk meer water beschikbaar wordt gesteld dan voor polowidjo” — dus ook voor de inlandse riettuinen die daarmee gelijk gesteld werden. (V.) Zo noteerde ik enige jaren geleden dat in de afd. Djombang het water aldus verdeeld werd: $\frac{5}{12}$ voor sawahpadi, $\frac{5}{12}$ voor de Europese riettuinen en $\frac{2}{12}$ voor de 2e gewassen, waaronder dan de inlandse rietcultuur ressorteert. (V.) Natuurlijk komen uit deze achterstelling der Inlandse rietcultuur onophoudelijk conflicten voort, die met vele andere vermeerderd worden, als Regeringsambtenaren, vertegenwoordigend *het gezag*, al te vurig zijn in hun streven om de Europese rietcultuur en suikervabrikage welgevallig te zijn. Zo verbood, schrijft de heer Van der Kolff, in het laatste semester van 1920, de Assistent-Resident van Blitar (Kediri) de inlandse rietplanters in de dessa Hoemboeng hun produkt te vermalen en wel op grond der overweging dat eigen verwerking van bevolkingsriet diefstal in de hand werkt van ondernemersriet. Aan de bevolking van Wlingli (afdeling Blitar) werd door de controleur verboden tweede snit voor eigen maalriet aan te houden voor een bibittuin; 't zou ziekte veroorzaken. Maar bij een Europese rietcultuur in die omgeving werd wel tweede snit aangehouden.

Sinds 1921 wordt (werd?) in de afdeling Kediri het verwerken van inlands riet alleen toegestaan, wanneer de installatie op een erf in de dessa is opgesteld. Alle riet moet dus daarheen vervoerd worden, inplaats dat de installatie wordt opgesteld daar waar het riet verbouwd is. Dit geschiedt... ter voorkoming van diefstal van ondernemersriet en om rietbrand tegen te gaan. Ook moet de bevolking zich allerlei rompslomp en zegelkosten getroosten, in verband met rekwesten aan het hoofd van het plaatselijk bestuur, als het riet wil verbouwen en verwerken en werden op meerdere plaatsen allerlei bezwaren in de weg gelegd voor het vermalen van riet te velde, dus voor het opstellen van verplaatsbare molens. De nekslag aan de ontwikkeling van de inlandse rietcultuur is door de Regering onder Minister de Graaff en G.G. Fock gegeven in 1923 door de uitvaardiging van een ordonnantie (staatsblad 464) waarbij bepaald werd, dat rietopkoop, zonder vergunning van de Dir. van Binn. Bestuur overal verboden is.

De inlandse rietplanters zijn tans met hun geringe middelen en draagkracht, met hun nog geringe kennis van zaken doen, handel drijven enz. — hoe kan het ook anders — in hoofdzaak aangewezen op het verbouwen van maaliert voor eigen gebruik, ter verkrijging van inlandse suiker (goela Djawa of goela mangkok) waarvoor ze maar een markt moeten zoeken om te trachten ze lonend van de hand te doen. Zo verloren de inlandse rietboeren in 1925 door de sterke val der prijzen, belangrijke bedragen. Deze malaise hield aan in 1926 en herstelde zich eerst aan het einde van datzelfde jaar.

Het verbod van opkoop van Inlands riet heet in het leven geroepen te zijn ter bescherming van de inlandse grondbezitter, tegen klandestiene uitbreiding van rietkultuur der Europese ondernemingen via zogenaamde volksrietaanplantingen. Maar uit de behandeling van deze kwestie in de Volksraad blijkt overduidelijk, dat het niet de bedoeling is *hier en daar* een misstand uit de weg te ruimen, maar dat opkoop van riet, *waar dan ook*, „in prinsiepe verboden moet blijven” en schade voor ondernemingen „natuurlijk gevonden zal worden in uitbreiding van rayon in de eerste plaats.” (De Regeringsgemachtigde in de Volksraad.) Dr. v. d. Kolff schrijft in dit verband en terecht: Een dergelijke toepassing van de ordonnantie belemmert dus de ontwikkeling van de inlandse rietkultuur in hoge mate en heeft achteraf geen voordeel gebracht, dit in ieder geval te duur betaald.”

Genoeg over dit alles. 't Is triest, en onwillekeurig komen weer de woorden in herinnering van Graaf Gijsbert Karel van Hogendorp, toen hij in 1825 over het beleid van de O. I. Kompanjie schreef: „Land en Volk werden uitgezogen en de beschaving (ontwikkeling) zelve gestremd in haar natuurlijke loop.”

Bij dit alles bedenke men, dat het planten van riet, de landbouwer niet vervreemdt van de teelt van voedselgewassen, want rietbouw eist vruchtwisseling met padi en andere produkten. Zo b.v. verbouwt men op goede tegalan (droge gronden) eerst riet, dan droge rijst en soms nog maïs, om daarna het land te benutten voor rietkultuur. Veel komt ook op tegalgronden de volgorde voor: suikerriet, aardnoten, maïs. Op sawah's wisselen padi en riet elkaar af.

Tans een en ander over de inlandse rietverbouw en de vervaardiging van inlandse suiker, de z.g. goela Djawa of goela mangkok. De inlandse rietplanter gebruikt veelal de topstekken van het rijpe riet als bibit voor een nieuwe aanplant. Hij verzamelt deze ten tijde waarop hij zijn aanplant kapt, en daar zijn suikerkampen valt in het droge jaargetijde, dus van eind Mei tot Oktober, zal hij zorgen dat hij dan zijn grondplant klaar heeft, om de bibit te kunnen ontvangen. Want deze kan niet lang blijven liggen, of het gaat ten koste van de groeikracht van het nieuwe riet. Het is onder

Afb. 10

Een ijzeren molen in bedrijf

meer om die reden, dat het bewerken der grond geschiedt in de maanden April-Junie, wat wil zeggen, dat wie begin April begint, eind Mei klaar kan zijn. Om een goed produkt te krijgen is het vaak nodig dat de grond vele malen geploegd en geëgd wordt, reden waarom deze bewerking dikwijls tot 7 × toe en soms nog vaker geschiedt. Tegenwoordig is men voor deze kultuur, voor wat betreft 't gebruik van landbouwwerktuigen, gelukkig al zover gevorderd, dat er reeds vele ijzeren ploegen gebruikt worden in plaats van houten, waarvan,

dank zij de goede zorg van de landbouwvoorlichtingsdienst, in verschillende dessa's bij de smeden goede modellen aanwezig zijn. De bibit wordt geplant in plantgeulen, opdat het water gemakkelijk bij de jonge planten kan komen. Als het riet 4 á 4½ maand oud is heeft de z.g. *anaarding* plaats, waardoor het veld dus meer „gelijk” wordt gemaakt. Natuurlijk vereist een rietaanplant veel zorg, omdat er doorlopend moet gewied worden, terwijl gestorven planten door nieuwe vervangen moeten worden (het zogenaamde inboeten). Voor bemesting gebruikte men aanvankelijk alleen stalmest, hoornschrapselen dergelijke zelfverworven ingrediënten, maar door de goede voorlichting van de ambtenaren in de landbouwvoorlichtingsdienst en door de zichtbare resultaten er van, wordt tegenwoordig ook reeds veel gemest met zwavelzure amonia.

Typend voor de achterstand, die er op het gebied van de inlandse landbouw bestaat en waaraan brede lagen der bevolking graag een eind zouden willen maken, als de nodige hulp maar verleend werd, is het volgende citaat uit Dr. van der Kolff's studie over de bevolkingskultuur.

Allerwegen (in de omgeving van de bedrijfsschool te Wonoredjo) kon echter gekonstateerd worden, dat de ambitie om de rietaanplantingen met Zwavelzure Amonia (Z. A.) te bemesten, zeer groot was, maar zich enkel daarom niet in daden omzette, wijl men enerzijds de kanalen niet kende om in het bezit dezer stof te geraken, anderzijds onmachtig of huiverig was om de toenmalige hoge handelsprijs te betalen... De goede werking dezer meststof toch had men gedemonstreerd gezien in het bedrijf van een zeer invloedrijk dorpsgenoot. Overal luidde echter de stereotiepe opmerking, dat het Z. A. verbruik zeker algemeen zou worden (44 rietplanters gebruikten toen 45 pikol), indien de stof slechts tegen matige prijs binnen het bereik der bevolking gebracht kan worden. Daar tevens de noodzaak ener kontante betaling als een grote draw-back (belemmering) werd gevoeld en bij de bestaande gang van zaken van de weinig soepele en te dure kredietverlening van het volkskredietwezen weinig kan worden verwacht ter overvanging van dit bezwaar, heeft de Landbouwvoorlichtingsdienst zijn tussenkomst verleend, en namen de ambtenaren van deze dienst het risico op zich voor Z. A. leveringen door de mestfabriek Java op afbetaling aan de rietboeren.

In 1923 droeg de fabriek zelf het verkoopprijsiko, en nam het Z. A. gebruik alleen al voor de afd. Toeloeng Gagoen toe tot 1284 pikol, ter waarde van f 17000.—. Het gehele verbruik van de volksriekultuur bedroeg toen 1861 pikol, wat in 1924 opliep tot 3100 pikol, bijna

uitsluitend gefinancierd door de afdelingsbanken van het Volkskredietwezen, die gaandeweg een soepeler houding aannamen.

Na een jaar ongeveer is het riet rijp om gesneden te worden, dit geschiedt portie gewijs, daar men de vorige dag niet meer afhakt dan er de volgende gemalen kan worden. Voor dit malen gebruikt men overwegend houten molens, die in de dorpen zelf worden vervaardigd. Hoeveel van die eenvoudige molens op Java in gebruik zijn is schijnbaar niet bekend — in ieder geval ik heb er geen cijfer van kunnen vinden — maar 't moeten er vele duizenden zijn, daar toch alleen reeds in de afdeling Toeloeng Gagoeng hun aantal op 3100 gesteld kan worden. De prijs van zo'n molen zal tans variëren tussen de f 50.— en f 100.—, en houdt verband met de kwaliteit der gebruikte materialen en de afwerking. De cilindrs (walzen) waarvan de kamraderen in elkaar grijpen, zijn van een harde daarvoor geschikte houtsoort vervaardigd en worden in beweging gebracht door een horizontale boom, waaraan als trekkracht één, soms twee runderen zijn bevestigd. Tussen deze walzen nu worden de rietstengels geplet, nadat ze tevoren van hun bladeren ontdaan zijn.

In de laatste jaren animeert de Landbouwvoorlichtingsdienst het gebruik van ijzeren molens, waarmee een groter perscentage sap wordt verkregen, terwijl ze ook belangrijk vlugger werken. Echter, zo'n ijzeren molen kost f 380.— à f 550.—, een bedrag dat slechts weinigen kunnen besteden; maar toch zijn er reeds onder de meer gezeten rietverbouwers enige honderden geplaatst. Het uitgerperste sap wordt in een bak opgevangen, en wordt dan in de „fabriek” verwerkt. Deze bestaat uit een eenvoudig kookhuis, waarin een lemen oven is gebouwd, waarop in ijzeren kookpannen het rietsap wordt ingedampt. Natuurlijk wordt het bovendrijvende vuil er telkens afgeschept en wanneer de stroop zover is ingekookt, dat een druppel daarvan, in water geworpen, hard en vast wordt, dan begint het volgende proces, namelijk, men giet het kooksel in een aarden pot, roert de massa totdat ze kristalliseert en lauw wordt, waarna de vormen gevuld worden. Deze vormen bestaan uit halve klapperdoppen of bamboeringen. Is de suiker gestold, dan wordt ze uit de vormen genomen en het produkt is klaar voor de verkoop. Als brandstof voor de oven worden de droge rietbladeren en de uitgerperste rietstokken gebruikt.

Iedere landstreek heeft een bepaalde vorm voor de koekjes of brokken die in de handel worden gebracht, en het éne jaar is het produkt hoger en het andere jaar lager in prijs, terwijl ook de kwaliteit natuurlijk een woordjemeesprekt. Uitvoer van goela mangkok heeft plaats naar Oostelike landen in hoofdzaak naar China en Japan. De waarde hiervan bedroeg in 1926 f 1.777.000 en in 1927 f 2.649.000.

Dat de inlandse suikerkultuur in staat zal zijn haar produkt in steeds grotere hoeveelheid af te zetten in het binnenland en naar het buitenland, zodat er toch, ondanks de ernstige druk waaronder ze verkeert, gestage en flinke uitbreiding kan plaats hebben van deze voor de ontwikkeling van land en volk van Java zo belangwekkende kultuur, meen ik te moeten betwijfelen.

De regering verzette tijdig zelf de bakens.

Het zou te ver voeren als ik in dit artikel ook nog een uitvoerige beschrijving gaf over de verwerking van suiker in de grote Europese fabrieken. Ik volsta dus

met de mededeling, dat de bibit voor deze kultuur verkregen wordt, behalve door topstek van maalriet, door plantriet afkomstig uit bibit-tuinen die speciaal voor dit doel worden aangelegd in de daarvoor meest geschikte streken en op de beste gronden. Zo hebben tal van maalrietondernemingen grote kompleksen grond in de vlakke in gebruik voor zogenaamde vlakke-bibit-tuinen en hebben andere ondernemingen in het gebergte speciale bibittuinen waarvan zij het produkt aan de maalrietondernemers verkopen.

Om een idee te krijgen van wat er aan bibit nodig is ter voorziening van de plm. 170.000 H.A. die beplant zijn met maalriet, zij hier meegedeeld, dat in 1924/25 van plm. 70.000 H.A. topstek werd gewonnen, terwijl plm. 50.000 H.A. speciale bibittuinen in de vlakke en plm. 42.000 H.A. speciale bibittuinen in het gebergte waren aangelegd. De bibithandel is dus ook op Java tot grote ontwikkeling gekomen.

In wezen heeft de grondbewerking plaats op een wijze als hiervoor reeds bij de volkskultuur beschreven is. Dat er beter gemest wordt (kan worden) vindt uiteraard z'n reden in de grote kapitaalkracht waarover de Europese ondernemers beschikken. Ook worden telkens, dank zij de wetenschappelijke proeven die doorlopend genomen worden, betere rietsoorten gekweekt en kan ziektebestrijding uiteraard meer intensief zijn, omdat de middelen waarover beschikt kan worden ver uitgaan boven die van de eenvoudige tani. Dat de nieuwste machinerie gebruikt wordt en nieuwe vindingen die gedaan worden, kunnen worden toegepast, behoeft ook geen verder betoog. Zodoende kan uit het riet als het ware de laatste druppel sap geperst worden, en hieruit de maximale hoeveelheid suiker worden verkregen. Door een goede bewerking moet gestreefd worden naar een zo mooi mogelijk produkt, wil op de wereldmarkt de Javasuiker zich als goede waar kunnen handhaven.

Over de verkoop van de Javasuiker moge hier nog het volgende worden opgemerkt: De Javasuiker wordt door de V. S. P. J. aangeboden in 5 soorten namelijk superieure hoofdsuiker, hoofdsuiker No. 16 en hoger en hoofdsuiker No. 12-14, superieure stroopsuiker en melasse-suiker. De hoofdsuikers worden verkregen door toepassing van het centrifugeringsproces, terwijl de prijs van de suikersoorten wordt bepaald door het suikergehalte (polarisatie) en door de kleur. De allerbeste suiker heeft een polarisatie van 100 procent, terwijl de kleur wordt aangeduid met een nummer, waarvoor de Nederlandse schaal wordt genomen, die verdeeld is in 25 nummers.

De donkerste kleur is nummer 8; de lichtste is nummer 25. Superieure hoofdsuiker moet tenminste kleur nummer 25 hebben en de polarisatie is tenminste 99 procent. De beide andere hoofdsuikers die door Java worden geleverd, zijn de bekende bruine suikers.

De foto's, die een indruk geven van de Europese suikerkultuur in Indonesië, zijn ook tans weer alle afkomstig van onze mooie Nederlandse inrichting, *Het Koloniaal Instituut te Amsterdam*. Die van de inlandse kultuur zijn slechts ten dele van daar verkregen omdat men er op het gebied van volkskultures, minder goed gesorteerd is.

Moge het Departement van Landbouw en anders de ambtenaren van de Landbouwvoorlichtingsdienst hieraan spoedig een eind maken.

LIJST VAN IN DIT NUMMER VOORKOMENDE VREEMDE WOORDEN EN HUN VERKLARING

Ambitie = eerezucht, ijver, lust.
Animeren = aanmoedigen, aanlokkelijk maken.
Antiek = oud, ouderwets.
Chaos = verwarring, wanorde.
Débacle = ineenstorting.
Gedetailleerd = tot in onderdelen uitgewerkt.
Harmonies = evenwichtig.
Imitatie = nabootsing.
Ingrediënten = bestanddelen, grondstoffen.
Konsolideren = bevestigen, hecht en duurzaam maken.
Konstruktie = samenstelling.
Konventie = overeenkomst, verdrag, als passend aangenomen vormen.
Luxe = weelde.

Materiaal = grondstof.
Materie = stof.
Monopolie = alleenrecht (tot verkoop, uitvoering, enz.)
Ongemotiveerd = onredelijk.
Ornament = versiersel.
Promotor = bevorderaar, voornaamste drijver ener zaak.
Rationeel = redelijk.
Rendement = opbrengst.
Ressorteren = behoren tot.
Semester = half jaar, zes maanden.
Stereotiep = vast, onveranderlijk.
Superioriteit = meerderheid.
Surrogaat = namaak.
Temperament = gemoedsaard.

VERKRIJGBAAR BIJ DE A. J. C.

SCHOONHEID UIT ALLE TIJDEN

Portefeuille met 12 reproducties naar werken van de grote meesters der schilder- en beeldhouwkunst. Met verklarende tekst. Prijs f 1.50

RODIN, door W. JOS. DE GRUYTER. Een overdruk van het Opgang-artikel met 16 reproducties naar werken van de meester. Prijs f 0.30

KÄTHE KOLLWITZ, door W. JOS. DE GRUYTER. Een overdruk van het Opgang-artikel met 16 reproducties naar het beste werk van de socialistiese kunstenares. Prijs f 0.30
Het vergrote aantal illustraties maakt deze boekjes al tot een begeerlijk bezit

HET SOSIALISME ALS KULTUURBEWEGING door HENDRIK DE MAN. Vertaald en ingeleid door KOOS VORRINK. Prijs f 0.60

DE MEIDOORN

ONDER REDAKTIE VAN HENK VAN LAAR VERSCHIJNT JANUARIE 1929 EEN NIEUW TIJDSCHRIFT

DE MEIDOORN

MAANDBLAD VOOR NATUURVRIENDEN

DE OMVANG BEDRAAGT 16 PAGINA'S. ROYALE UITVOERING. PRIJS FL. 1.00 PER HALF JAAR BIJ VOORUITBETALING. PROEFNUMMERS BURO DER A. J. C., REGULIERSGRACHT 78 — AMSTERDAM-CENTRUM

COÖPERATIE

propageren door het
woord, kan niet ieder

COÖPERATIE

propageren door het
gebruik van

ARTIKELEN, kan
wel ieder!

Alle HAKA-Artikelen bevatten bonnen
voor de HAKA-JEUGDBIBLIOTHEEK
